O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

Kamolov Shavkat Xadjiyevich

CHOLG‘U IJROCHILIGI VA ANSAMBLI (Dutor cholg‘usi misolida)

Respublika oliy o‘quv yurtlari bakalavriatining 5111100 — “Musiqa ta’limi” yo‘nalishi talabalari uchun
o‘quv qo‘llanma

“Durdona” nashriyoti
Buxoro – 2021

УЎК 780.6(075.8)
85.315.3я73
K 20
Kamolov Sh. X.
Cholg‘u ijrochiligi va ansambli (Dutor cholg‘usi misolida) [Matn] : o‘quv qo‘llanma / Sh. X. Kamolov.-Buxoro:OOO "Sadriddin Salim Buxoriy" Durdona nashriyoti,2021.-112 b.
КБК 85.315.3я73

Ushbu o‘quv qo‘llanma 5111100-musiqa ta’limi sohasida ta’lim olayotgan talabalar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, dutor ijrochiligi xususidagi bilimlar o‘rganiladi hamda usuliy sharhlar asosida ijrochilik dasturini kengaytirish uchun bir qator yangi talqindagi musiqiy asarlar DTS ga asoslangan holda keltirilgan.

Mas’ul muharrir:
Olimxo‘ja Karimov, BuxDU, San‘atshunoslik fakulteti, “Musiqa ta’limi” kafedrasi katta o‘qituvchisi.

Taqrizchilar:
Said Boltazoda Saidiy, NavDPI, “Musiqa ta’limi” kafedrasi professori, s.f.n.
Xalqaro “Antiquye World” ilmiy Akademiyasi akademigi
Sanoqul Do‘stov, BuxDU, San’atshunoslik fakulteti “Musiqa ta’limi” kafedrasi professori, p.f.n.

Учебник предназначен для студентов, обучающихся по направлению 5111100 музыкального образования, изучает знания исполнения дутара, а также расширяет программу исполнения на основе методических замечаний, ряда новых интерпретаций музыкальных произведений на ГОС.

Главный редактор:
Олимхуджа Каримов, старший преподаватель кафедры музыкального образования Бухарского государственного университета, факультета искусствоведения

Рецензенты:
Саид Болтазода Саидий, НавГПИ, профессор кафедры “Музыкального образования”, академик международного академии наук “Antique World”
Санокул Дустов, к.п.н. профессор кафедры “Музыкального образования” факультета искусствоведения Бухарского государственного университета

The textbook is intended for students enrolled in the 5111100 direction of music education, studies the knowledge of the performance of the dutar, and also expands the performance program based on methodological notes, a number of new interpretations of musical works at the SES.

Chief Editor:
Olimkhudzha Karimov, Senior Lecturer, Department of Music Education, Bukhara State University, Faculty of Art History.

Reviewers:
Said Boltazoda Saidiy, NavSPI, The professor of the department of the Music Education, an academician of the international scientific academy “Antique World”
Sanokul Dustov, Bukhara State University, Associate Professor of the Department of Music Education of the Faculty of Art History, Ph.D.

ISBN 978-9943-7080-4-4

Annotatsiya

“Cholg‘u ijrochiligi va ansambli” fani talabalarning o‘quv jarayonida olgan bilimlarini ansambl sifatida mujassamlashtirish, keyingi o‘qituvchilar faoliyatida cholg’u asboblari ansambllari tashkil qilish yo‘llarini, talaba va o‘quvchilarning o‘qishdan bo‘sh vaqtlarini to‘g‘ri tashkil qilish, madaniy merosga to‘g‘ri yondashishga ularning tafakkur va hissiyotlarini rivojlantirib borib, g‘oyaviy – badiiy va ma’naviy tarbiyasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shuningdek ixtisoslashgan san’at maktablari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, undan bugunda faoliyat ko‘rsatayotgan havaskorlik ansambllari ham foydalanishlari mumkin.

Аннотация

“Инструментальное исполнительство и ансамбль” объединяет в себе знания учащихся как ансамбля, способы организации инструментальных ансамблей в деятельности будущих учителей, правильную организацию досуга студентов и школьников, их мышление о правильном подходе к культурному наследию. развивает их чувства и положительно влияет на их идейное, художественное и духовное воспитание.

Он также предназначен для специализированных художественных школ и может использоваться любительскими коллективами, которые работают сегодня.

Annotation

“Instrumental performance and ensemble” combines the knowledge of students as an ensemble, the ways of organizing instrumental ensembles in the activities of future teachers, the correct organization of leisure for students and schoolchildren, their thinking about the correct approach to cultural heritage. develops their feelings and positively influences their ideological, artistic and spiritual education.

It is also intended for specialized art schools and can be used by amateur groups that work today.

KIRISH

Ma’lumki, maqomlarga, xalq kuyi va ashulalariga talab xalqimiz orasida tobora ortib bormoqda. Ana shunday talab va ehtiyojni qondirish maqsadida yetuk ijrochi mutaxassislarni tarbiyalash mas’uliyatli dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. O‘zbek xalqining boy musiqa merosini o‘rganish va uni keng omma ichida targ‘ib qilish ishlari san’atimizning jonkuyar tashabbuskorlari, buyuk siymolar va olimlari ahamiyatida rivojlanib kelganidek, mohir ijrochilari zimmasida bo‘lmog‘i zarur. Chunki bizning davrimizgacha yetib kelgan ulkan musiqiy merosning ustozdan shogirdga bevosita o‘tishida tabarruk zotlar ko‘proq vazifasini o‘tash bilan birgalikda o‘zlarining ijodlari bilan ham namuna bo‘lganlar.

Yosh avlodni tarbiyalashda, avvalambor, mutaxassis o‘qituvchilar o‘zlari barcha namunali xislatlarni mujassamlashtirgan bo‘lmog‘i zarur. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma’ruzalarida, ***“Bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug‘ ajdodlarimiz bor. Havas qilsa arziydigan beqiyos boyligimiz bor. Va men ishonaman, nasib etsa, havas qilsa arziydigan buyuk kelajagimiz, buyuk adabiyotimiz va san’atimiz ham albatta bo‘ladi”*** –degan fikrlari hammamizni to‘lqinlannirib yubordi.

Hamma sohada o‘qituvchilar vijdonli, kamtar, ma’naviy va axloqiy pok, yoshlarga g‘amxo‘r, yaqindan maslakdosh, o‘z kasblariga hurmat, e’tiborli va sadoqatli bo‘lmoqliklari kerak. Yoshlarni ham ana shu fazilatlar bilan tarbiyalamoq, kelgusida barcha sohadagi kabi an’anaviy musiqa merosimizning borgan sari zargarona sayqallashuvida va rivojlanishida ham alohida ahamiyat kasb etadi. Bugun san’at dargohiga ilk bor qadam qo‘ygan yosh yigit va qizlar musiqa san’ati sirlarini astoydil o‘rganyapti. Ma’lumki, respublikamizning barcha musiqa dargohlarida turli ansambllar qatori o‘zbek xalq cholg‘ulari ansambli darslari ham olib boriladi. Ansambllarda ishtirok etish yosh musiqachilar uchun katta ijrochilik maktabini o‘tashi shak-shubhasiz.[1]

Cholg’u ijrochiligi va ansamblida cholg‘uda fortepiano jo‘rligida ijro etish, ikki yoki undan ko‘proq cholg‘ularning birgalikda, ya’ni jo‘rlikda ijro etishi ansambl deyiladi. Faqat unison chaladigan cholg‘ular guruhi ansambl bo‘libgina qolmay balki, duet, trio, kvartet, kvintet, sekstet va har xil tarkibdagi orkestrlar ham o‘zaro ansambl bo‘lib ijro etadi.

Musiqa oliygohlari va ixtisoslashgan san’at maktablarining ansambl sinflarida cholg‘uchilar soniga, cholg‘ular turiga qarab dutorchilar, rubobchilar ansambli yoki o‘zbek cholg‘ulari ansambllarini tuzish mumkin. Bunday sharoitda ish boshlagan o‘qituvchi yoki ansambl rahbari o‘quvchilarning qobiliyati, egallagan bilim va ko‘nikmalari hamda professional tayyorgarligini hisobga olgan holda mashg‘ulotlarni olib borishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Dastlabki mashg‘ilotlardan cholg‘ularning yaxshi sozlanishiga alohida e’tibor berib talabalarni muntazam ravishda umumiy sozning tiniq, toza bo‘lishiga o‘rgatib borish zarur.[2] Bu esa o‘quvchilarning eshitish qobiliyatlarini yanada rivojlanishiga yordam beradi. Yosh sozandalar mutaxassislik darslarida cholg‘uda chalish ko‘nikmalarini, ijrochilik mahorati sir-asrorlarini chuqurroq o‘zlashtirish bilan birga ko‘plab asarlar bilan tanishadi, ularni yaratgan mualliflar haqida ma’lumotlarga ega bo‘ladi.

Ma’lumki, ansambl ijrochiligi darslari amaliy mashg‘ulotlar sirasiga kiradi. Shunday ekan talabalar o‘quv davridan boshlab o‘quv yurti doirasida turli xil konsertlarda va har xil tadbirlarda o‘z ijrolari bilan muntazam ishtirok etadilar. Bu esa ularning kelajakda mohir sozanda bo‘lib yetishishlariga va ijrochilik faoliyatini davom ettirishlarida asosiy omillardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Ushbu o‘quv qo‘llanma Oliy ta’lim muassasalardagi musiqa ta’limi yo‘nalishlari, shuningdek ixtisoslashgan san’at maktablari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, undan bugunda faoliyat ko‘rsatayotgan havaskorlik ansambllari ham foydalanishlari mumkin.

---

[1] O.I. Karimov, Cholg‘u ijrochiligi va ansambli: o‘quv qo‘llanma - Buxoro : Sadriddin Salim Buxoriy" Durdona nashriyoti 2019y., 9-bet.

[2] O.I. Karimov, Cholg‘u ijrochiligi va ansambli: o‘quv qo‘llanma - Buxoro : Sadriddin Salim Buxoriy" Durdona nashriyoti 2019y., 9-bet.

I – MODUL. CHOLG‘U IJROCHILIGI VA ANSAMBLI LABORATORIYA MASHG‘ULOTLARNI TASHKIL ETISH BO‘YICHA KO‘RSATMA VA TAVSIYALAR

I – QISM

Ansamblda ijro mahoratini egallash avvalo to‘g‘ri o‘tirish, cholg‘u sozini to‘g‘ri tutish, tovush chiqarish madaniyatini egallab borish, ijro harakatlarini to‘g‘ri shakllantirish hamda jamoaviy ijro qoidalariga to‘liq rioya etishni nazarda tutadi:

- ijro paytida gavdani shunday tutish lozimki, toki u ijrochining barcha harakatlari uchun qulay va tashqi ko‘rinishi chiroyli bo‘lsin;
- suyanchiqqa suyanmasdan, o‘rindiqning yarmida o‘tirish odat qilinadi, sozandalarning chap oyoqlari oldinroq o‘ng oyoqlari esa orqaroq joylashadi;
- o‘ng qo‘lning to‘g‘ri joylanishiga, ijro harakatlarining erkin bo‘lishiga erishiladi;
- soz dasta qismini siqmaslik (rubob, afg‘on rubobi, soz, g‘ijjak, dutor sozlarida), qo‘l kafti dastaga tegmasligi, erkin bo‘lishiga harakat qilinadi;
- sozandalar kuyni boshlashda diqqat bilan o‘tirishlari, boshlovchi sozanda yoki doirachining auftaki bilan birgalikda boshlashlari zarur;
- kuyni tamomlashda ham xuddi shunday doira usuliga muvofiq yoki umumiy ansamblning bir nafasda tamomlashiga diqqatni qaratish lozim;
- ansambl ijrochiligida jamoaviy ijro madaniyatiga rioya qilish, ijro paytida diqqat bilan o‘tirish nafaqat o‘z sozi tovushi, balki umumiy ansambl tovushini va shunga mos ravishda o‘z sozi tovushini nazorat qilib borish lozim;
- ijro uchun qulay va to‘g‘ri holatni tanlash, qo‘llarni erkin tutish, tovush chiqarish madaniyatini to‘g‘ri o‘zlashtirib borish har bir soz ijrosi uchun umumiy talablar mazmuniga kiradi.

CHOLG‘U SOZLARINI SOZLASH[1]

Cholg‘u sozini aniq tovush manbayiga masalan, kamertonga yoki to‘g‘ri sozlangan fortepiano tovushiga sozlash tavsiya etiladi. Ansamblda esa cholg‘ular odatda nay yoki chang cholg‘usiga sozlanadi. Dars boshlanishidan yoki biror-bir konsertga chiqishdan oldin ansambldagi cholg‘u sozlarini har birini toza qilib sozlash tufayli butun ansambl unison sozining sofligiga erishiladi.

Cholg‘u sozlarini dastlabki mashg‘ulotlarda musiqa rahbarining o‘zi sozlab beradi va sekin-asta shogirdlarini ham o‘z sozlarini mustaqil sozlashga o‘rgatib boradi. Ma’lumki o‘zbek xalq cholg‘ularining deyarli barchasi (puflab chalinadigan sozlardan tashqari) teri parda bilan qoplangan yoki yog‘och qopqoqli bo‘lib, simlar xarrak orqali o‘tkaziladi.

Shuning uchun ham cholg‘ularni sozlash jarayonida torlar tagiga qo‘yilgan xarrakning to‘g‘ri joylashishiga alohida e’tibor berish zarur. Soz avval ochiq torda hosil qilinib keyin oktava pardasi bosilib uning aniq sozlanganligiga ishonch hosil qilinadi. Agar tovush sof oktavada eshitilsa, bu xarrak to‘g‘ri joylashganligidan dalolat beradi. Torni bosib chalganda ochiq parda oktava pardasidan baland eshitilsa xarrak o‘rnashgan joyi tovush xonasidan uzoqlashtiriladi yoki aksincha, torni bosganda tovush oktavadan past sadolansa, xarrak tovush xonasi tomonga suriladi, natijada ochiq tovush oktava tovushi bilan bir xilligiga erishiladi. Birinchi ochiq tovush tiniq sozlanishiga erishilgach, qolgan torlar ham shu tovushga nisbatan aniq qilib sozlanadi. Barcha sozlar aniq sozlanishiga erishilgandagina ansamblning umumiy sozini ham tiniq unison eshitilishiga erishiladi.

O‘zbek xalq cholg‘u ijrochiligining qadimiy va boy an‘analari. Ommaviy cholg‘u jamoalarining tuzilishi. O‘zbekiston musiqa va san’at o‘quv yurtlarida xalq cholg‘ulari bo‘yicha ta’limning yo‘lga qo‘yilishi. Umummadaniy va estetik tarbiya jarayonida hamda musiqiy

[1] O.I. Karimov, Cholg‘u ijrochiligi va ansambli: o‘quv qo‘llanma - Buxoro : Sadriddin Salim Buxoriy" Durdona nashriyoti 2019y., 11-bet.

savodxonlikni targ‘ib qilishda o‘zbek milliy cholg‘ularining roli. O‘zbek milliy cholg‘ulari bo‘yicha ta’lim tizimidagi muammolar. O‘zbek xalq cholg‘ularini takomillashtirish jarayoni. Cholg‘ularni takomillashtirishga xalq ustalari va sozandalarning qo‘shgan hissalari.

Xalq cholg‘ularida nota tizimi bo‘yicha o‘qitish. O‘quv yurtlarida nota tizimi bo‘yicha ta’limning joriy etilishi. Milliy cholg‘u ustaxonalarining faoliyati. 30-yillar o‘zbek musiqa madaniyatining o‘sish davri. Toshkentda birinchi musiqa oliy o‘quv yurtining tashkil qilinishi. O‘zbek davlat filarmoniyasi va nota tizimi bo‘yicha ijro etuvchi o‘zbek xalq cholg‘u orkestrining tuzilishi. Toshkent davlat konservatorisida “Xalq cholg‘ulari” bo‘limi va fakultetning ochilishi. Milliy musiqa cholg‘ulariga bo‘lgan talab va ishlab chiqarishning yo‘lga qo‘yilishi. Ko‘p ovozli milliy cholg‘u jamoalarining faoliyati, turli cholg‘ular uchun maxsus yozilgan asarlarning paydo bo‘lishi.

Fortepiano jo‘rligida ijro etish

Musiqa asarini o‘rganishda dutor partiyasi bilan birgalikda ijro etiladigan fortepiano partiyasini puxta o‘rganish zarur. Fortepiano bilan birga ijro etishni musiqa asarini o‘zlashtirish jarayonida boshlagan ma‘qul. Shunda ijrochi o‘z partiyasini o‘zlashtirish bilan bir qatorda fortepianoda ijro etiladigan partiyani ham o‘ziga singdirib boradi. Ba’zi sozandalar o‘z partiyalarini oxirigacha o‘zlashtirib bo‘lganlaridan keyingina fortepiano bilan birgalikda ijro eta boshlaydi. Bu hol cholg‘uchi uchun birmuncha qiyinchilik tug‘diradi.

Cholg‘u va fortepiano ijrosi uchun yaratilgan musiqa asarlarini kuzatsak, unda quyidagi o‘xshashliklarni uchratishimiz mumkin. Ba’zi musiqa asarlarida fortepiano cholg‘uchi (solist)ga jo‘r bo‘lish vazifasini bajarsa, boshqa musiqa asarlarida cholg‘u bilan fortepianoning partiyalari bir-birga teng va ma’lum darajada mustaqil xarakterga ega bo‘ladi. Birinchi holda kuyni boshqarib borish asosan cholg‘uchi (solist)ga yuklatilgan bo‘lib, fortepiano faqat jo‘rlik (akkompanement) vazifasini o‘taydi. Bunda solist ijro etayotgan kuy mustaqil, ijrosi fortepianosiz ham ma‘lum darajada tugallangan bo‘ladi. Bunday musiqa asarlari o‘zining tuzilishi bo‘yicha nisbatan oddiy bo‘lib, ulardan ta’limning boshlang’ich davrlarida foydalanish mumkin. Lekin bundan o‘quvchi sozanda fortepiano partiyasiga e’tibor bermasa ham bo‘laveradi, degan xulosa kelib chiqmasligi kerak. Bunday musiqa asarlarini ijro qilish paytida o‘quvchi fortepianoda ijro etilayotgan akkordlar va ritmik shartlarni o‘z ijrosi bilan birgalikda eshita olishi lozim.

O‘zbek xalq cholg‘uchilarida ijroni o‘rganayotgan yosh sozandalarda fortepiano bilan birgalikdagi ijro paytida ko‘proq uchrab turadigan kamchiliklardan biri musiqa asari ijrosini fortepiano bilan bir vaqtda boshlay olmaslikdir. Bu paytda o‘quvchining diqqati tamomila o‘zining ijrosiga qaratiladi va natijada fortepiano jo‘rligi solistning ijrosi bilan bir vaqtga to‘g‘ri kelmay qoladi. Ijroni fortepiano bilan birgalikda boshlash ko‘nikmasini shakillantirishda musiqa asarining birinchi tovushi boshlanishdan oldingi harakat hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Buni asarning boshlanishidagi dirijorning qo‘l harakati (auftak)ga o‘xshatish mumkin.

Musiqa asari davomida cholg‘uchi partiyasida ma‘lum miqdorda pauzalar uchrab turadi. Bunday paytda fortepianodagi ijro odatda davom etadi. O‘quvchi pauzalarning necha taktligini eslab qolishi bilan bir qatorda o‘z ijrosining qachon boshlanishini ham puxta bilib olishi kerak. Bunda pauza davomidagi fortepiano ijrosini to‘la anglab olishi yaxshi natija beradi.

Bundan tashqari, musiqa asaridagi asosiy kuyning yo‘nalishini aniqlab olish fortepiano jo‘rligida ijro etishda asosiy vazifalardan biridir. Ma‘lumki, har bir musiqa asari ma‘lum kuy (ohang) asosida qurilgan bo‘ladi. Mana shu kuy fortepiano partiyasida yoki solist partiyasidaligini ajrata bilish konsertmeystr bilan chalish vaqtida ijroning to‘laqonli bo‘lishiga yordam beradi.

Fortepiano partiyasini yuzaki bilish cholg‘uchi uchun yetarli emas. Fortepiano partiyasi solistning partiyasi bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, musiqa asarining buzilmas kompozisiyasini tashkil etadi. Shuning uchun haqiqiy ijro ulardan ansambl qonun-qoidalariga bo‘ysungan holda katta mehnatni talab qiladi. Cholg‘uchining fortepiano bilan birgalikdagi ijrosi qanchalik o‘z vaqtida boshlansa, musiqa asarini o‘zlashtirilishi shunchalik sifatli va tez bo‘ladi.

Sahnada ijro qilish

Talaba tomonidan to‘la o‘zlashtirilgan musiqa asari pirovard natijada sahnada ijro etiladi. Bunga qanday tayyorgarlik ko‘rish kerak? O‘quvchining sahna ijrosiga birinchi navbatda o‘qituvchilar katta e’tibor va ehtiyotkorlik bilan yondashishi kerak. Asarni faqat yod olish sahna ijrosi uchun yetarli emas, uni tomoshabinga tushunarli tarzda yetkazish kerak. Shu sababdan o‘qituvchilar bu ishda o‘quvchilarga yaqindan yordam berishlari, sahna ijrosi paytida ularning xotirjam bo‘lishlari uchun zamin yaratishlari lozim. O‘quvchining talabga javob bermaydigan sahna ijrosini ba‘zilar haddan ziyod hayajonlanish natijasi deb tushunadi. Albatta, sahna ijrosi paytida nafaqat yosh sozandalar, hatto tajribali, mohir ustalar ham hayajonlanadi. Lekin sahna ijrosida sodir bo‘ladigan kamchiliklarni faqatgina hayajon tufayli desak to‘g‘ri bo‘lmas.

Tajriba guvohlik beradiki, o‘quvchi dars jarayonida musiqa asarini qanchalik puxta o‘rgangan bo‘lsa, sahna ijrosi paytida u shunchalik kam xatoga yo‘l qo‘yadi. Sahna ijrosi paytidagi hayajonlanishning turli ko‘rinishi mavjud bo‘lib, ba’zilari o‘quvchi ijrosiga yordam bersa, boshqalari, aksincha, ijodiy kuchlarga salbiy ta’sir etadi. Ba’zi hollarda hayajonlanishning kelib chiqishiga o‘quvchining o‘zi sabab bo‘ladi, lekin boshqa turdagi hayajonlanish o‘quvchining nazorati va iroda kuchidan chetda bo‘lishi mumkin: sifatsiz cholg‘u, shart-sharoitning noqulayligi, qo‘llarning haddan tashqari sovib ketishi va boshqalar. Hayajonlanishni keltirib chiqaradigan sabablardan qat’iy nazar, uning asosida o‘quvchining psixikasiga bo‘lgan ta’siri yotadi. Haddan tashqari hayajonlanishning oldini olish uchun o‘quvchi faqatgina o‘zining shaxsiy tajribasiga suyanishi va o‘z hayajoni sababini to‘g‘ri aniqlashi kerak bo‘ladi.

Hayajonning sababi ko‘p hollarda musiqa asarining o‘quvchi tomonidan yaxshi o‘zlashtirilmaganligida ko‘rinadi. O‘quvchi sahna ijrosi oldidan xuddi shu o‘zlashtirilmagan asar (qism)ning bo‘lajak ijrosini o‘ylab o‘z hayajonini yanada zo‘raytirib yuboradi. Shu sababdan ham sahna ijrosi o‘quvchining ijro mahoratini o‘zlashtirish uchun qilgan mehnatini naqadar to‘gri va sifatli bo‘lganligini aniqlashda ko‘zgu bo‘lib xizmat qiladi.

Sahna ijrosida birinchi navbatda o‘quvchining repertuaridagi qaysi asarni ijro etish to‘g‘ri bo‘ladi? Tajriba shuni ko‘rsatadiki, sahnadagi ijroni o‘quvchi repertuaridagi xotirjam, vazmin xarakterga ega bo‘lgan musiqa asarlari ijrosi bilan boshlagan ma’qul. Bu o‘quvchining o‘z hayajonini yengishiga, fikrlarini bir maqsadga qaratishiga yordam beradi. Lekin ba’zi sozandalar konsertda o‘zlarining chiqishlarini murakkab va jadal tezlikdagi musiqa asarlarining ijrosi bilan boshlaydi. Ular konsertning boshlanishida hali kuchlar sarf bo‘lmasidan, charchab qolmasdan oldin murakkab musiqa asarlarni ijro etish ma‘qul deb tushuntirishadi. Albatta, har bir sozanda bo‘lajak sahna ijrosida oldin o‘z kuch va imkoniyatlarini chamalab, shu asosda ijro etilajak musiqa asarlarining tartibini tuzib olishi kerak. Sahna ijrosidan oldin sozanda nima bilan shug‘ullanishi kerak? O‘z - o‘zidan ma’lumki, musiqa asarini puxta o‘rganib, o‘zida mustahkam ishonch paydo qilgan o‘quvchilargina sahna ijrosidan oldin o‘zlarini xotirjam his qiladi. Sahna ijrosidan bir - ikki kun oldin sozanda o‘z ishonchini yanada mustahkamlashi uchun musiqa asarlarini to‘xtamasdan ijro etib, ba’zi murakkab jumlalarni alohida takrorlashi lozim. Bunda u diqqat- e’tiborini asarning umumiy tuzilishi, uning asosiy yo‘nalishiga qaratib, o‘zini charchatib qo‘ymasligi kerak.

O‘quvchining mustaqil ishlashi

O‘quvchi o‘z o‘qituvchisining ko‘rsatma va fikrlariga ijodkorona yondashgan holda o‘zining shaxsiy munosabatini ijro orqali bildira olishi kerak.

O‘qituvchi rahbarligida o‘tiladigan darsning ahamiyati katta, lekin bu ish o‘quvchining mustaqil ishlari muhimligini inkor etmaydi. O‘quvchining mustaqil mashg‘ulotiga sarf bo‘layotgan vaqtini bekor o‘tkazmasligini o‘rganib borish kerak. Buning uchun o‘quvchiga mustaqil mashg‘ulotni qanday tashkil qilish, nimalarga ko‘proq e‘tibor berish kerakligini tushuntirish lozim. Vaqtdan ratsional va unumli foydalanish mustaqil ishlash asosi prinsiplaridan biri bo‘lishi zarur.

Asosiy prinsiplaridan yana biri mashg’ulotning muntazamligidir. Ijroni o‘rgatishning dastlabki davridan boshlab o‘quvchida muntazam mustaqil ishlash ko‘nikmasini hosil qilish zarur. Odatda muntazamlikka erishish qiyin bo‘lsa ham, bunday mashg‘ulotlar asta-sekin odat

tusiga kirib borishi maqsadga muvofiqdir. Ayrim o‘quvchilarning uyga berilgan vazifani tayyorlay olish hollarini ham uchratamiz. Buning sababini bir so‘z bilan tushuntirish qiyin. Lekin ko‘p hollarda uy vazifasi tayyor emasligining sababi o‘quvchining darsga bo‘lgan yomon munosabati yoki dangasaligida emas, balki vazifani oxirigacha tushunib yetmasligi, musiqa asarini o‘rganishga qanday yondashish kerakligini bilmasligidadir. Shu sababli mustaqil ishlash uchun berilayotgan vazifa o‘quvchiga batafsil tushuntirilishi, o‘quvchining imkoniyatlarini hisobga olgan holda aniqlashtirilishi lozim. Ba’zi o‘quvchilar mustaqil mashg‘ulot paytida berilgan musiqa asarini boshidan oxirigacha ko‘p marotaba takrorlayveradilar. Bunda musiqa asarining ma’nosi va o‘ziga xos xususiyatlari to‘la va aniq tahlil qilinmaydi. Asar o‘quvchi oldida ijro etib bera olish uchungina yuzaki takrorlanadi.

Mustaqil shug‘ullanishdagi mashg‘ulotlarning kamchiliklaridan yana biri o‘quvchilar vazifani tayyorlash jarayonida o‘z ijrolarini nazorat qila olmasliklaridir. Masalan, musiqa asarining matnini yod olinish jarayonida biror bir nota noto‘g‘ri o‘rganiladi va buni o‘quvchining o‘zi sezmaydi. Yoki ma’lum bir ijro usuli noto‘g‘ri bajariladi va bu ham o‘quvchining nazaridan chetda qoladi. Bunday kamchilik dars paytida o‘qituvchi tamonidan bartaraf etiladi. Ijro paytida o‘zining harakatlari, tovushlarning to‘g‘riligini nazorat qilish ko‘nikmasi o‘quvchilarda o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmaydi, balki rejali ravishda olib borilgan mashg‘ulotlar evaziga erishiladi. O‘z - o‘zini nazorat qilishning ijrochi uchun ahamiyati juda katta u orqali ijrodagi kamchiliklarga barham berish mumkin.

Mustaqil mashg‘ulot qanday tuzilishi kerak va nimalardan iborat bo‘ladi? Yuqorida aytib o‘tganimizdek, mustaqil mashg‘ulot uchun berilgan vazifa qanchalik aniq, konkret bo‘lsa, o‘quvchining vazifasi shuncha osonlashadi. Mustaqil mashg‘ulot qanday kechishidan qat‘i nazar, uni ma’lum reja asosida olib borish yaxshi natija beradi. Quyida mustaqil mashg‘ulotlarning taxminiy tuzilishi va vaqtini keltiramiz:

1. Gamma, uch tovushliklar va turli mashqlarni ijro etish 10-15 daqiqa.
2. Yangi berilgan vazifani o‘zlashtirish 15-20 daqiqa.
3. Dam olish uchun 5 daqiqa.
4. Oldin o‘rganilgan vazifalarni takrorlash 20-25 daqiqa.

Keltirilgan vaqtlar me’yori taxminiy bo‘lib, uni belgilashda o‘quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda vazifalar hajmining katta-kichikligiga qarab kamaytirish yoki aksincha ko‘paytirish mumkin. Mustaqil mashg‘ulot uchun keltirilgan taxminiy vaqtning jami 45-60 daqiqani tashkil etyapti. Bu bir qarashda kamdek ko‘rinishi mumkin. Ammo mashg‘ulotlar muntazam ravishda davom ettirilsa, ko‘zlangan natijaga bemalol erishish mumkin.[1]

Musiqa asarini yod olishni har bir sozanda qobiliyati va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda amalga oshiradi. Bu borada hamma uchun yagona ko‘rsatma bo‘lishi qiyin. Ba’zi sozandalarda tekstni ko‘rib eslab qolish qobiliyati kuchliroq bo‘lsa, boshqalarida eshitib eslab qolish qobiliyati kuchli. Shu sababdan ham asarni yod olish ishida ularning metodlari turlicha bo‘ladi. Muhimi, musiqa asari qaysi bir metod bilan yod olinishidan qat’iy nazar, u sozandaning yodida mustahkam o‘rnashib qolishidir.

Hozirgi paytda o‘quv yurtlaridagi o‘zlashtiriladigan ma’lumotlar miqdorining ortib borishi, kam vaqt sarf qilib ko‘proq natijaga erishishni taqozo etadi. O‘quvchilarning mustaqil mashg‘ulotlari muvaffaqiyatli bo‘lishiga o‘qituvchi rahbarligida sinfdagi darsni shu mustaqil mashg‘ulotga yaqinlashtirib o‘tish yordam beradi. Bunda o‘quvchi barcha vazifalarni mustaqil bajaradi va o‘qituvchi kerak bo‘lgandagina o‘z ko‘rsatmalarini beradi.

O‘qituvchining mustaqil mashg‘uloti kunning qaysi vaqtiga mo‘ljallanishi kerak? Bunday mashg‘ulot vaqtini belgilash o‘quvchining kun tartibiga bog‘liq. Agar o‘quv yurtidagi mashg‘ulotlar asosan kunning birinchi yarmida bo‘lsa, mustaqil mashg‘ulot kunning ikkinchi yarmida o‘tkaziladi. Muhimi mustaqil mashg‘ulot har kuni bir vaqtda o‘tkazilishi.

Uy vazifasini bajarishning bir qator muhim tamonlari bo‘lib, bularni o‘quvchi esda tutishi

[1] O.I. Karimov, Cholg‘u ijrochiligi va ansambli: o‘quv qo‘llanma - Buxoro : Sadriddin Salim Buxoriy" Durdona nashriyoti 2019y., 14-bet.

zarur. Shulardan ba’zilarini ko‘rib chiqamiz: Musiqa asari o‘quvchi tomonidan avvalo to‘g‘ri tushunilishi, ya’ni asar mohiyati to‘gri ochilishi asosiy vazifa qilib qo‘yilishi kerak. Oldin aytib o‘tilganidek, asar ma’nosini to‘g‘ri tushunishda ijro uslublarining tanlanishi, belgilarga rioya qilish, applikaturaning to‘g‘ri qo‘yilishi kabi masalalar muhim ahamiyatga ega.

O‘quvchining mustaqil mashg‘ulotlari paytida uning diqqat-e’tibori albatta biror konkret vazifani bajarishga qaratilishi kerak. Aks holda mashg‘ulot quruq, ma’nosiz kechib, hech qanday natijaga erisha olmaslik mumkin. Ba’zi o‘quvchilar musiqa asarini o‘zlashtirish davrida nota tekstiga ko‘proq e’tibor berib, ijroning ifodali bo‘lishi kerakligini unutib qo‘yadi. Shu kamchilikning oldini olish maqsadida o‘quvchilarning diqqat markazida doimo ijroni ifodali bajarish vazifasi turishi shart. Boshqacha aytganda, o‘quvchilar asar tekstini o‘zlashtirishga qancha kuch sarf qilishsa, ijroning ifodali chiqishiga ham shuncha e’tibor berishlari kerak.

O‘quvchi biror xatoga yo‘l qo‘ygan paytda shu bo‘lakni vazmin sur’atda diqqat bilan qayta takrorlashi kerak. Shunda yo‘l qo‘yilgan xatoning sababini to‘g‘ri aniqlab, shu xatoga boshqa yo‘l qo‘ymaslik choralarini ko‘radi. O‘quvchilar ijrosidagi xatolar ham bir-biridan farq qiladi. Ayrim holatlarning qaytarilishi o‘quvchilarda odat tusiga kirib, asarning ma’lum qismida xato deyarli har safar takrorlanaveradi. Bunga sabab noto‘g‘ri tanlangan applikatura, ijro usuli yoki boshqa bir kamchilik bo‘lishi mumkin. Bunday xatolarning kelib chiqish sababini to‘g‘ri aniqlash uni bartaraf etishning garovidir. Xatolar tasodifiy xarakterga ega bo‘lsa ham, ularga yo‘l qo‘ymaslik lozim. Xatolar qanday bo‘lishidan qat’i nazar o‘quvchi o‘zining mustaqil mashg‘uloti paytida ularni bartaraf etish choralarini topishni o‘zining asosiy maqsadlaridan biri qilib qo‘yishi kerak.

Cholg‘u ijrosi bilan shug‘ullanish natijasida o‘quvchi ham aqliy, ham jismoniy charchashi sababli uning dam olishiga bir oz vaqt ajratilishi kerak. Aks holda ijroning sifati yomonlashib, xato va kamchiliklarga yo‘l qo‘yilishi mumkin. Mustaqil shug‘ullanishdagi mashg‘ulotlarning kamchiliklardan yana biri o‘quvchilar vazifani tayyorlash jarayonida o‘z ijrolarini nazorat qila olmasliklaridir. Masalan, musiqa asarining teksti yod olinishida biror nota noto‘g‘ri o‘rganiladi va buni o‘quvchining o‘zi sezmaydi. Yoki ma’lum bir ijro usuli noto‘g‘ri bajariladi va bu ham o‘quvchining nazaridan chetda qoladi. Bunday kamchilik dars paytida o‘qituvchi tomonidan bartaraf etiladi. [1] Ijro paytida o‘zining harakatlari, tovushlarning to‘g‘riligini nazorat qilish ko‘nikmasi o‘quvchilarda o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmaydi, balki reja asosida olib borilgan mashg‘ulotlar evaziga erishiladi. O‘z-o‘zini nazorat qilishning ijrochi uchun ahamiyati juda katta u orqali ijrodagi kamchiliklarga barham berish mumkin.

Hozirgi paytda o‘quv yurtlaridagi o‘zlashtiriladigan ma’lumotlar miqdorining ortib borishi, kam vaqt sarf qilib ko‘proq natijaga erishishni taqozo etadi. O‘quvchilarning mustaqil mashg‘ulotlari muvaffaqiyatli bo‘lishiga o‘qituvchi rahbarligida sinfdagi darsni shu mustaqil mashg‘ulotga yaqinlashtirib o‘tish yordam beradi. Bunda o‘quvchi barcha vazifalarni mustaqil bajaradi va o‘qituvchi kerak bo‘lgandagina o‘z ko‘rsatmalarini beradi. O‘qituvchining mustaqil mashg‘uloti kunning qaysi vaqtiga mo‘ljallanishi kerak? Bunday mashg‘ulot vaqtini belgilash o‘quvchining kun tartibiga bog‘liq. Agar o‘quv yurtidagi mashg‘ulotlar asosan kunning birinchi yarmida bo‘lsa, mustaqil mashg‘ulot kunning ikkinchi yarmida o‘tkaziladi. muhimi, mustaqil mashg‘ulot har kuni bir vaqtda o‘tkazilishi.

Notaga qarab ijro qilish

Notaga qarab ijro qilish murakkab jarayon bo‘lib, umaxsus mashqlar yordamida o‘zlashtiriladi. Notaga qarab ijro etish jarayonini kuzatadigan bo‘lsak, unda qo‘yidagilarni ko‘rishimiz mumkin; nota ko‘rinishining o‘quvchi ongiga yetib borishi, o‘quvchi ongida qanday harakatni amalga oshirish kerakligining aniqlanishi, kerakli harakatlar yordamida berilgan notaning ijro etilishi. Notaga qarab ijro etish jarayonining qanchalik tez sodir bo‘lishi nota ko‘rinishini qabul qilib (anglab), kerakli harakatni amalga oshirish tezligiga bog‘liq. Notaga qarab ijro etishning murakkab taraflaridan biri shuki, musiqa asarining bir qismi ijro etilayotganda cholg‘uchi keyingi qismini ko‘rib, uning ijrosiga tayyorlanadi. Tajribasiz

[1] Sh.Rahimov, Sh.Yusupov, “Cholg‘u ijrochiligi” «Musiqa» nashriyoti Toshkent. 2011

oʻquvchilar koʻp holda buning uddasidan chiqa olmaydilar natijada, ularning ijrolari uzilib qoladi. Diqqat-eʼtiborni bir maqsadga qarata bilish notaga qarab ijro etishning muvaffaqiyatli oʻzlashtirilishini taʼminlaydigan omillardan biridir. Notaga qarab ijro etish qobiliyatini rivojlatirishda quyidagi amaliy mashqlar yordam berishi mumkin; eng oddiy musiqa, boshlangʻich taktning birinchi yarmi ijro etilayotganda oʻquvchi oʻz eʼtiborini shu taktning ikkinchi yarmiga qaratadi. Xuddi shu usul asarning keyingi taktlarini ijro etishda ham qoʻllanadi. Mashgʻulotlar yordamida oʻquvchiga berilayotgan vazifa asta-sekin murakkablashtiriladi, lekin bu vazifa oʻquvchining imkoniyatlari darajasida boʻlishi kerak.

Sozanda notaga qarab ijro eta olish qobiliyatini rivojlatirish muammosi va uni hal etishga qaratilgan koʻrsatmalar musiqa pedagogikasida alohida oʻrin tutadi. Koʻzga koʻringan ijrochi - oʻqituvchilarning fikricha, notaga qarab ijro etish sozandaning kundalik mashgʻulotlari qatoridan oʻrin olishi shart. Oʻquvchi muntazam ravishda notaga qarab ijro etish bilan shugʻullangan taqdirda turli davrga oid boʻlgan rang-barang musiqa asarlari bilan tanishadi. Notaga qarab ijro etilayotgan musiqa asarlarining hammasi ham kelajakda oʻquvchi tarafidan yod olinishi shart emas, balki ular oʻquvchining fikrlash, yangilik ochish va yangi oʻziga maʼlum boʻlmagan taassurotlar bilan tanishish ehtiyojini qondirish uchun ijro etiladi.

Shu bilan birga oʻquvchi notaga qarab ijro etayotgan musiqa asariga butun vujudi bilan beriladi va uning his-tuygʻulari ham bu jarayonda bevosita ishtirok etadi. Bundan kelib chiqadiki, notaga qarab ijro etish mashgʻulotlari ijrochining nazariy va amaliy bilimlarini boyitibgina qolmasdan, balki umuman musiqiy fikrlash jarayonining sifatini yaxshilaydi. Notaga qarab ijro etish oʻquvchining umumiy musiqiy rivojlanishida eng samarali yoʻllardan biridir.

II QISM
DUTOR GURUHIDAGI SOZLAR TASNIFI

DUTOR - O‘zbekistonda keng tarqalgan cholg‘ulardan biri. Dutorda ikkita ichak yoki ipakdan qilingan ip bo‘lib, bir yarim oktava diapazonga egadir. Dutor asosan noksimon shaklda yasaladi. Tasviriy san’at yodgorliklari va yozma tarixiy manbaalarda o‘zbek xalq cholg‘ularini, jumladan, dutorni qadimdan ijro etilib kelinishiga guvohlik beradi. Abu Nasr Muhammad Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abdurahmon Jomiy va boshqa olimlar o‘z asarlarida dutor haqida ancha to‘liq ma’lumotlarni berib o‘tganlar.

Dutor uch qismdan ya’ni kosaxona, dasta va bosh qismdan iborat bo‘lib, bu qismlarni birlashtiruvchi qismiga “bo‘g‘iz” deb ataladi. Dutor kosasi o‘yma yoki qobirg‘achalarning birlashtirilishidan yasalishi mumkin. Uyma dutor Samarqand, Xorazm va Turkmanistonda qo‘llanilib bir bo‘lak tut yog‘ochidan o‘yib ishlanadi. Qobirg‘ali dutor ham tut yog‘ochdan ishlanib, 8-10 bo‘lak yupqa taxtacha egib birlashtiriladi. Kosa ustiga yopishtiriladigan qopqoq ham tut yog‘ochdan tayyorlanadi. Odatda, dutor yasaladigan tut yog‘ochi soyada quritiladi. (1-rasm)

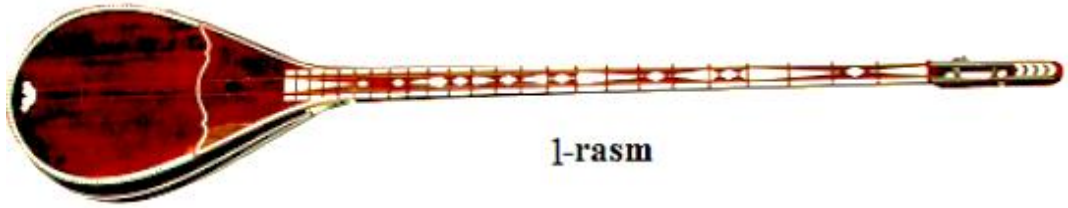

1-rasm

Dutor O‘zbekistonda juda keng ommaviylashgan cholg‘u asboblaridan biri. O‘zbek xalqi bu cholg‘uni sevib chaladi. O‘zbek xalq kuylarini mohirona ijro etish imkoniyatiga ega asboblardan biri hisoblanadi. Dutorning bir nechta turlari mavjud bo‘lib, elar (prima, sekunda, alt,tenor, bas va kontrabas) dutorlaridir.

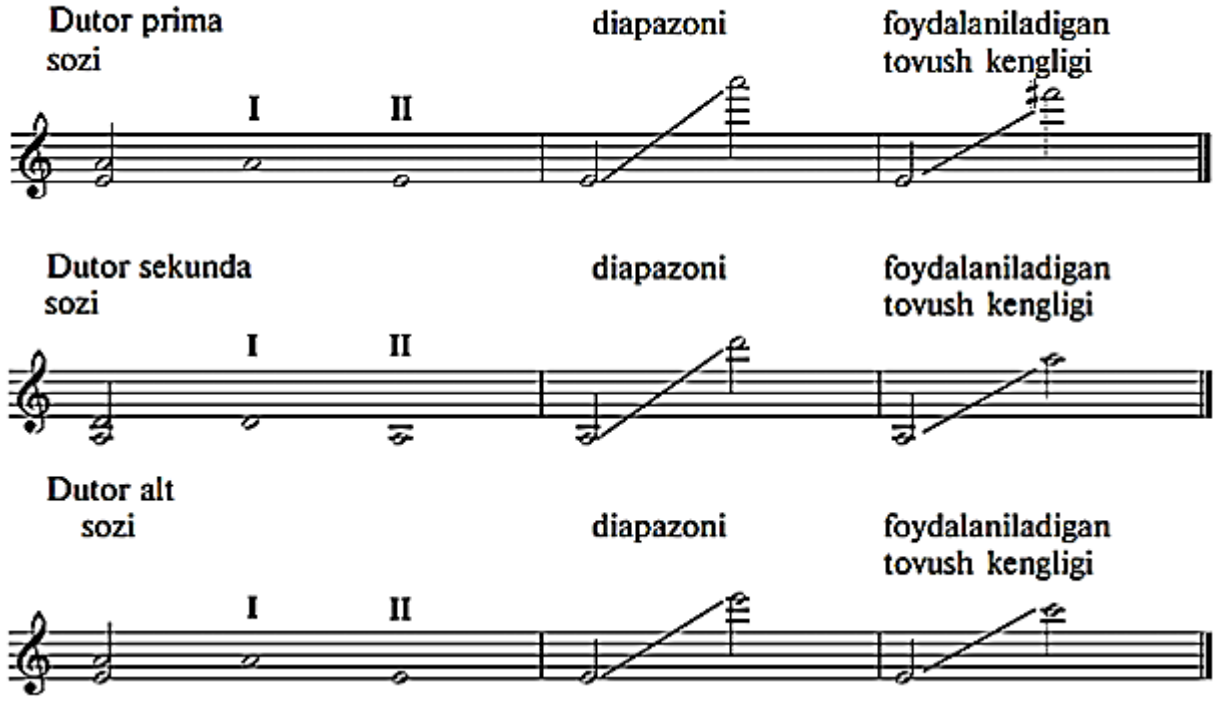

Cholg‘uning nomi	Sozlanishi	Diapazoni		Transpozitsiya qilinishi yoki qilinmasligi
		Yozilishi	Eshitilishi	
Dutor prima	1-tor “Lya” birinchi oktava 2-tor “Mi” birinchi oktava	“Mi” 1 oktava “Lya” 3-oktava	Yozilganidek eshitiladi	Transpozitsiya qilinmaydi
Dutor-sekunda	1-tor “Re” birinchi oktava 2-tor “Lya” kichik oktava	“Lya” kichik oktava “Re” 3-oktava	Yozilganidek eshitiladi	Transpozitsiya qilinmaydi
Dutor alt	1-tor “Lya” birinchi oktava 2-tor “Mi” birinchi oktava	“Mi” kichik oktavadan “Mi” 3-oktava	“Mi” kichik oktava “Do” 3-oktava	Yozilganidan bir oktava past eshitiladi

Dutor alt yozilganidan bir oktava past eshitiladi. Dutor alt, dutor prima orkestr jo‘rligida yirik asarlar (solo) chalishi mumkin. Dutor alt mungli, mayin va o‘zining yoqimli tovushi bilan boshqa asboblardan ajralib turadi. Tovush jihatidan ancha past, texnik imkoniyati ham kichkina, lekin oxirgi yillar davomida tajribali mohir ijrochilar bu asbob imkoniyatlarining barcha qirralarini ochib berishdi. Dutor prima asbobida o‘zbek, rus, chet el kompozitorlarining musiqa asarlarini mohirona ijro etish mumkin. Orkestrda dutor alt, dutor primaning albatta o‘z o‘rni bor. Dutor altda o‘ziga xos har xil shtrixlarda (terma zarb, chertma zarb, teskari zarb, bilak zarb, pissikato) kuy chalinadi. Dutor chalish usullari boyligi, turli-tumanligi tufayli orkestrda uning o‘rni muhimdir. Dutor yakka soz ijro etayotgan cholg‘uga jo‘rnavoz bo‘lib, o‘zining yoqimli va mayin tovushi bilan moslashadi.

Dutorda bir yo‘la ikki tovush sadolanadi. Tersiya, kvarta, kvinta, bitta ochiq torda esa undan katta intervallar chalish mumkin.Turli tembrli asboblar kuyni bir yo‘la unison, akkord, oktava ijro etishda uyg‘unlik, shirali, zich sadolanishni vujudga keltiradi. Bu kompozitor va cholg‘ulashtiruvchining mohirligini ko‘rsatadi.

Cholg‘ulashtirish jarayonida:

Dutor + rubob prima

Dutor + qashqar rubob

Dutor + afg‘on rubob + tanbur

Dutor + dutor bas + g‘ijjak bas + g‘ijjak kontrabas variantlari chiroyli birlikni tashkil qiladi. Yozilganidan bir oktava past eshitiladi. Orkestrda dutor asbobi jo‘rnavozlik yo‘nalishida asosiy guruh hisoblanadi.

Dutor dastasi olma yog‘ochidan qilinadi va unga 13-14 ta ichak parda bog‘lanadi. Cholg‘uning umumiy uzunligi 1200-1300 millimetrni tashkil etadi. Ayrim joylarda 750 - 800 millimetrli dutorlar ham uchraydi. Ipakdan qilingan ikki tor kvarta (o‘rta parda sozi), kvinta (bosh parda sozi), unison (qo‘sh parda sozi) va oktava oraliqlariga sozlanadi.

PRIMA dutori ikki tordan iborat, eng qisqa dasta (grif)ga ega. U yuqori oktavadagi tovushlarni ijro qilishga mo‘ljallangan. Ushbu cholg‘u dutorlar ichida eng baland va jarangdor ovozga ega. Uning birinchi tori **lya** va ikkinchi tori **mi** ham ikkinchi oktava tovushlariga sozlanadi. Torlari kaprondan tortilgan. Notalari skripka kalitida yoziladi, qanday yozilsa shunday ovoz beradi. Prima dutorining torlari orasi sof kvarta intervaliga sozlanadi. (2-rasm)

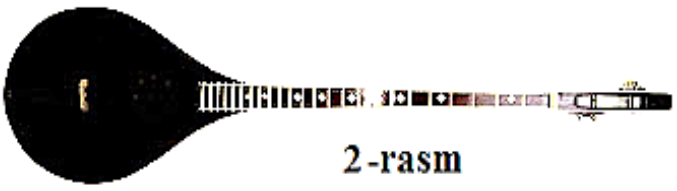

2-rasm

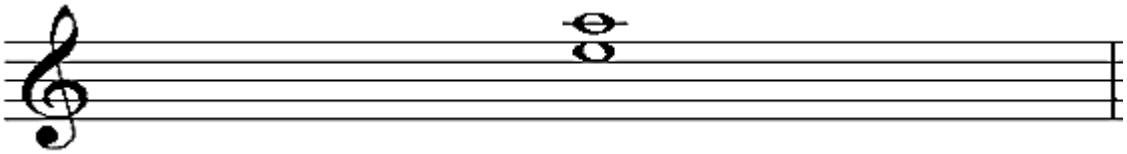

Ovoz kengligi birinchi oktavaning **mi** tovushidan, uchinchi oktavaning **lya** tovushigacha. Ammo uning jarangdorligi uchinchi oktavaning ***fa#*** gacha bo‘lgan oraliqda yaxshi ovoz beradi.

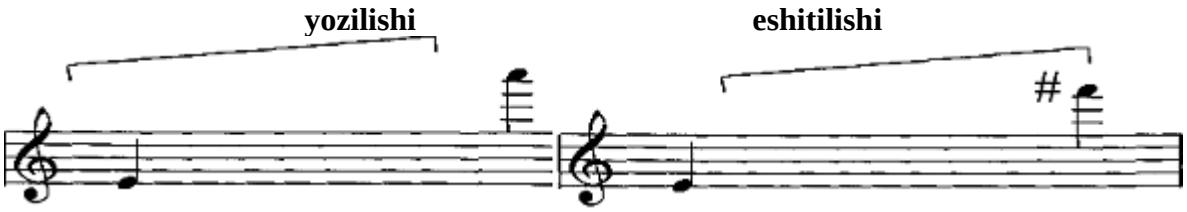

Prima dutorida turli xarakterdagi asarlarni, shuningdek tersiya, kvarta, kvinta intervallarini ham erkin ijro etish mumkin. U orkestrda yakka soz sifatida eng muhim partiyalarini chalishda hamda cholg‘ularga garmonik va ritmik hamohang bo‘lib musiqa asarlarining badiiy darajasini o‘stirishda ishlatiladi.

SEKUNDA dutori yangidan ixtiro qilingan soz bo‘lib, o‘rta registr tovushqatori balandligiga ega. Notalari skripka kalitida yoziladi. Uning ikkita tori ham ichak (kapron) dan tortilgan bo‘lib, birinchi tori **re** birinchi oktava, ikkinchi tori esa **lya** kichik oktava tovushlariga sozlanadi. Torlar orasi sof kvarta intervaliga teng. (3-rasm)

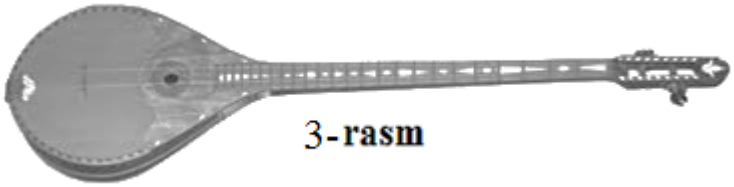

3-rasm

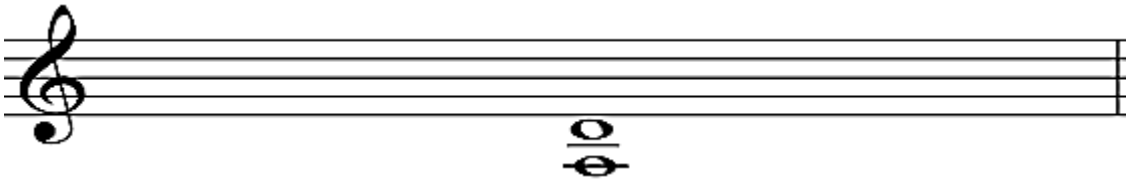

Ovozning kengligi **lya** kichik oktavadan **re** uchinchi oktavagacha.

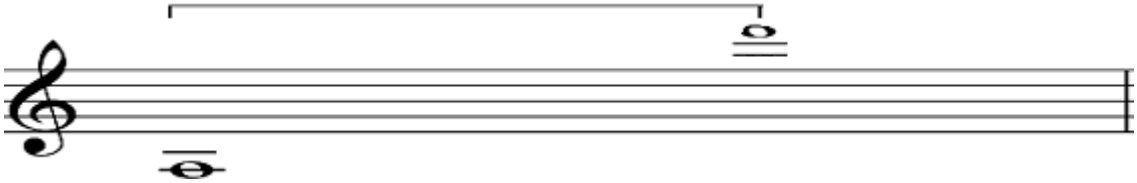

U orkestrda cholg‘u asboblariga jo‘r bo‘lish uchun hamda bolalar musiqa maktabi o‘quvchilarini o‘rgatishda ishlatiladi.

TENOR dutori qayta ta’mirlangan ijro uchun qulay imkoniyatlar yaratib, xramatik yarim tonlarga bo‘lingan, xalq orasida ishlatib kelinayotgan, past va o‘rta registrdagi ovozga ega bo‘lgan ikki torli cholg‘u asbobidir. Uning birinchi tori **lya** kichik, ikkinchi tori esa **re** birinchi oktava tovushlariga sozlanadi. Torlar orasi sof kvarta intervaliga teng. Notalari skripka kalitida yoziladi va bir oktava past sadolanadi. (4-rasm)

4-rasm

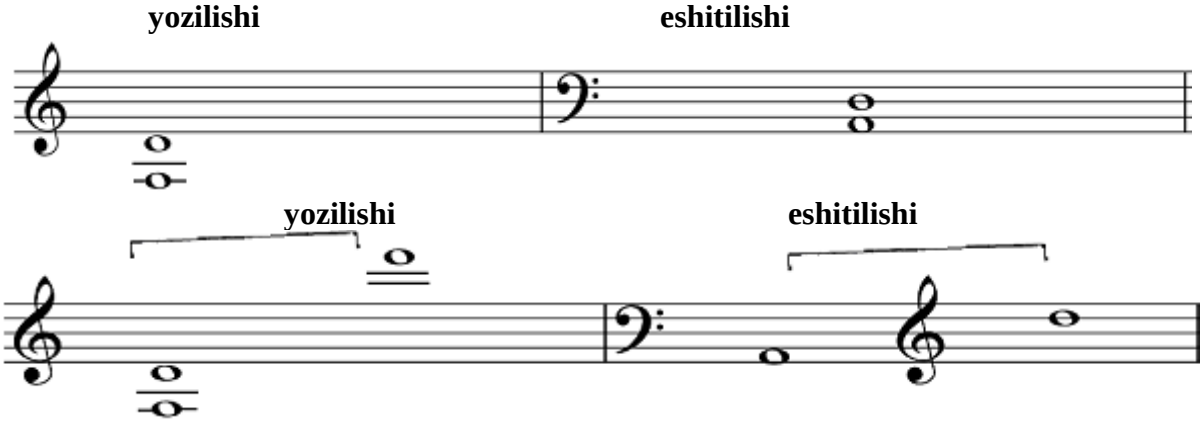

Tenor dutorida musiqa asarlarini jozibali va rang-barang ijro etish uchun barcha zarb jumladan bilak zarb, terma zarb, aylanma zarb, teskari zarb, rez (tremolo) kabi usullarni mohirona ijro etish mumkin.

BAS dutori yangidan yasalgan soz bo‘lib, past registrdagi tovushlarni ijro etishda moslashtirilgan. Uning to‘rtta tori bo‘lib, birinchi tori **lya** bilan ikkinchi tori **re** kichik oktavaga, uchinchi tori **sol** hamda to‘rtinchi tori **do** esa katta oktavadagi tovushlarga sozlanadi. Torlarining birinchisi **lya** ichak yoki kaprondan, qolgan uchtasi esa o‘rama po‘lat simdan ishlangan. Torlarining orasi sof kvinta intervaliga teng. Notalari bas kalitida yoziladi, qanday yozilsa shunday ovoz beradi. (5-rasm)

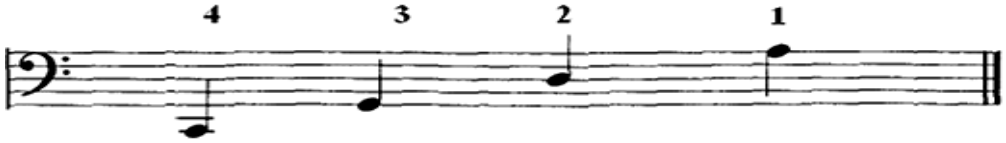

Ovoz kengligi (diapazoni) katta oktavadagi **do** notasidan ikkinchi oktavadagi **lya** tovushigacha.

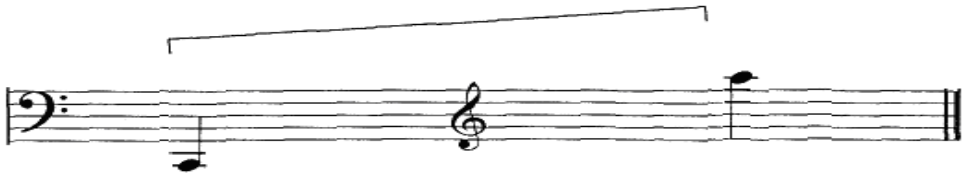

Bas dutorida barcha shtrix (torli cholg‘u asboblarida mizrob bilan chalish usuli)ni chalish mumkin. U orkestrda yakka tartibda kuy chalish hamda boshqa cholg‘ularga jo‘r bo‘lish uchun ishlatiladi.

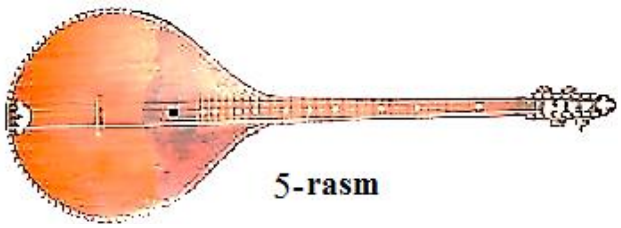

5-rasm

Dutor bas mizrobli cholg‘ular guruhiga kiradi.

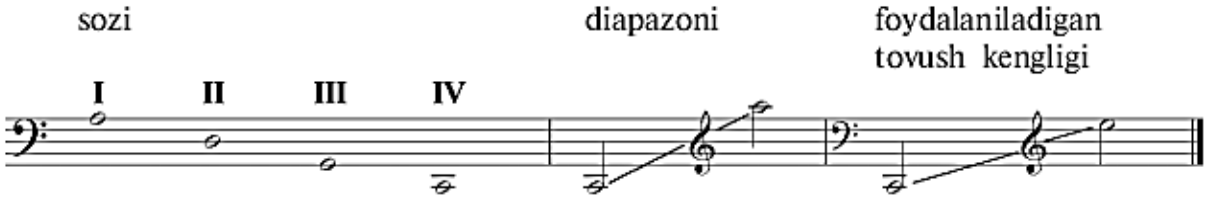

Mizrob yordamida pastga va yuqoriga chalish asosiy chalish usulidir. Dutor bas uchun asarlar, orkestr partiyalari bas kalitida yoziladi. Notalar yozuvidagi tovushni beradi. Orkestrda dutor bas asosan orkestr asosi, ya’ni, tayanchi hisoblanadi. Eng pastki registr notalarini chaladi. Dutor bas, g‘ijjak bas, g‘ijjak kontrabas asboblari birgalikda orkestrni ushlab turadigan guruh hisoblanadi. Shirali, zich, juda to‘liq ohang beradi. Dutor bas faqatgina jo‘rnavoz yo‘nalishini

emas, balki asar mohiyatiga qarab asosiy (solo) partiyani ham chalishi mumkin. O‘zbek mumtoz musiqasi, O‘zbek xalq va akademik musiqasini bezatuvchi tovushlarni ham chalish imkoniyatiga egadir.

Cholg‘uning nomi	Sozlanishi	Diapazoni		Transpozitsiya qilinishi yoki qilinmasligi
		Yozilishi bo‘yicha	Eshitilishi bo‘yicha	
Dutor bas	1-tor «Lya» kichik oktava; 2-tor «Re» kichik oktava; 3-tor «Sol» katta oktava; 4-tor «Do» katta oktava.	«Do» katta oktavadan – «Lya» 2-oktavagacha	Yozilganidek eshitiladi	Transpozitsiya qilinmaydi

KONTRABAS dutori qayta ishlangan yangi cholg‘u asbobi bo‘lib, orkestrda eng past tovushlarni ijro etish uchun qo‘llaniladi. Uning to‘rtta o‘rama po‘lat tori bo‘lib, birinchi tori **sol** bilan, ikkinchi tori **re** kichik oktavaga, uchinchi tori **lya** hamda to‘rtinchi tori **mi** esa katta oktavadagi tovushlarga sozlanadi. Notalari bas kalitida yozilib, bir oktava past ovoz beradi. Torlarning orasi sof kvarta intervaliga teng. (6-rasm)

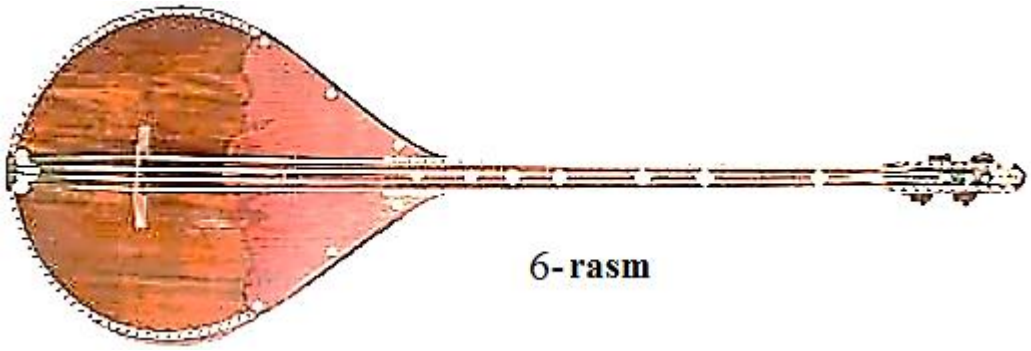

6-rasm

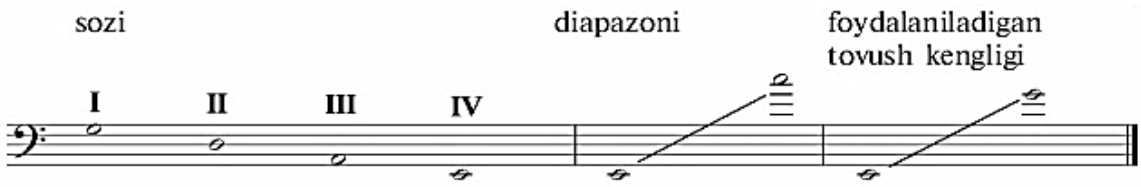

Dutor kontrabas yozilganidan bir oktava past eshitiladi.

Cholg‘uning nomi	Sozlanishi	Diapazoni		Transpozitsiya qilinishi yoki qilinmasligi
		Yozilishi bo‘yicha	Eshitilishi bo‘yicha	
Dutor kontrabas	1-tor «Sol» kichik oktava; 2-tor «Re» kichik oktava; 3-tor «Lya» katta oktava; 4-tor«Mi» katta oktava.	«Mi» katta oktavadan – «Sol» 1-oktavagacha	«Mi» kontr oktavadan – «Sol» kichik oktavagacha	Yozilganidan 1 oktava past eshitiladi

U maxsus qattiq charmdan yasalgan mizrob bilan chalinadi. Shunday qilib barcha dutorlar oilasiga mansub cholg‘ular o‘zining keng hajmdagi ovozi bilan barcha ansambl va orkestrda o‘zining munosib o‘rniga ega. Bu sozlarda milliy kuylarimiz bilan bir qatorda barcha millat kuylari, shuningdek chet el kompozitorlari tomonidan bastalangan har jihatdan murakkab asarlarni ham mohirona ijro etish mumkin. Bu cholg‘ularning mohir ijrochilari Orif Qosimov, Turg‘un Alimatov, Abdusamad Ilyosov, Boqijon Rahimjonov, Ne’matjon Qulabdulloyev, Mahmud Tojiboyev, Malika Ziyayeva, O‘ktam Ahmedov kabi ustozlar dutorlarning xalqimiz orasida sevib, ardoqlanib kelinishida katta hissa qo‘shdi.

DO‘MBIRA torli tirnama o‘zbek xalq cholg‘u asbobi. Do‘mbirada ichak yoki ipakdan qilingan ikkita tor bo‘lib ko‘proq kvarta oralig‘ida sozlanadi. Do‘mbira tut, yong‘oq, o‘rik daraxtidan o‘yma qilib yasaladi. Dasta qismida pardalar bo‘lmaydi. Shuning uchun ham bu asbob cholg‘uchidan katta mahoratni talab qiladi. Hozirda do‘mbira Qashqadaryo, Surxandaryo vohalari baxshichilik san’atida qo‘llanilib kelinmoqda. Do‘mbiraning mohir ijrochilaridan Musulmonqul Oltiyev, Jo‘ra Doniyorov, Bekqul Alimov, Tursun Obro‘yev, Norcha Baratov, Eson Tilavov va boshqalar bu noyob cholg‘uni kelajak avlodlarga yetkazishda katta hissa qo‘shmoqdalar. (7-rasm)

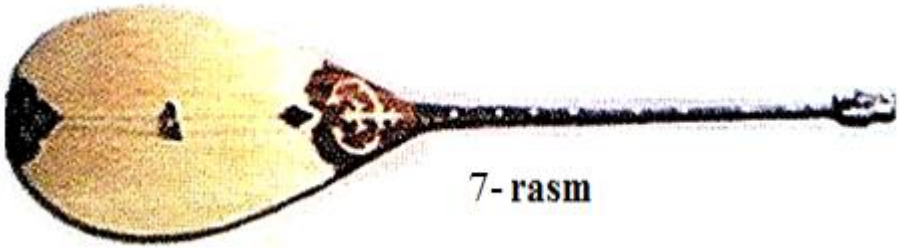

7- rasm

USLUBIY KO‘RSATMA[1]

Dutorning birinchi tori “**re**” (kichik oktava) tovushiga, ikkinchi tori “**lya**” (kichik oktava) tovushiga, bundan tashqariasar ijro etilishiga qarab, ikkinchi tori “sol” (kichik oktava) tovushlariga sozlanishi mumkin, ba’zi vaqtlarda esa, ikkala tor ham unsonga, ya’ni bir xil tovushga sozlanishi mumkin.

Milliy dutor sozi

Alt dutorining birinchi tori “**lya**” (birinchi oktava) tovushiga, ikkinchi tori “**mi**” (birinchi oktava) bundan tashqari qanday asar ijro etilishiga qarab, ikkinchi tor “**re**” (birinchi oktava) tovushlariga sozlanadi.

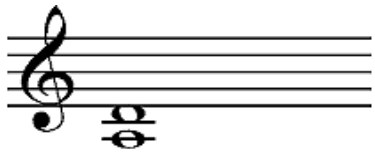

Alt dutor sozi

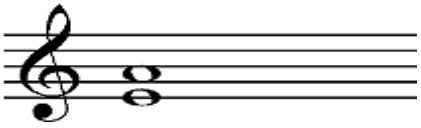

Prima dutorining birinchi tori “**lya**” (ikkinchi oktava) tovushiga, ikkinchi tori “**mi**” (ikkinchi oktava) tovushiga, qanday asar ijro etilishiga qarab, ikkinchi tor “**re**” (ikkinchi oktava) tovushlariga ham sozlanadi.

Prima dutor sozi

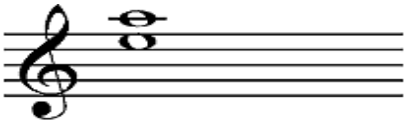

Pauzalar

Ijro etish paytidagi to‘xtovlar pauzalar deb ataladi. Pauzalarning nomlari va cho‘zimi no‘talarning nomlari va cho‘zimiga o‘xshash bo‘ladi.

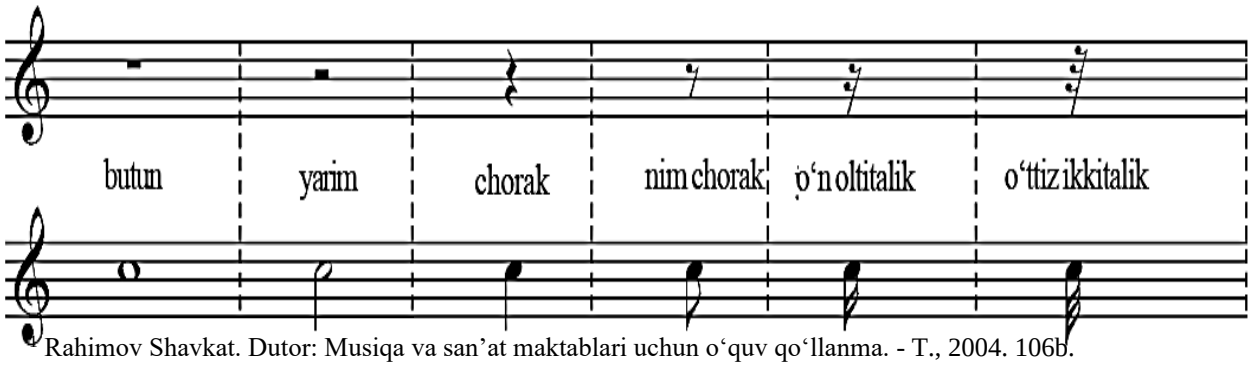

[1] Rahimov Shavkat. Dutor: Musiqa va san’at maktablari uchun o‘quv qo‘llanma. - T., 2004. 106b.

Notalarning cho‘zini va sanalishi

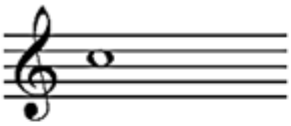

-Butun nota tovush davomiyligi 1h, 2h, 3h, 4h ga sanaladi.

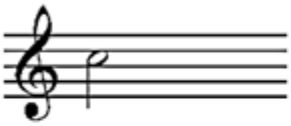

- Yarimtalik nota 1h, 2h ga sanaladi.

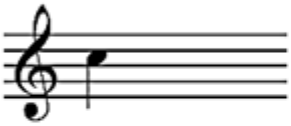

-Choraktalik nota. 1 h ga sanaladi.

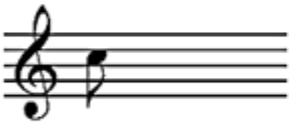

- Nimchorak (sakkiztalik) nota. 1 yoki hamga sanaladi.

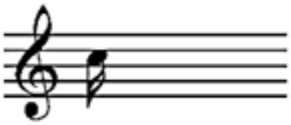

-O‘n oltitalik nota. Ikki nota1 yoki hamga sanaladi.

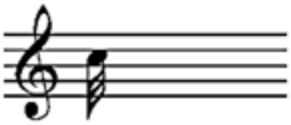

- O‘ttiz ikkitalik nota. To‘rt nota 1 yoki hamga sanaladi.

Butun nota

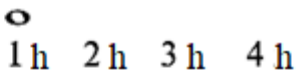

Yarim nota

Chorak nota

Nimchorak nota

O‘n oltitalik nota

O‘ttiz ikkitalik nota

1 - mashq

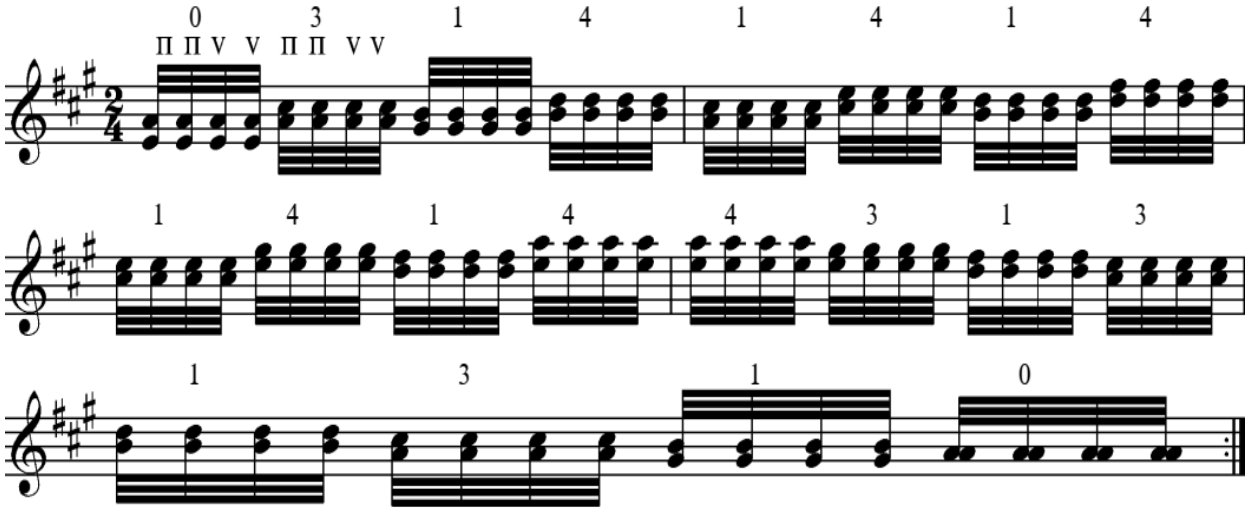

2 – mashq

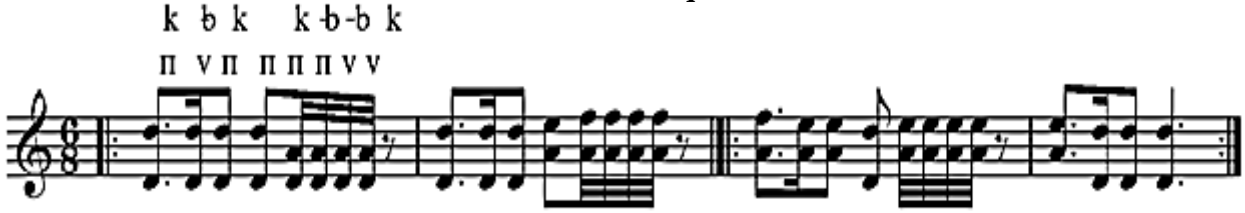

3 – mashq

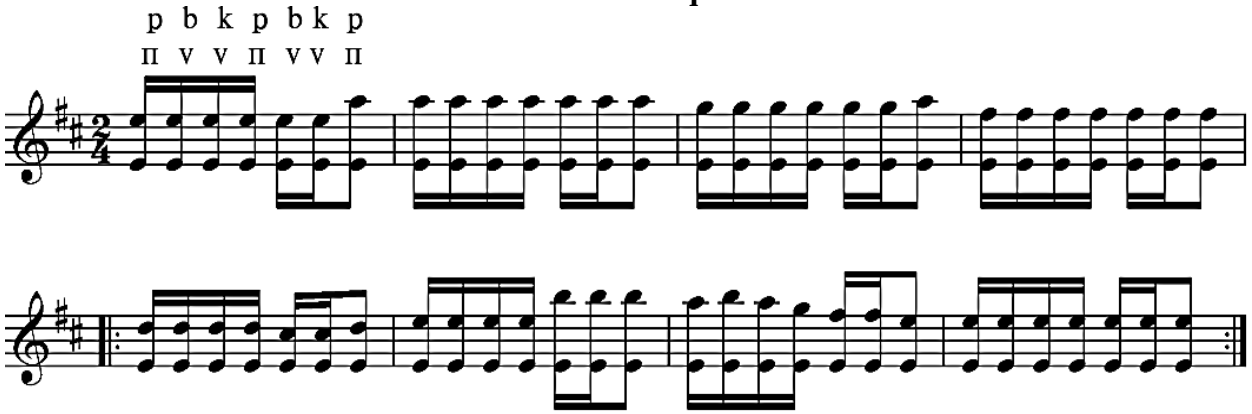

4 – mashq

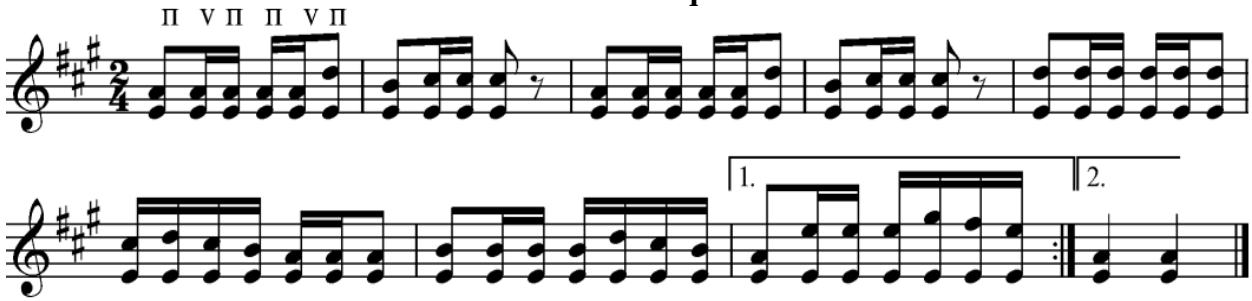

5 – mashq

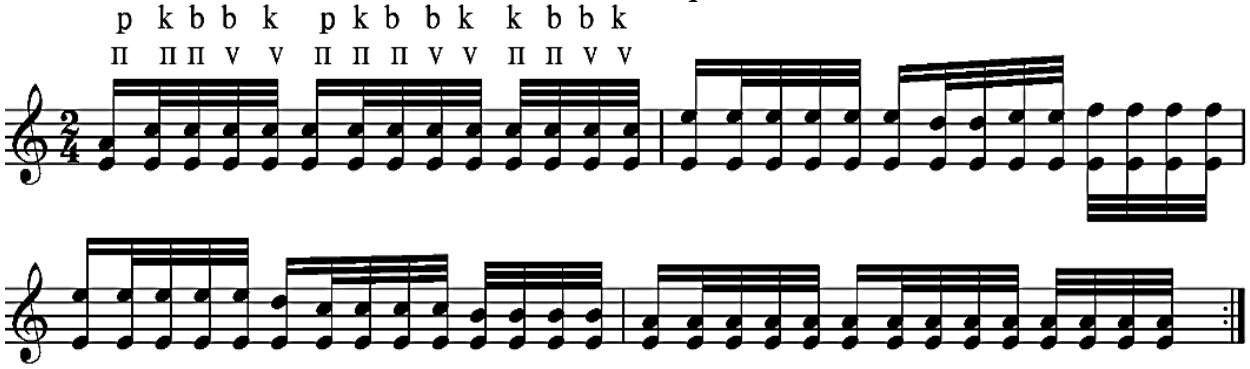

DUTORIM

O‘zbek xalq kuyi

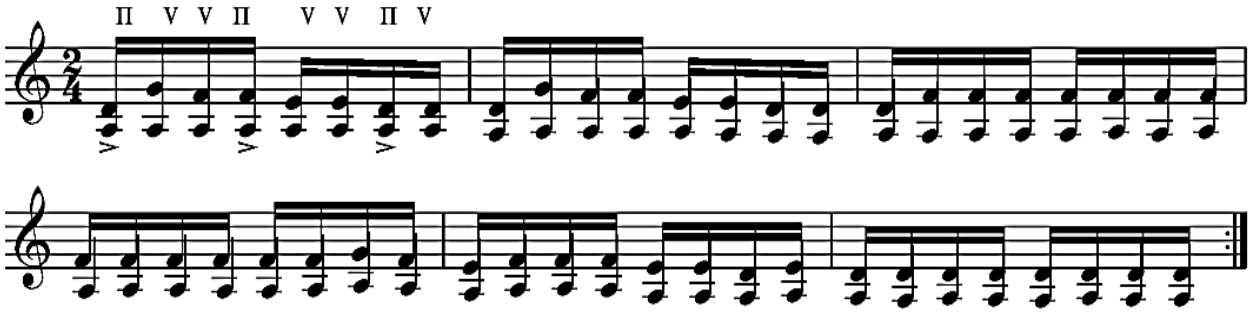

CHERTMAK

O‘zbek xalq kuyi

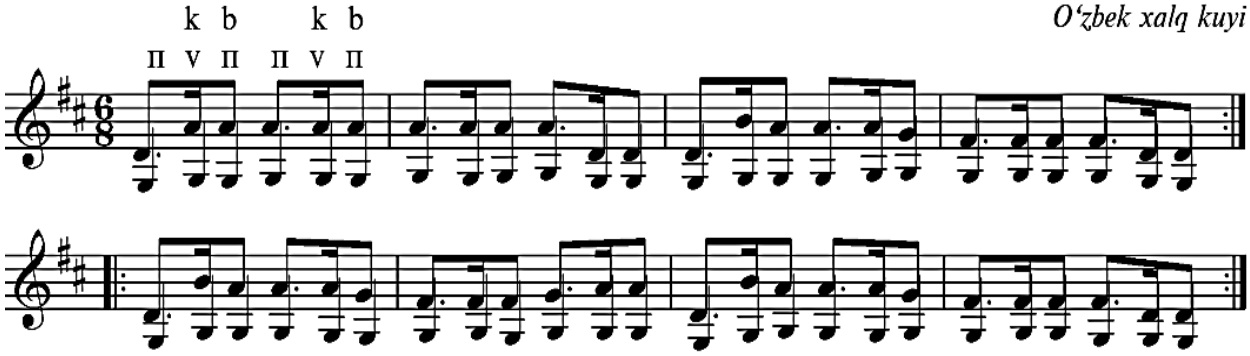

TOM BOSHIDA TOG‘ORA

O‘zbek xalq kuyi

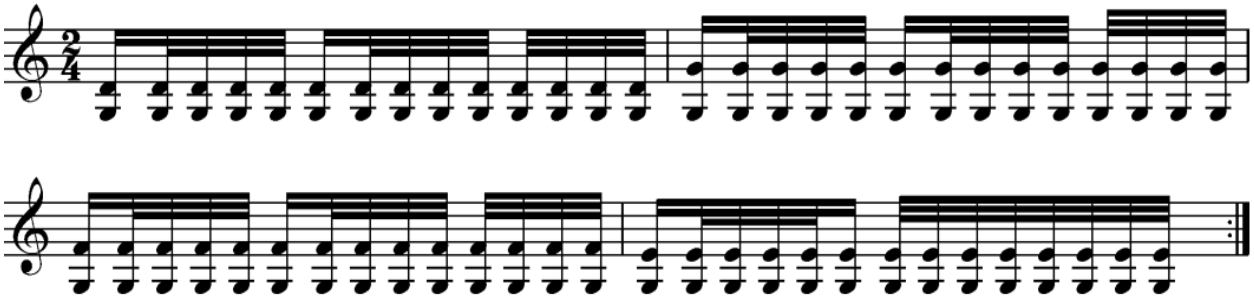

2-MODUL. XALQ KUYLARI
III QISM

YAKKA IJRODAGI ASARLAR MAJMUASI

DUTOR BAYOTI

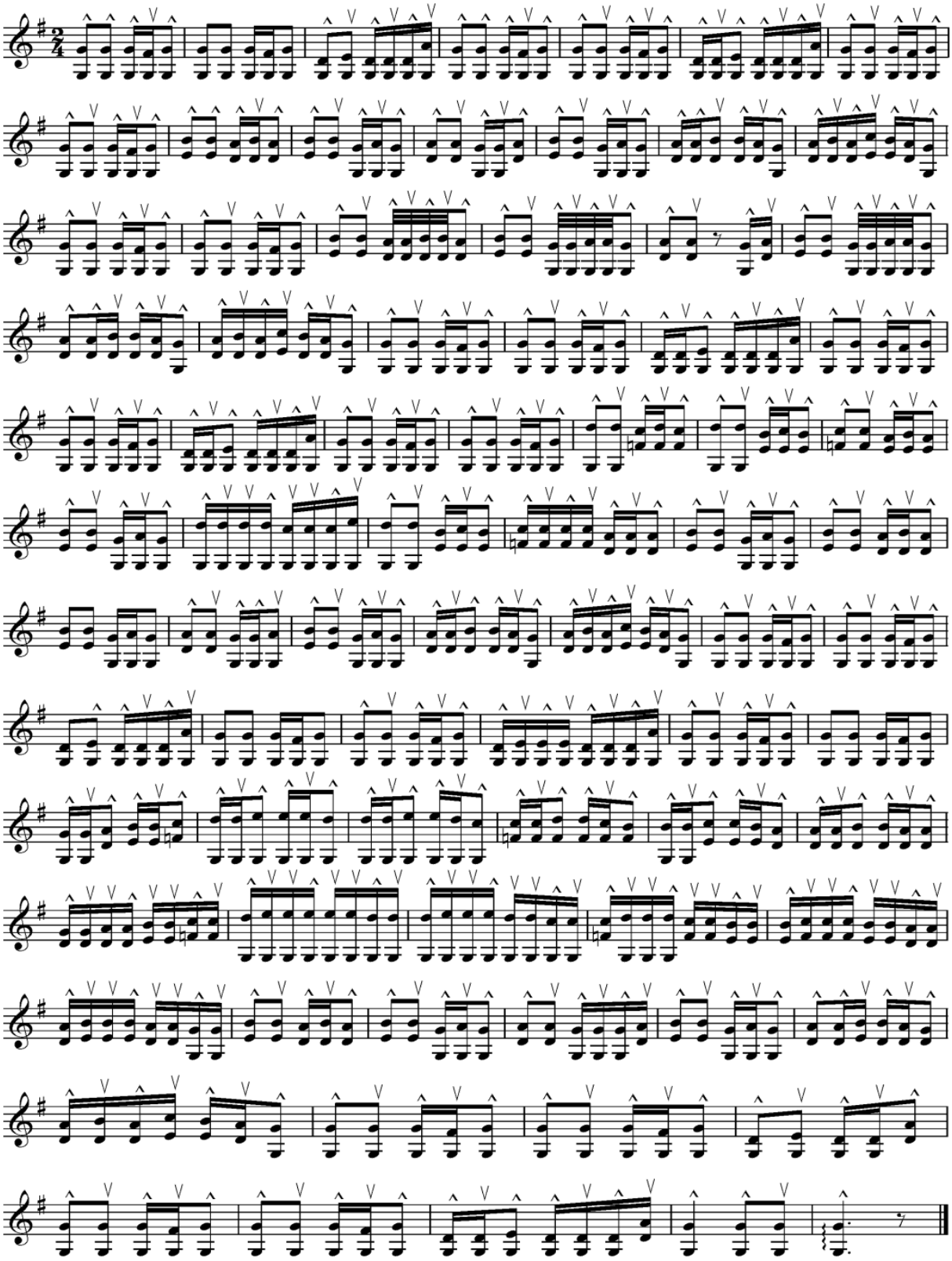

FARG‘ONA TANOVARI

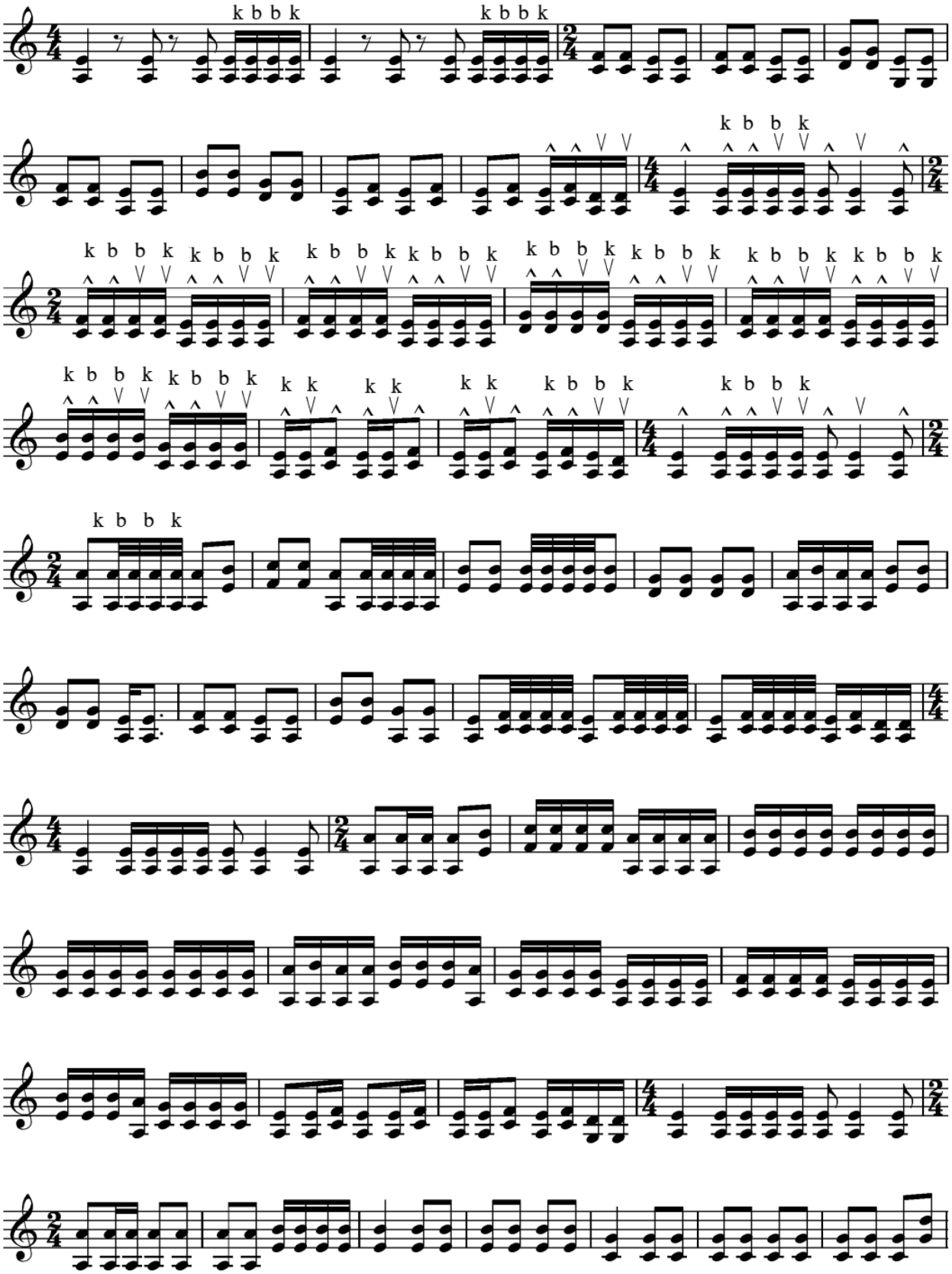

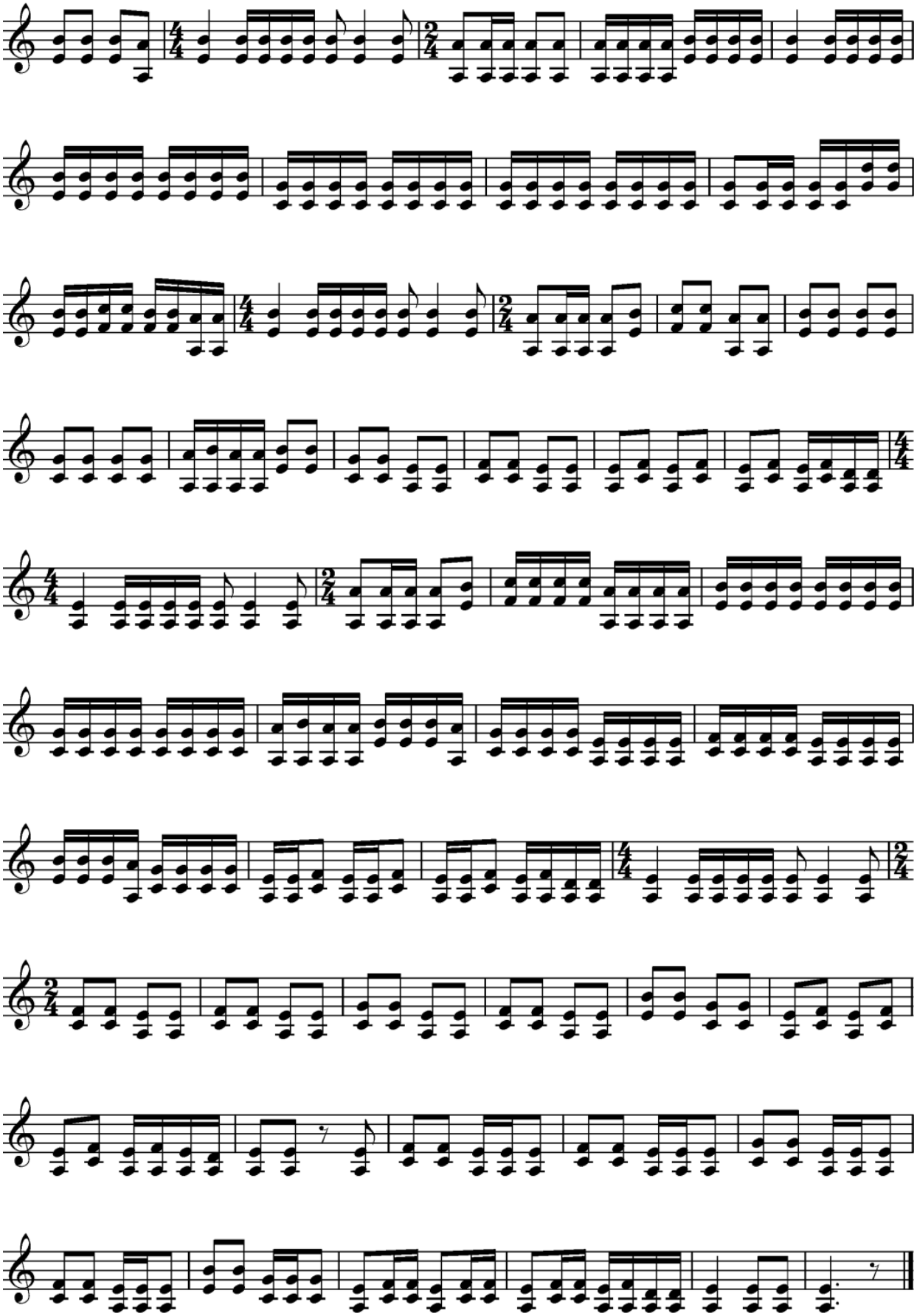

Shaxlo

Allegro O'rtacha tez

Rahmatulla Tursunov

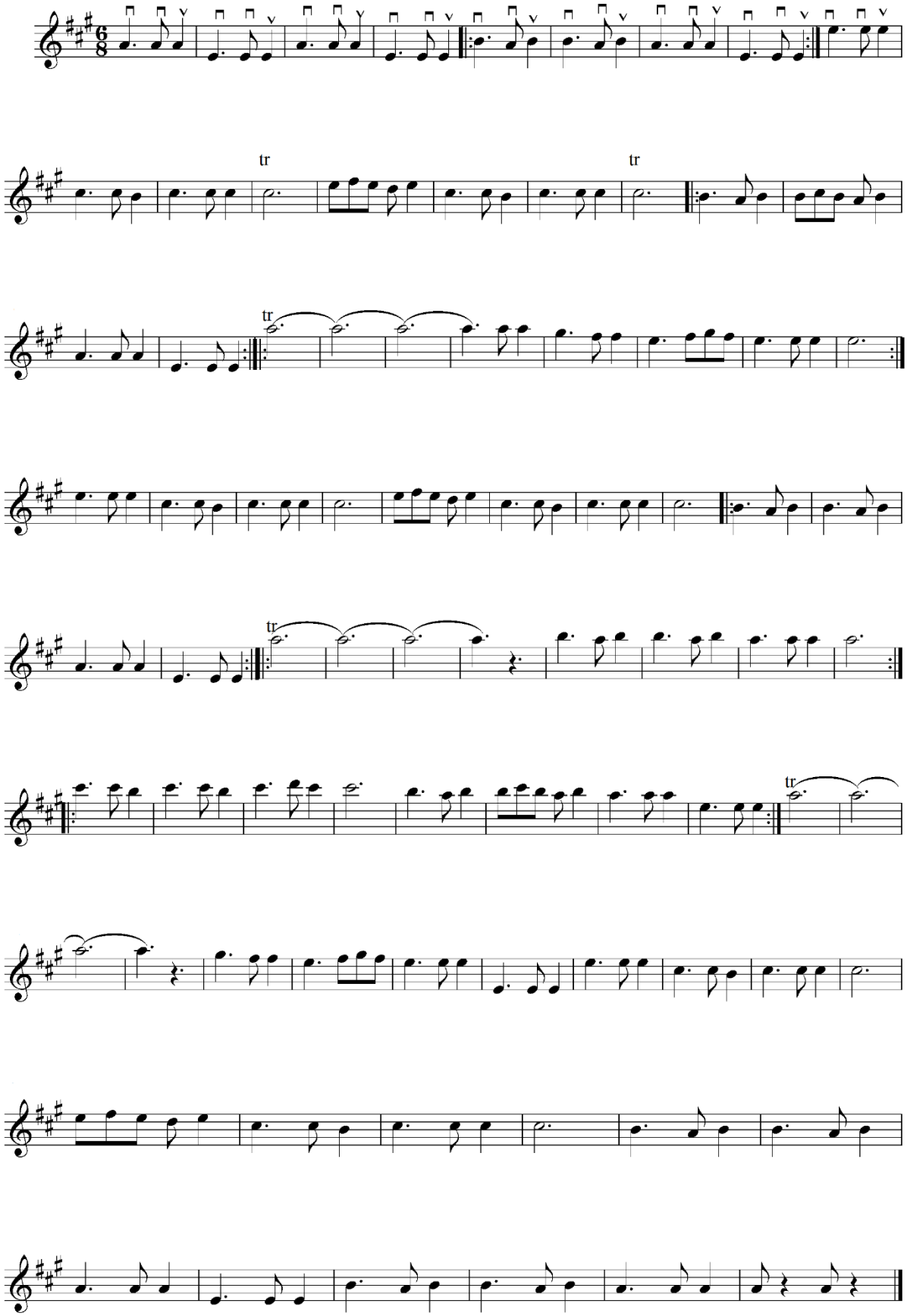

Xorazm lazgisi

(Xorazm xalq kuyi)

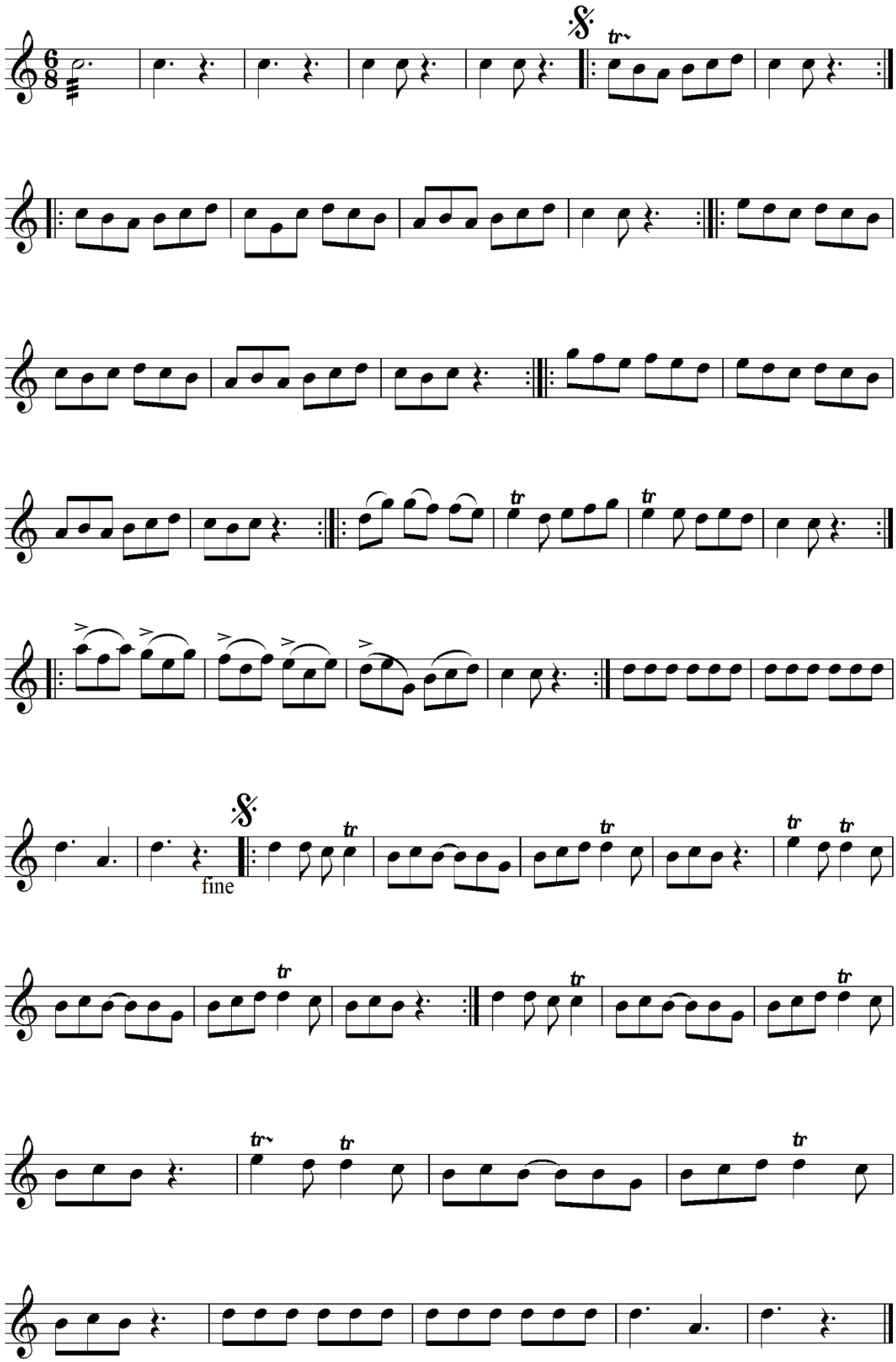

YANGI TANOVAR

Jadal

M. Mirzayev musiqasi

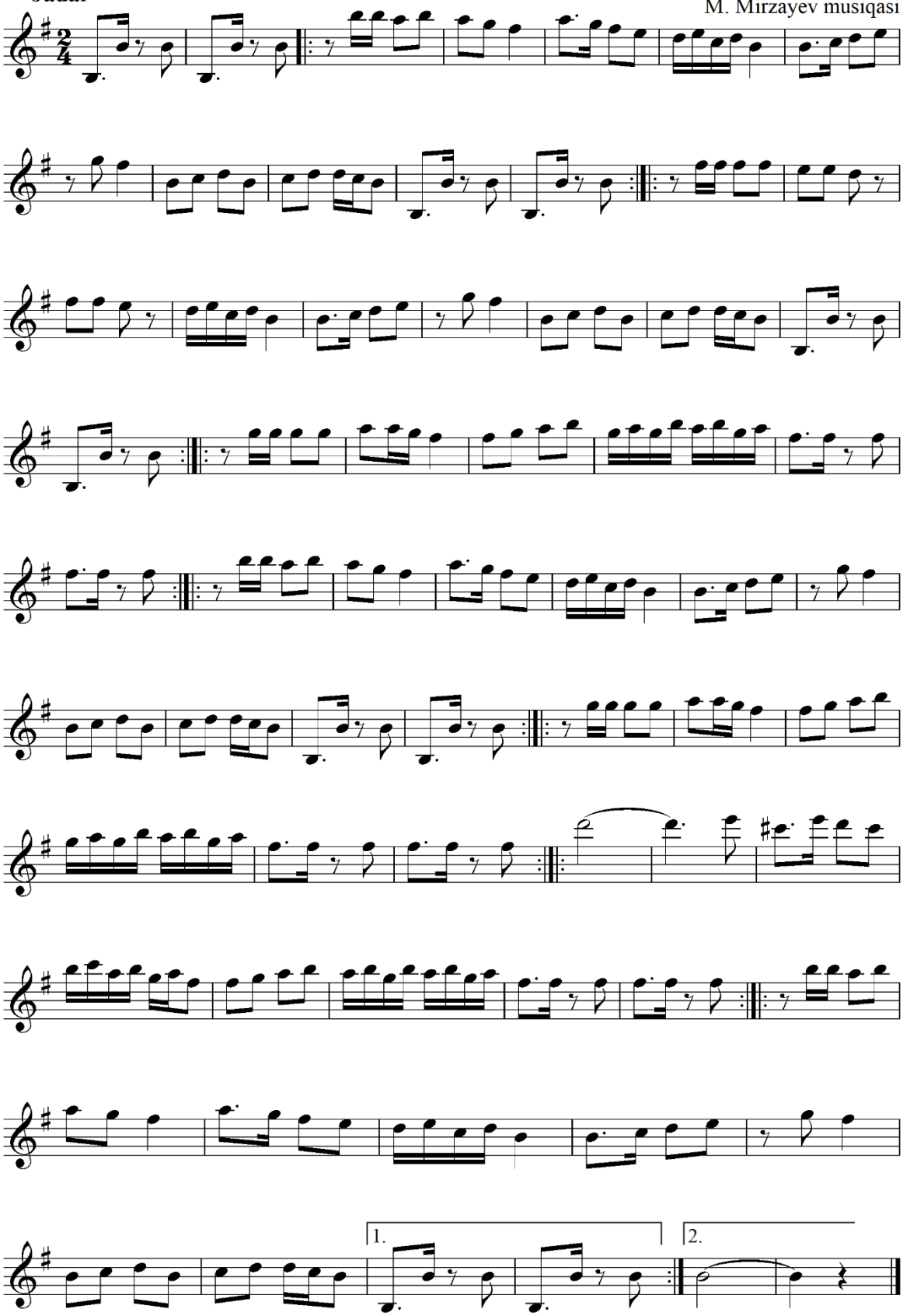

Samoi Dugoh

Dugoh maqomidan

Shoshilmasdan

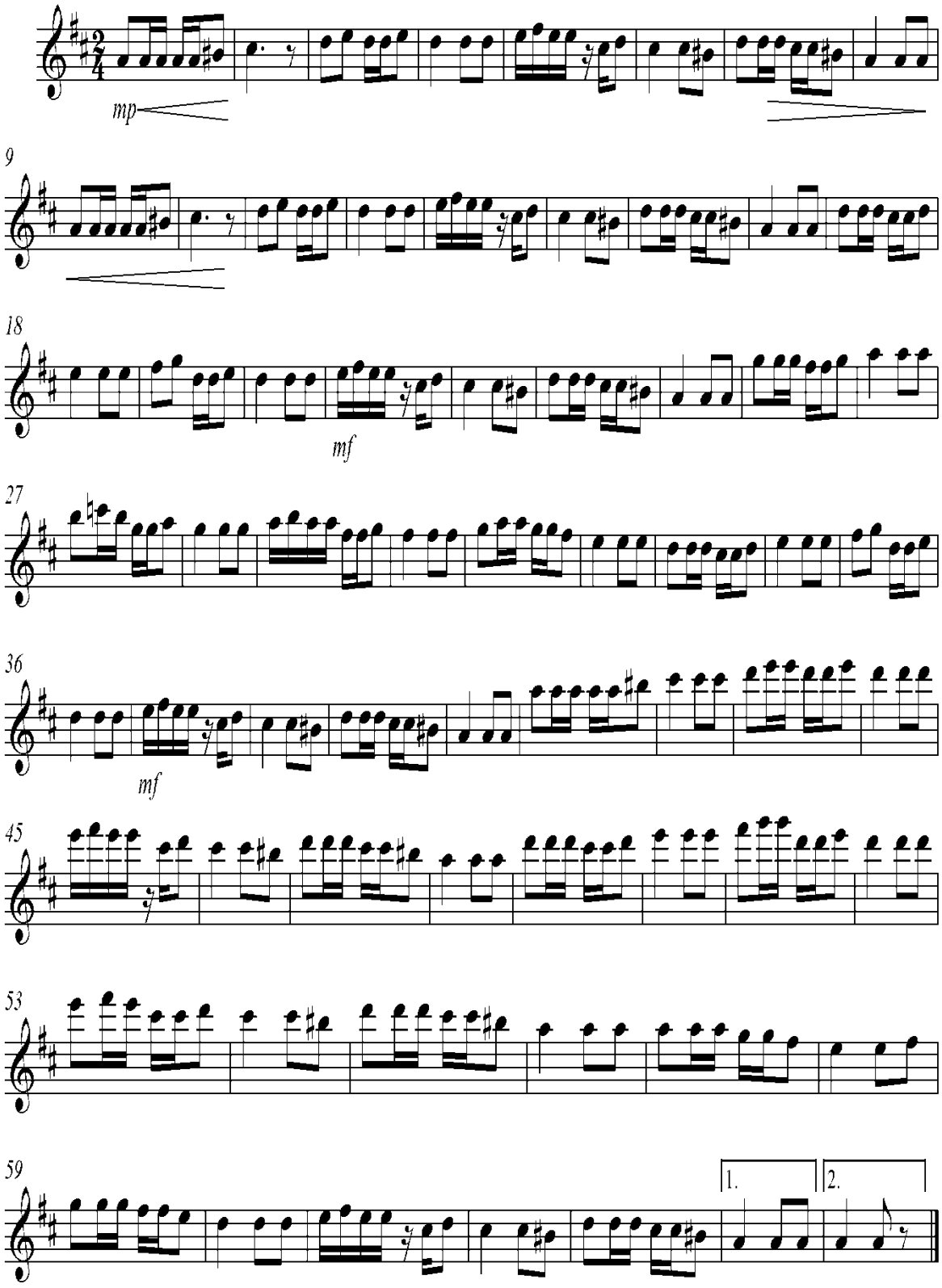

Saboh 1

O`zbek xalq musiqasi

Moderato

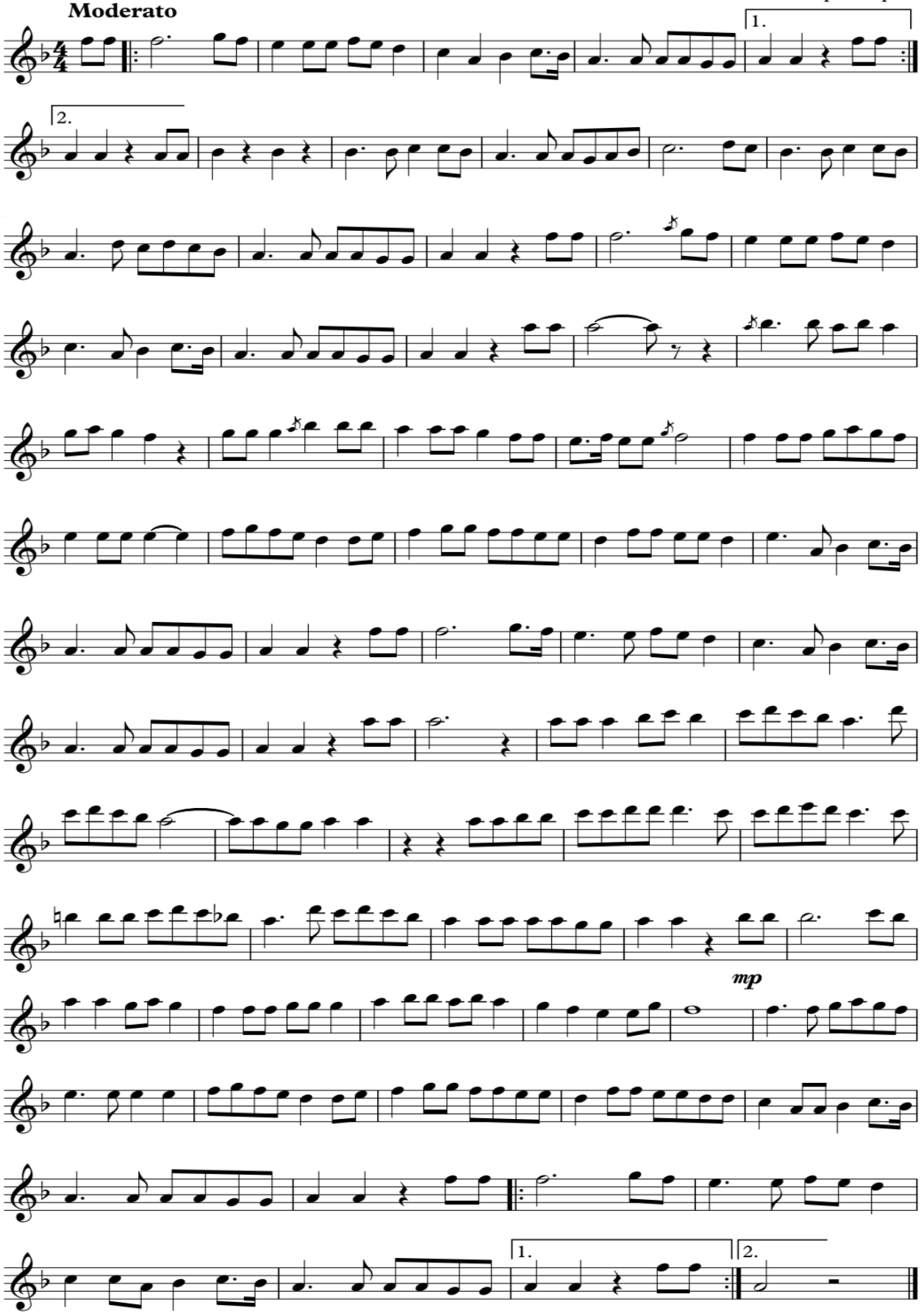

Ey gul

Allegro moderato

M.Mirzayev musiqasi

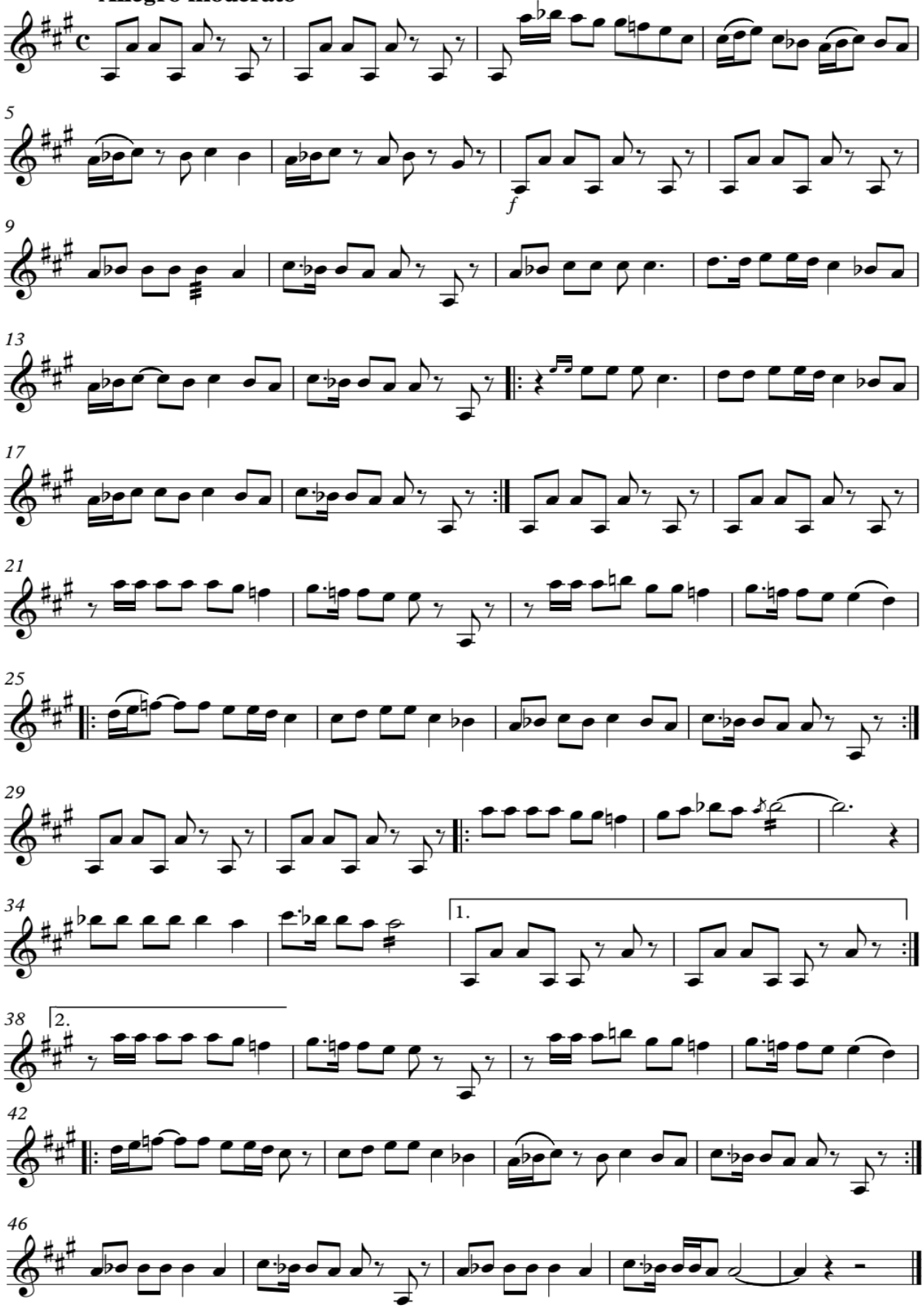

SEGOH MAQOMIDAN "GARDUN"

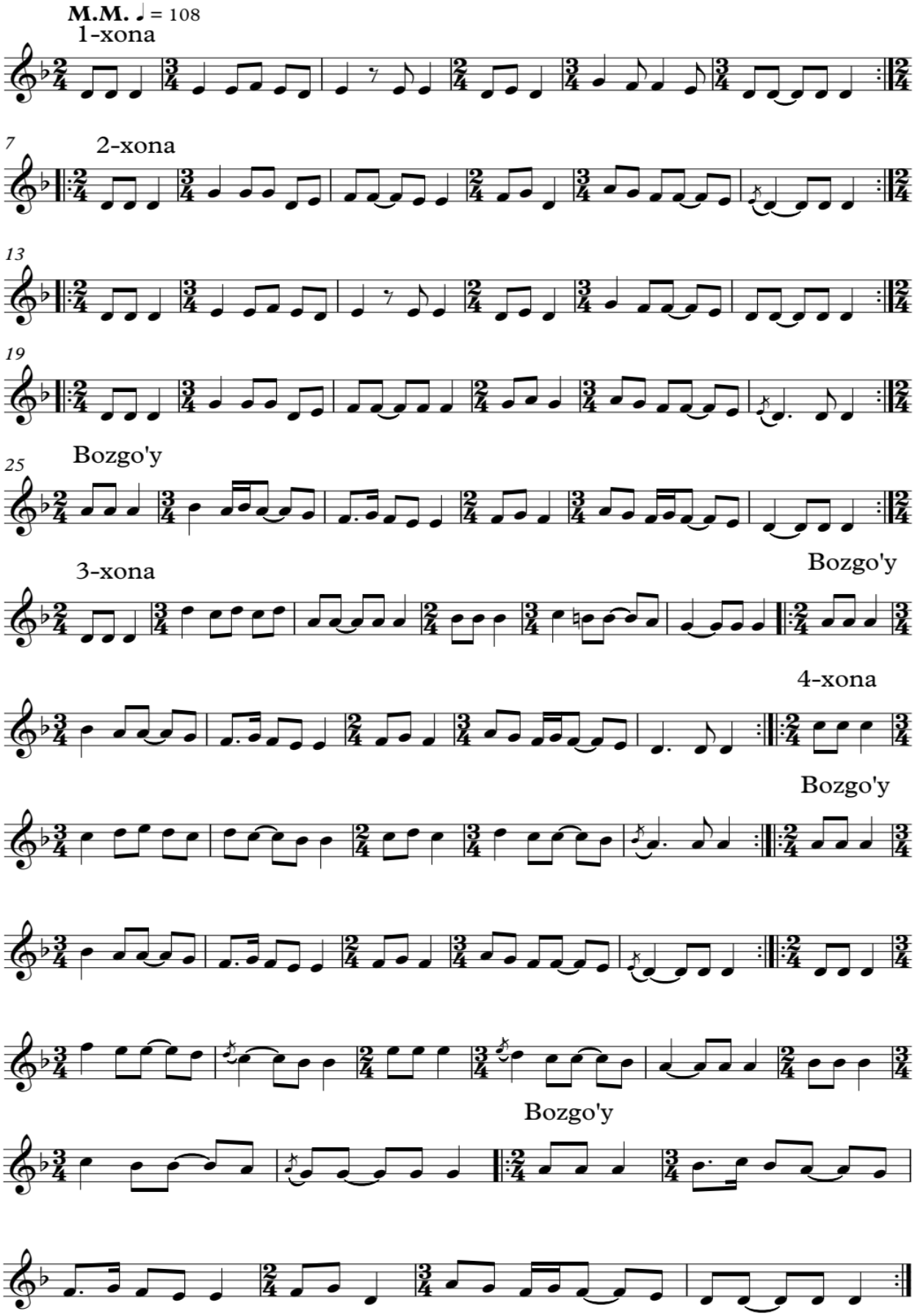

Qari navo

Marsh sur`atida

O`zbek xalq kuyi

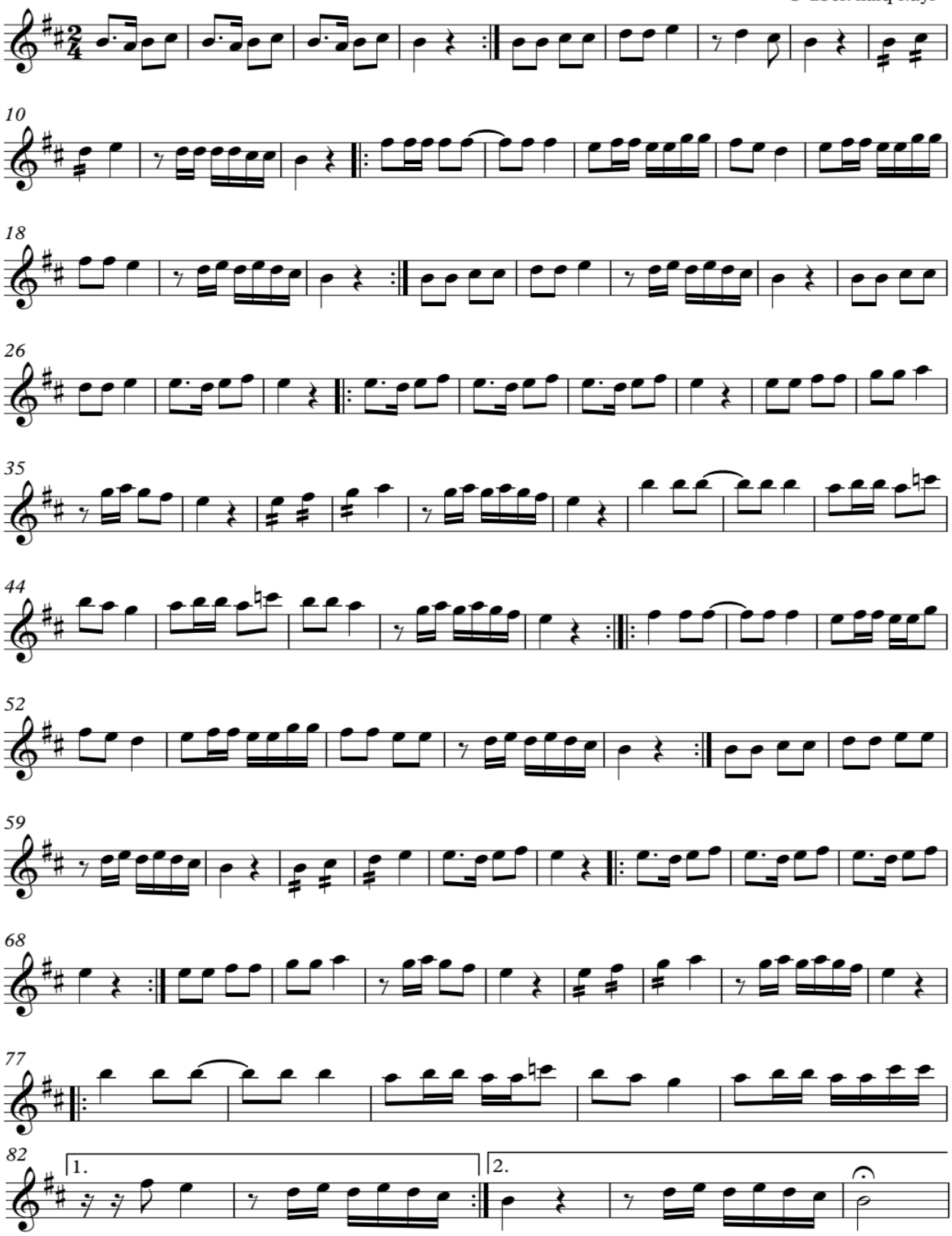

Gulbahor

Moderato ♩ = 100

O`zbek xalq kuyi

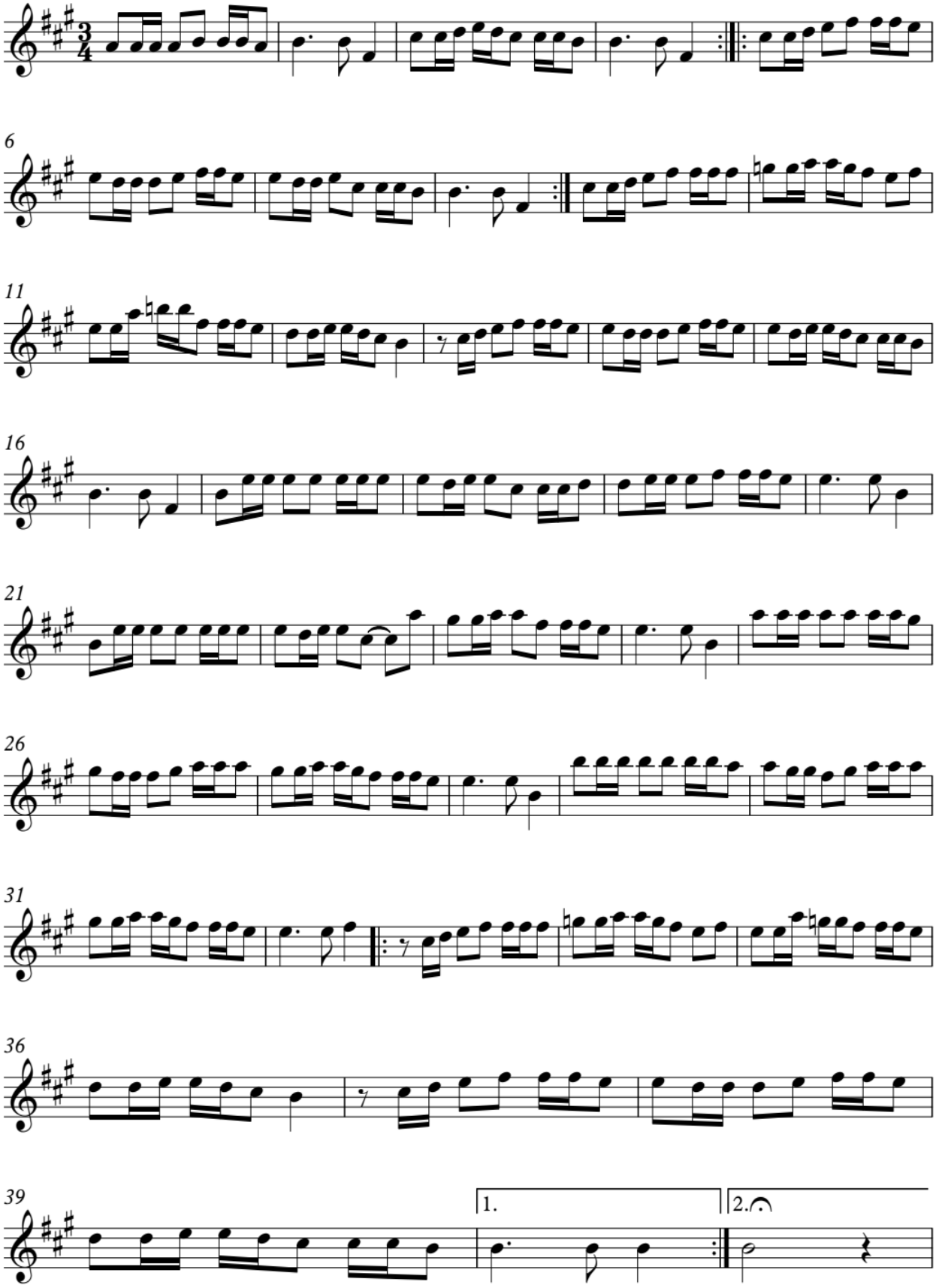

Rajabiy

vazmin ♩ = 100

O`zbek xalq qo`shig`i

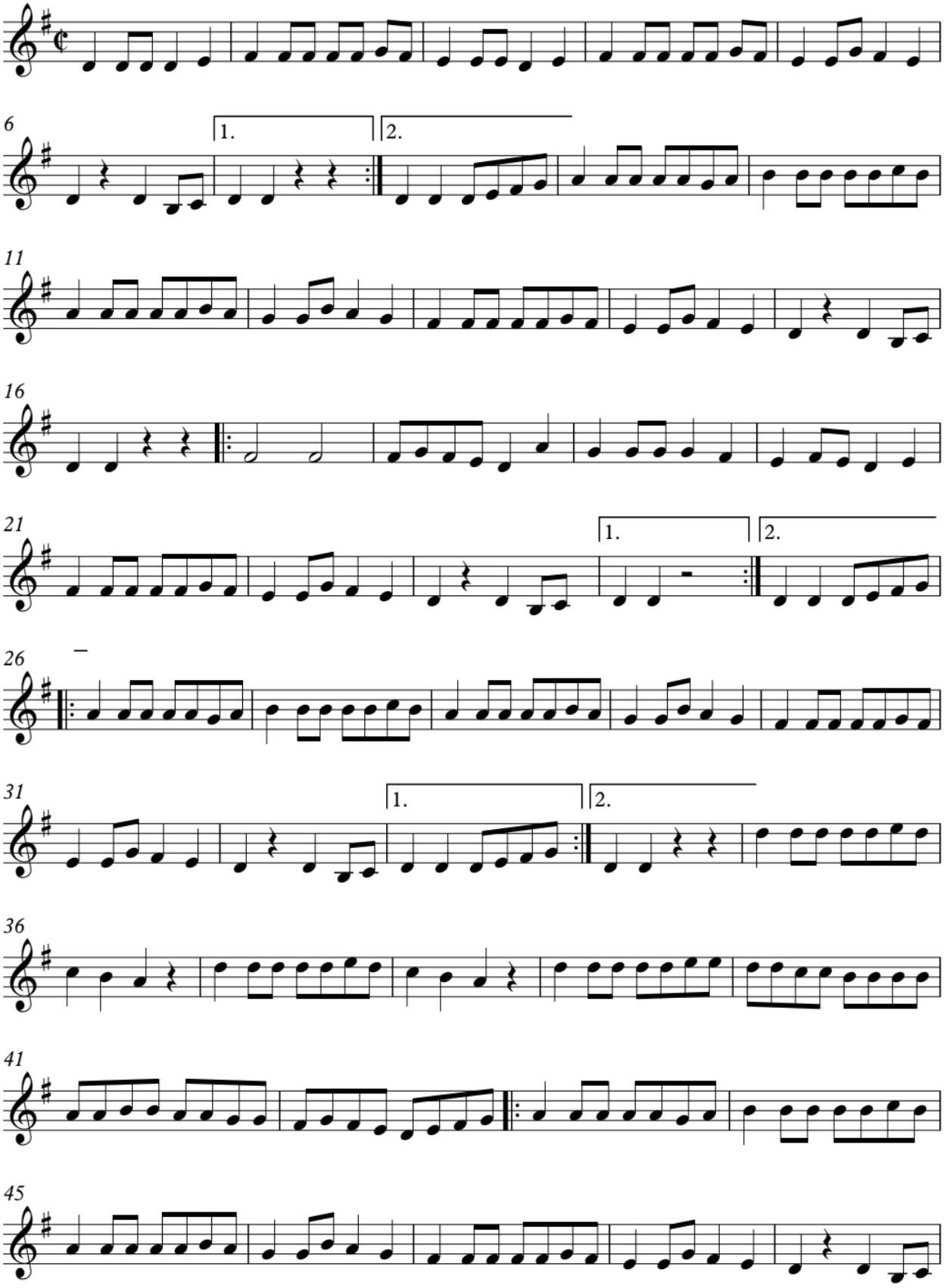

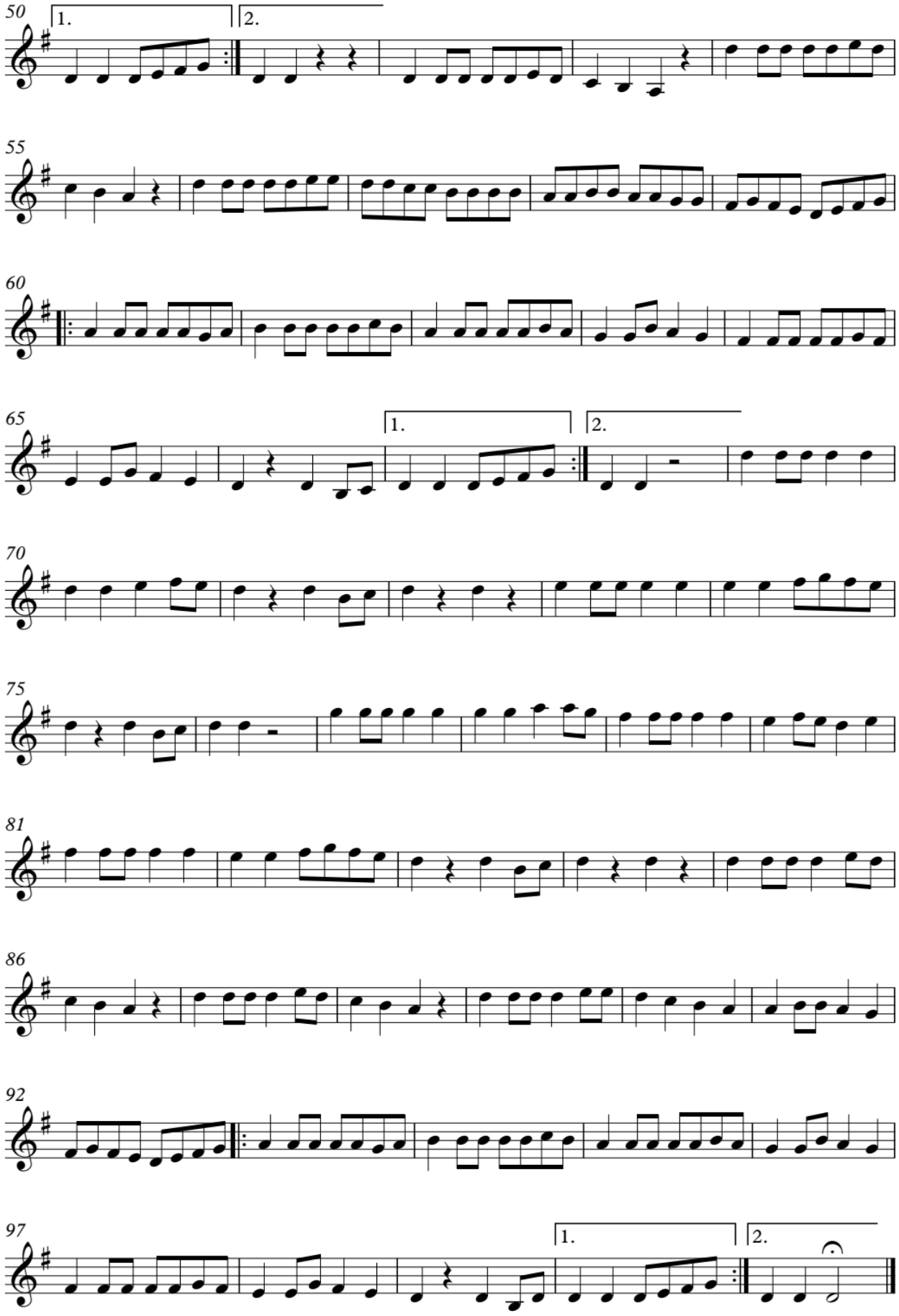
50
1.
2.
55
60
65
1.
2.
70
75
81
86
92
97
1.
2.

Aliqambar

Allegretto ♩ = 100

Xorazm xalq kuyi

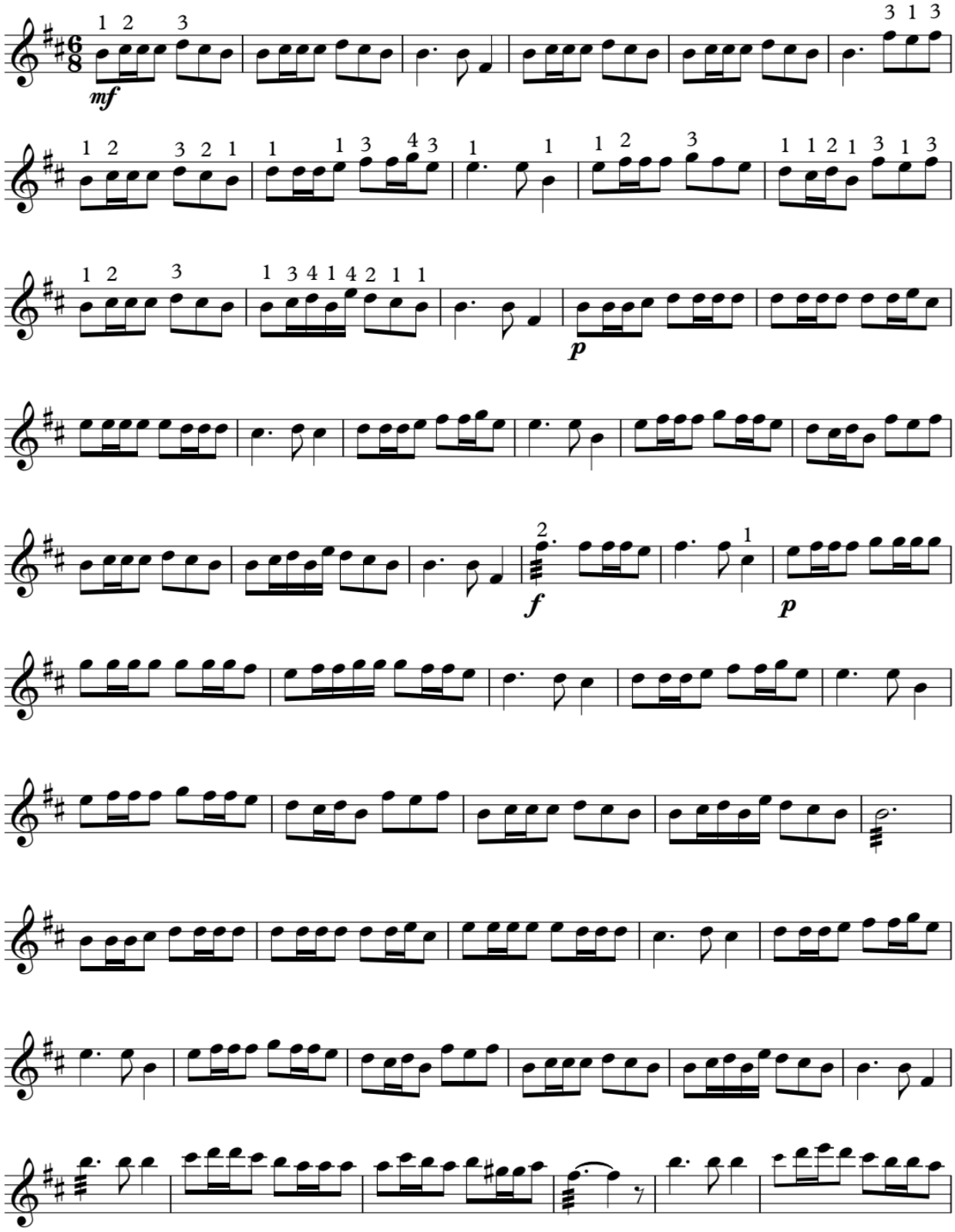

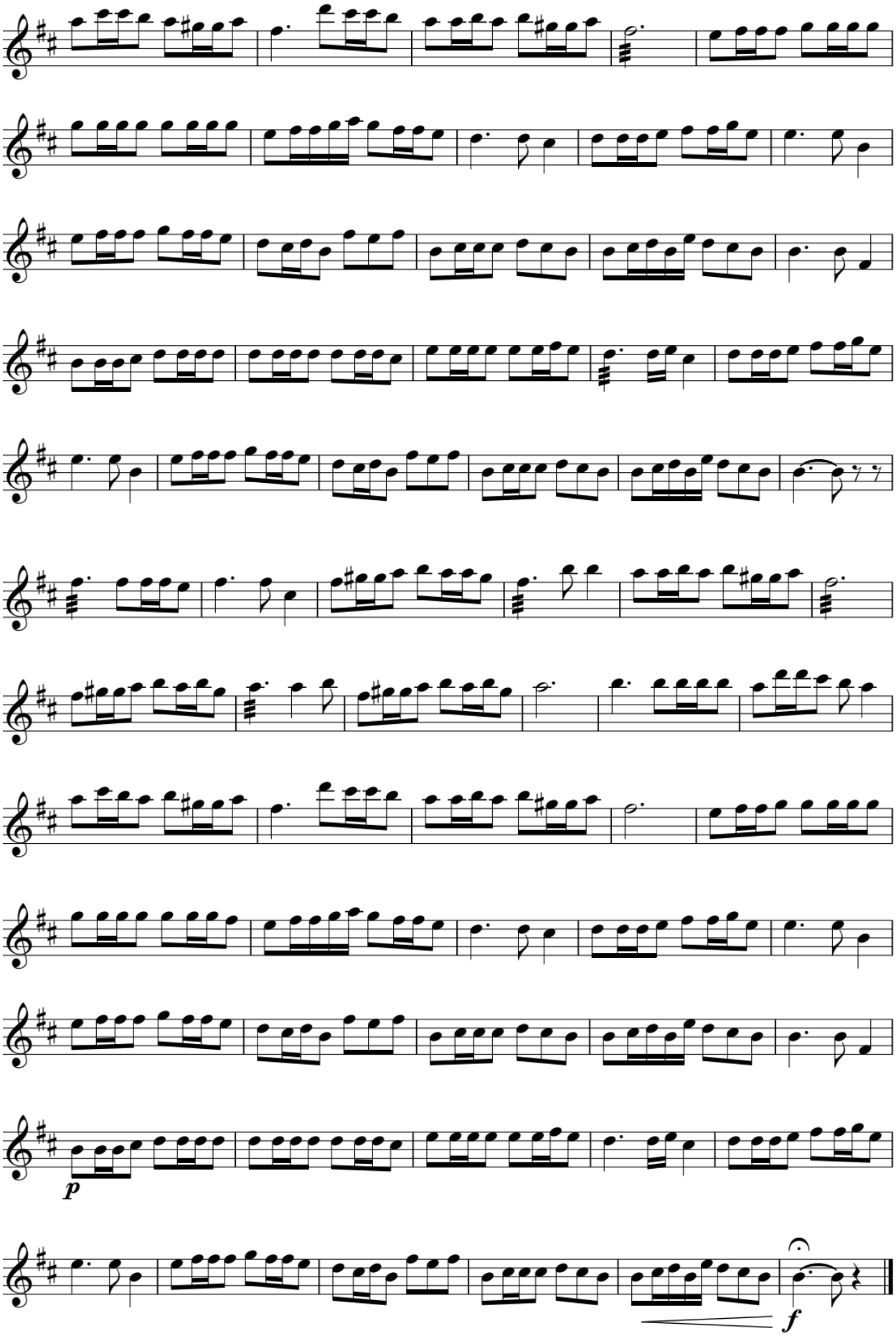
p
f

USMONIYA

O'rtacha tez

Xalq kuyi

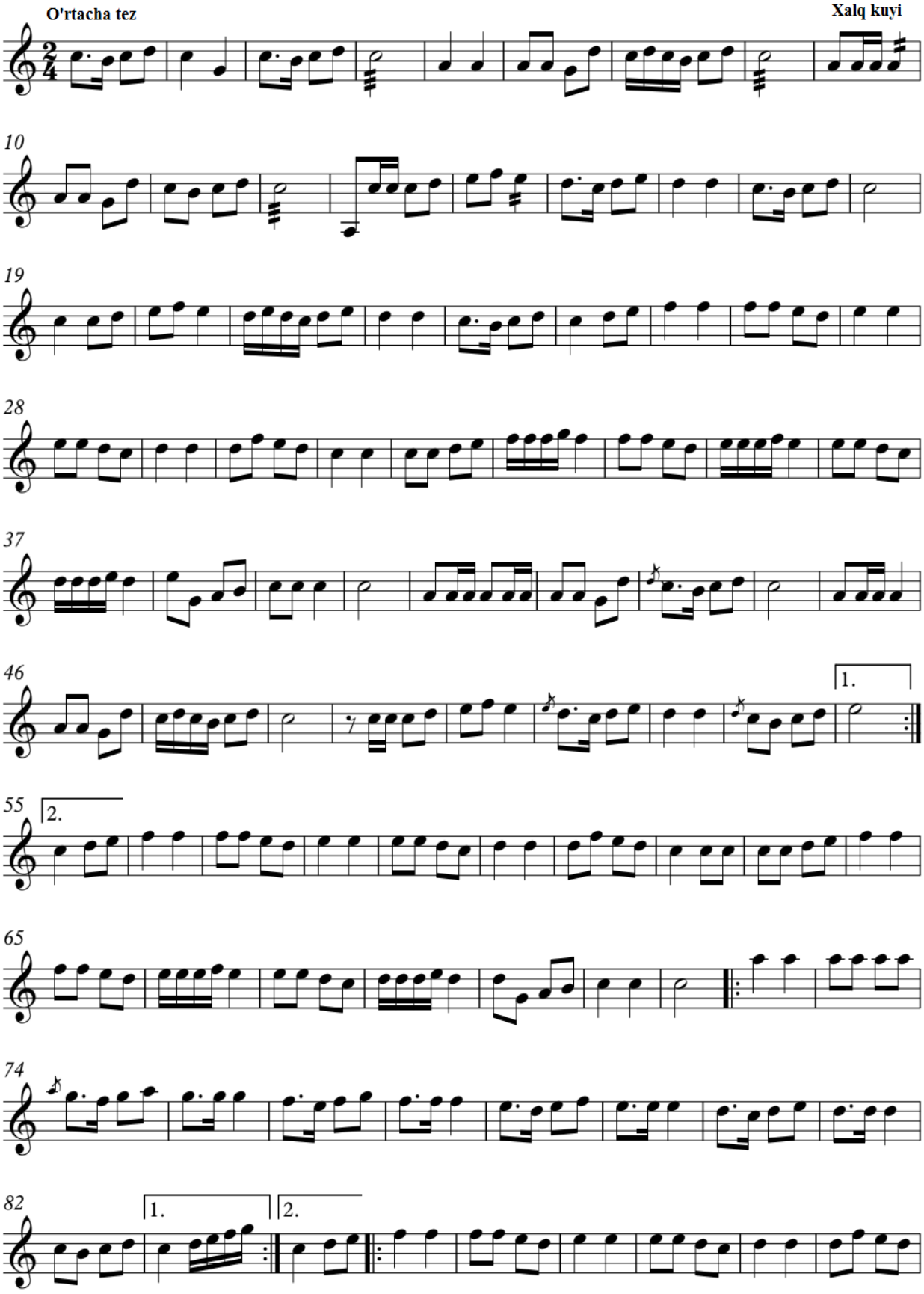

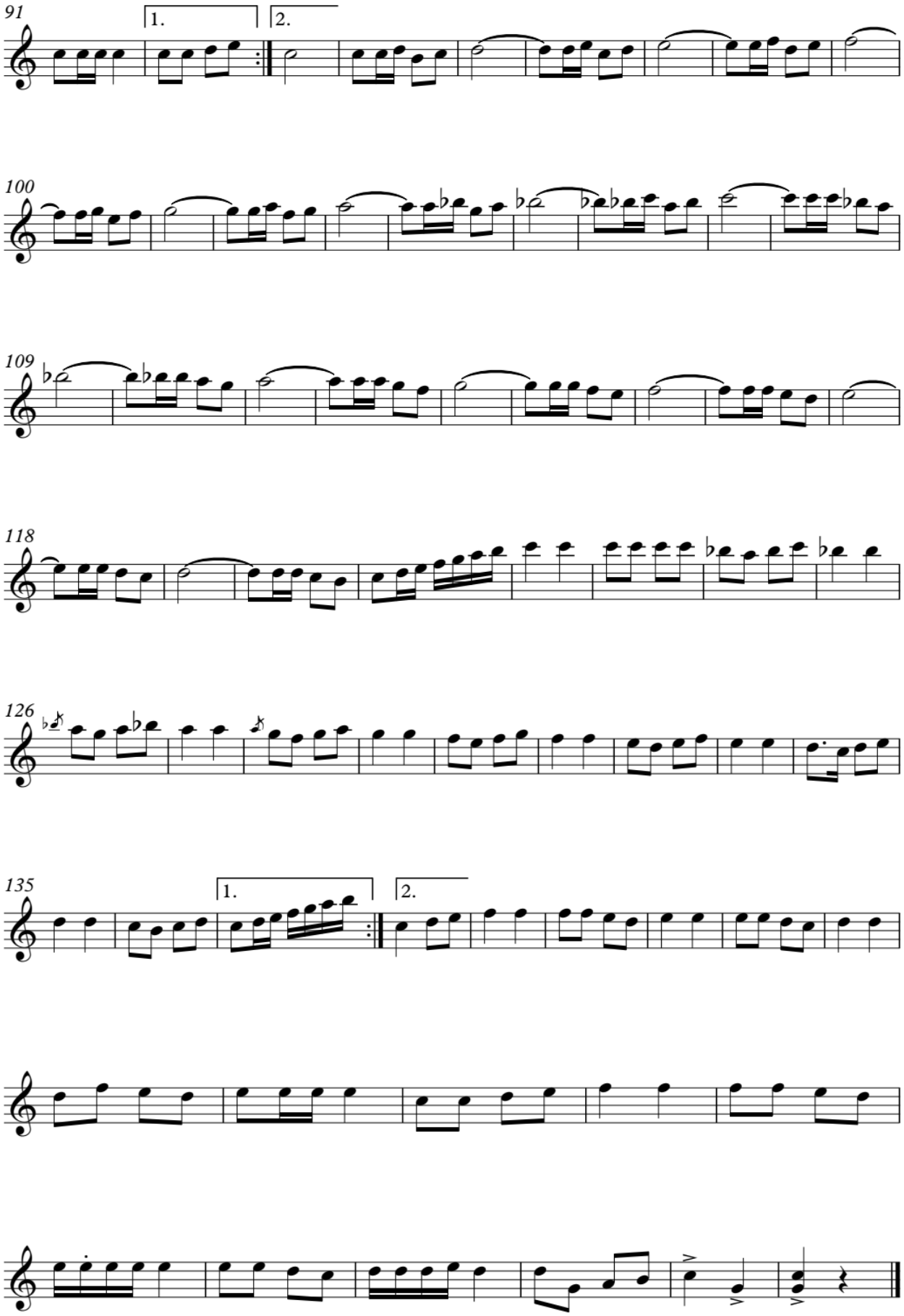
91
1.
2.
100
109
118
126
135
1.
2.

BUZRUK MAQOMIDAN
"MUXAMMASI NASRULLOI"

M.M ♩ = 60=63

1 xona

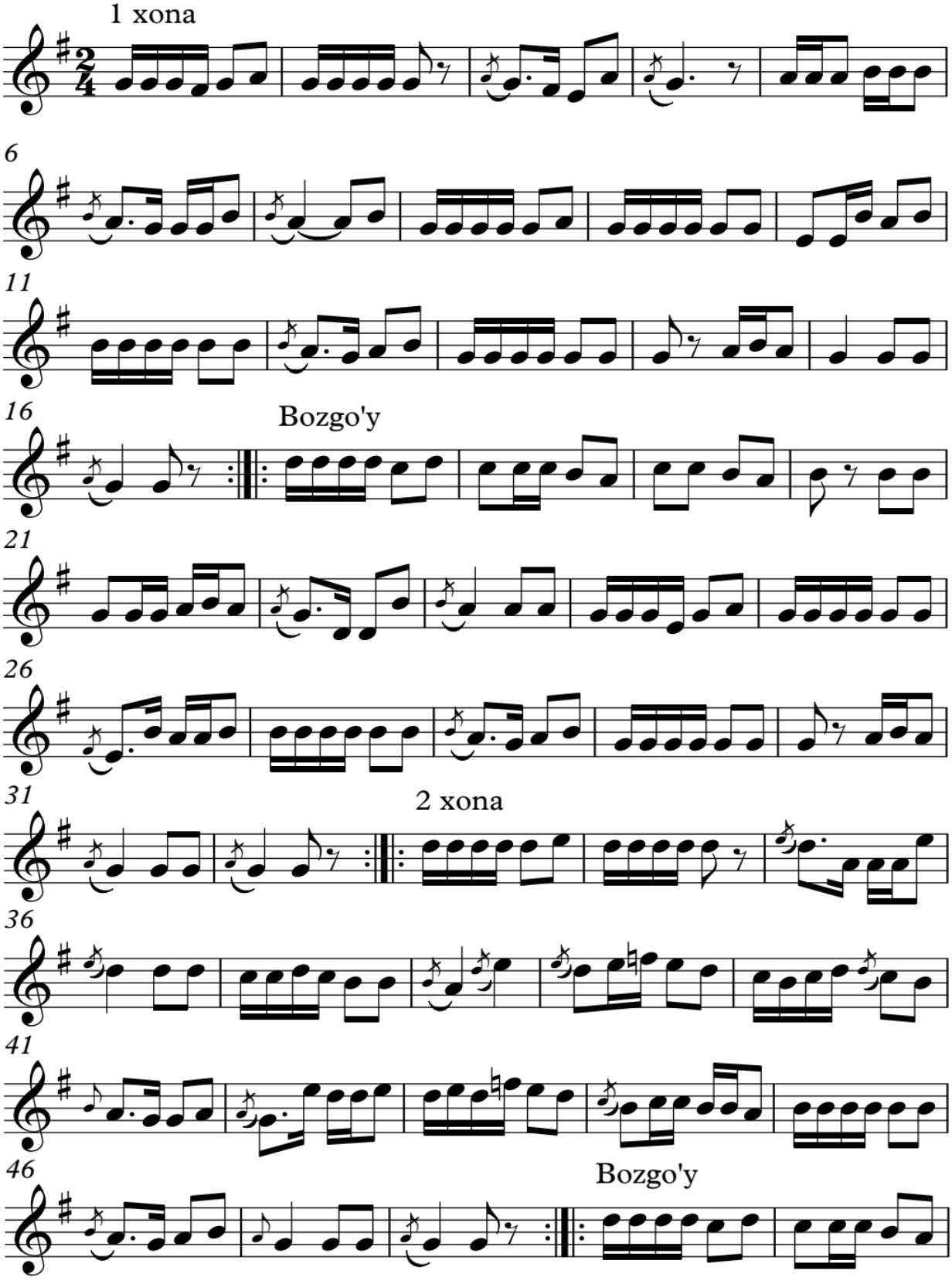

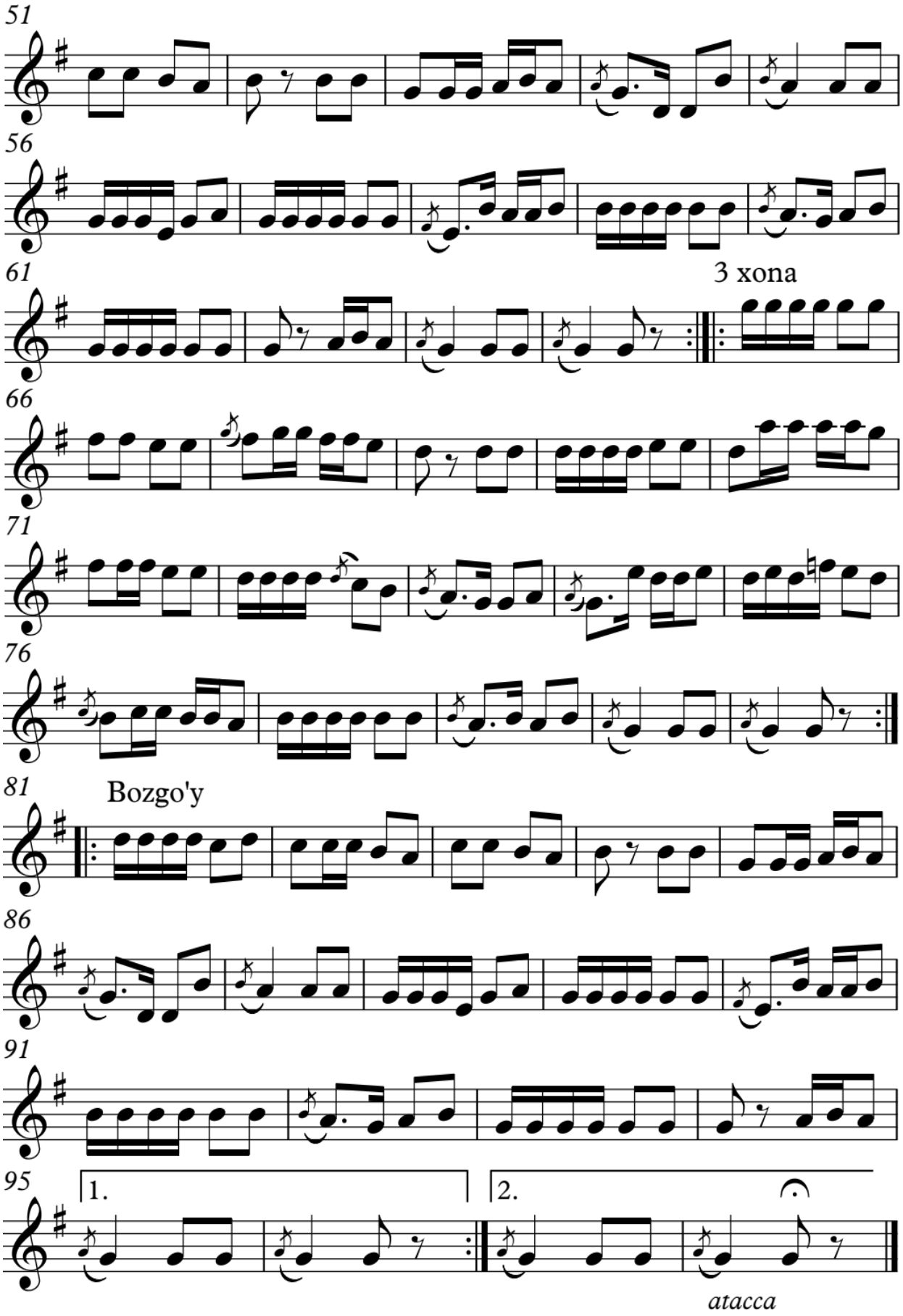
51
56
61
3 xona
66
71
76
81
Bozgo'y
86
91
95
1.
2.
atacca

VATAN

Marcia ♩ = 120

T.Sodiqov

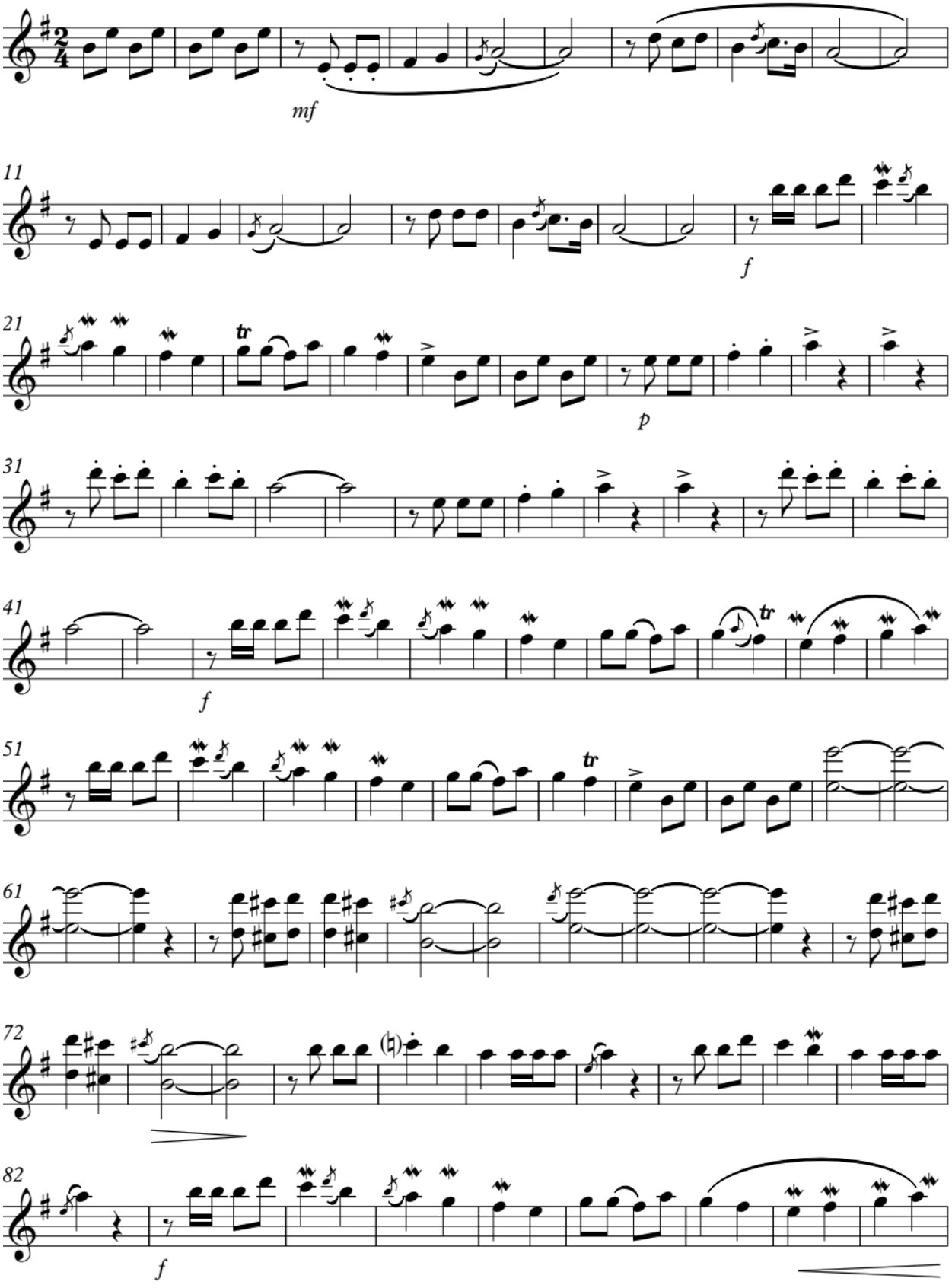

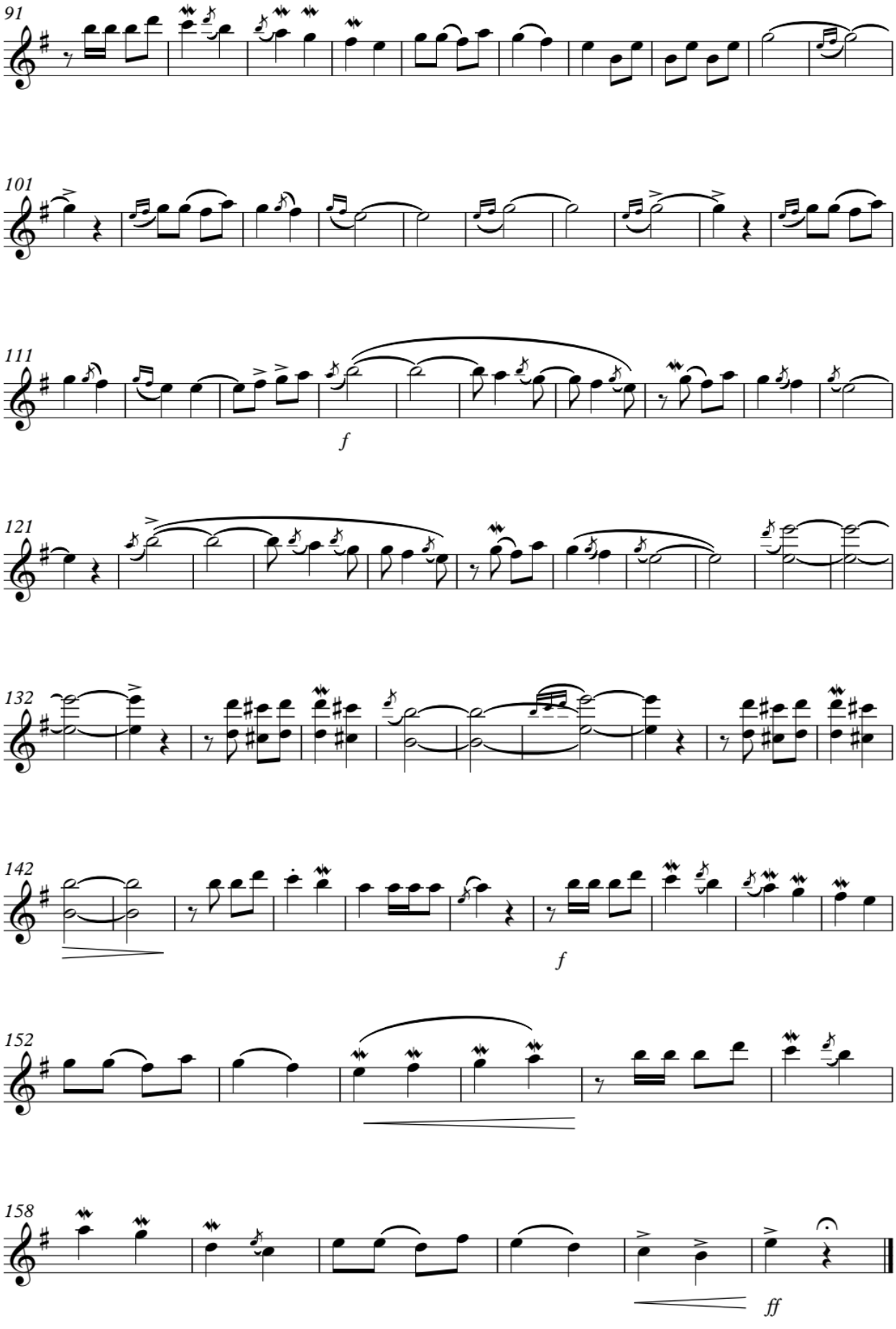
91
101
111
f
121
132
142
f
152
158
ff

Mirzadavlat

O'rtacha tez

O'zbek xalq kuyi

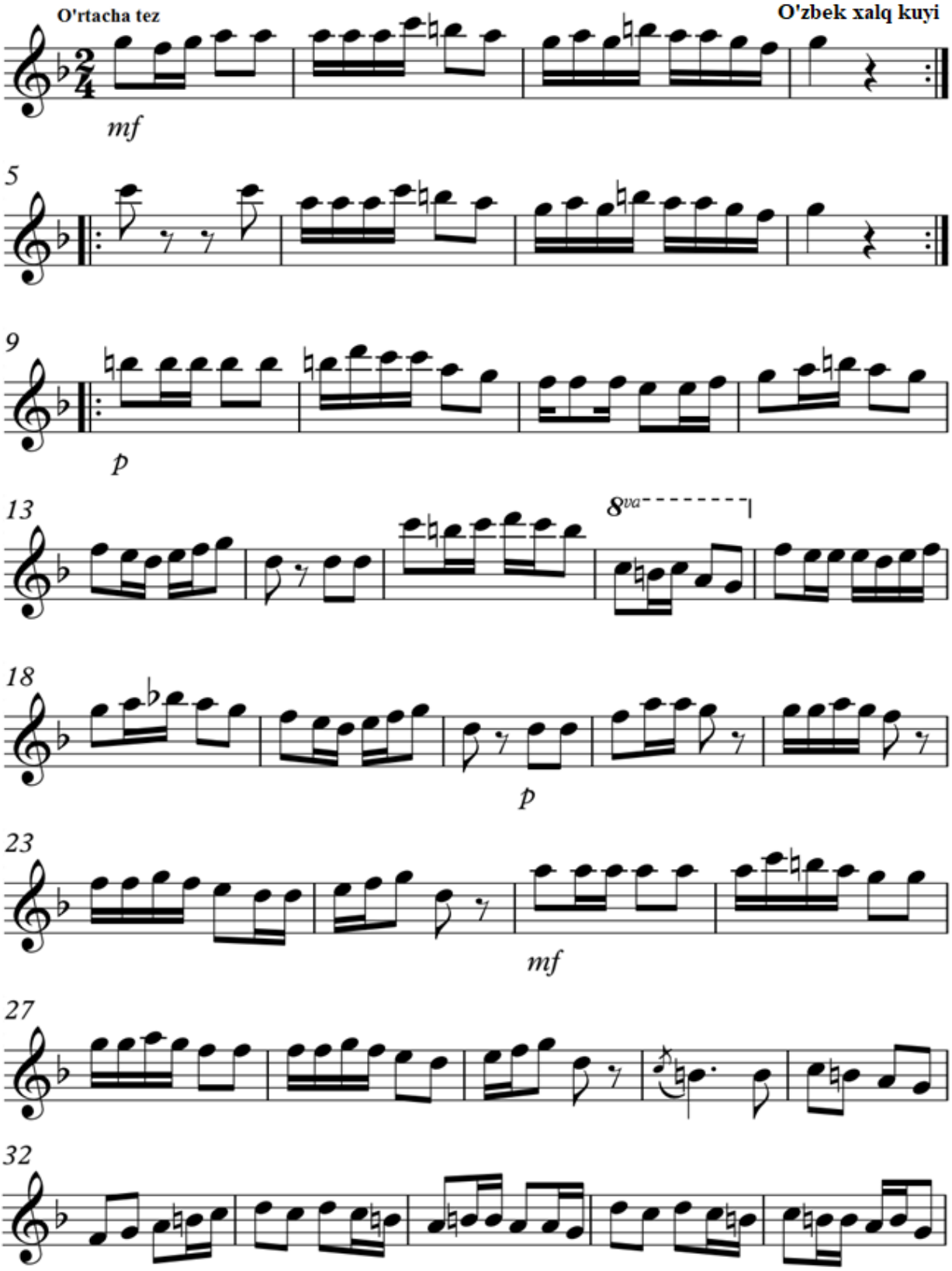

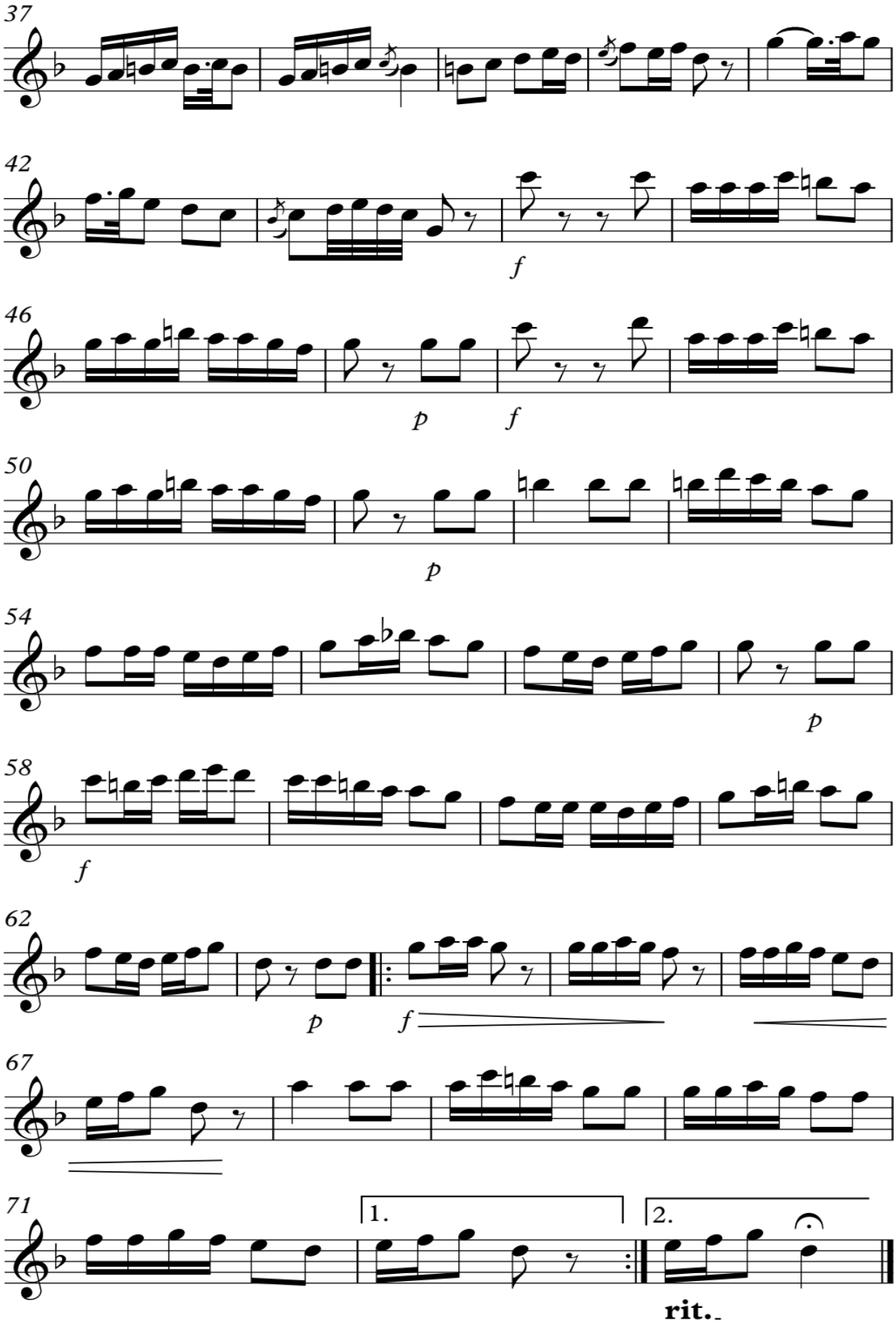
37
42
f
46
p
f
50
p
54
p
58
f
62
p
f
67
71
1.
2.
rit.

ROXAT

Tezroq, yengil

O'zbek xalq kuyi

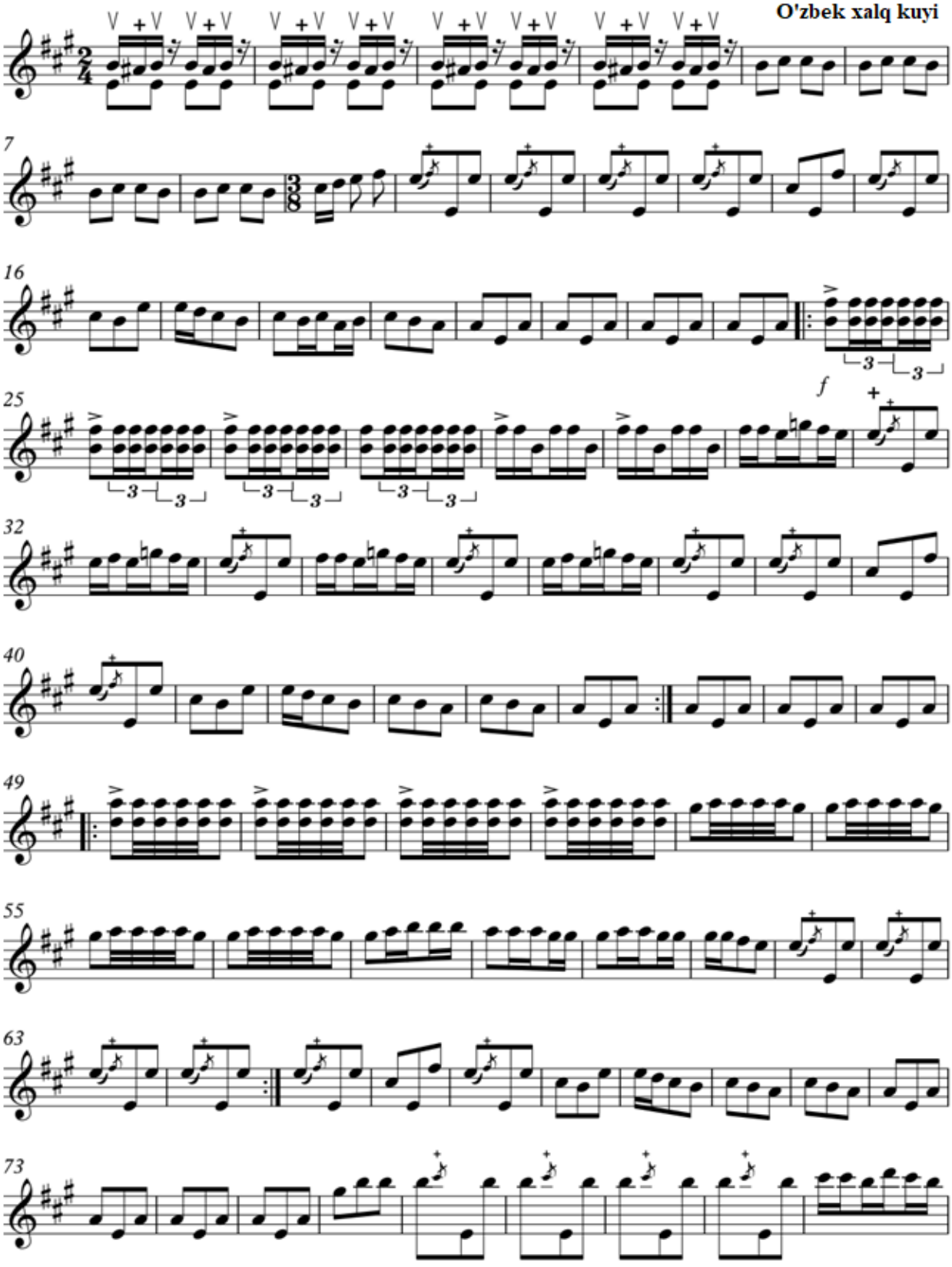

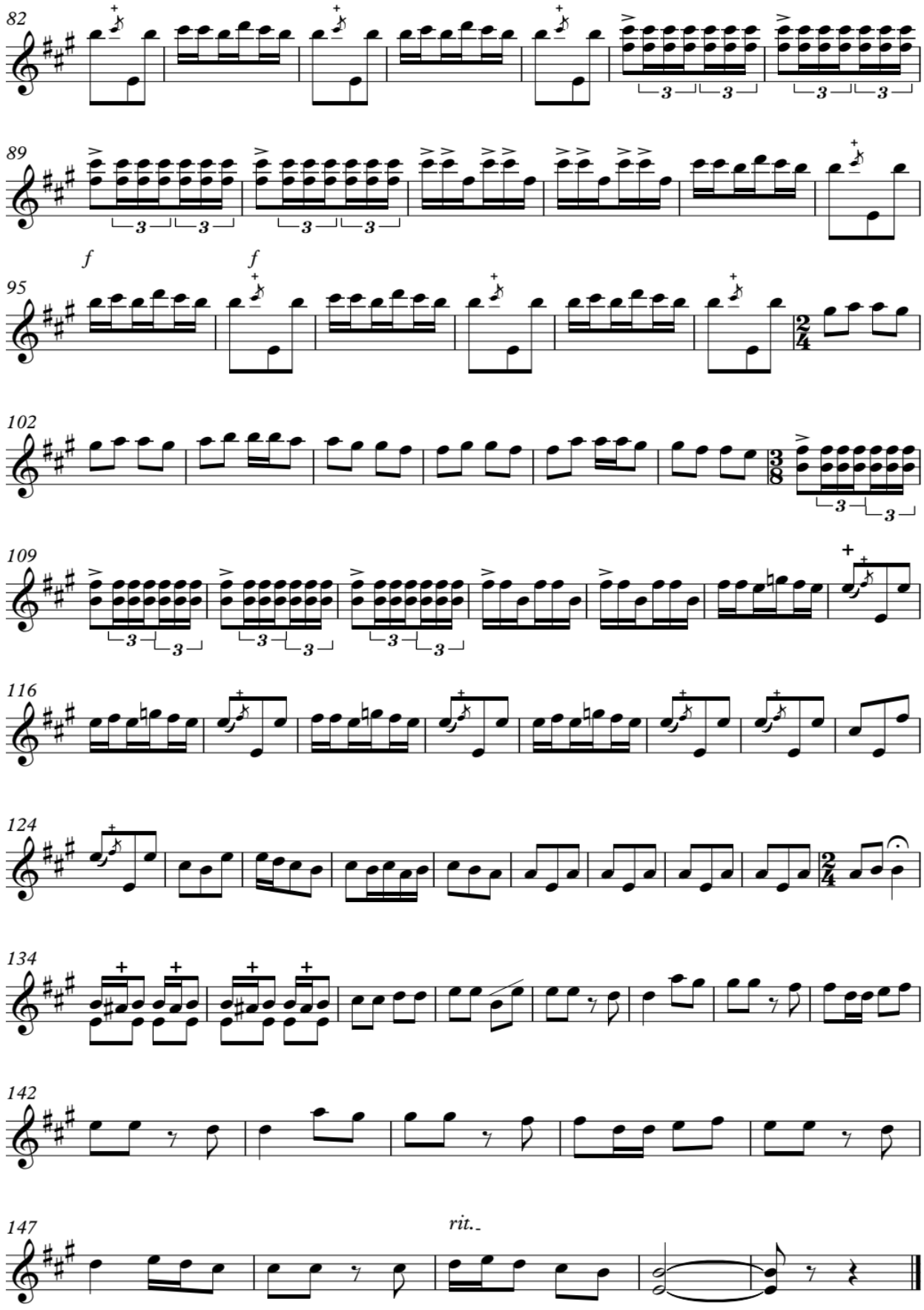
82
89
f
f
95
2/4
102
3/8
109
116
124
2/4
134
142
147
rit.

BEKSULTON

O'rtacha tez

O'zbek xalq kuyi

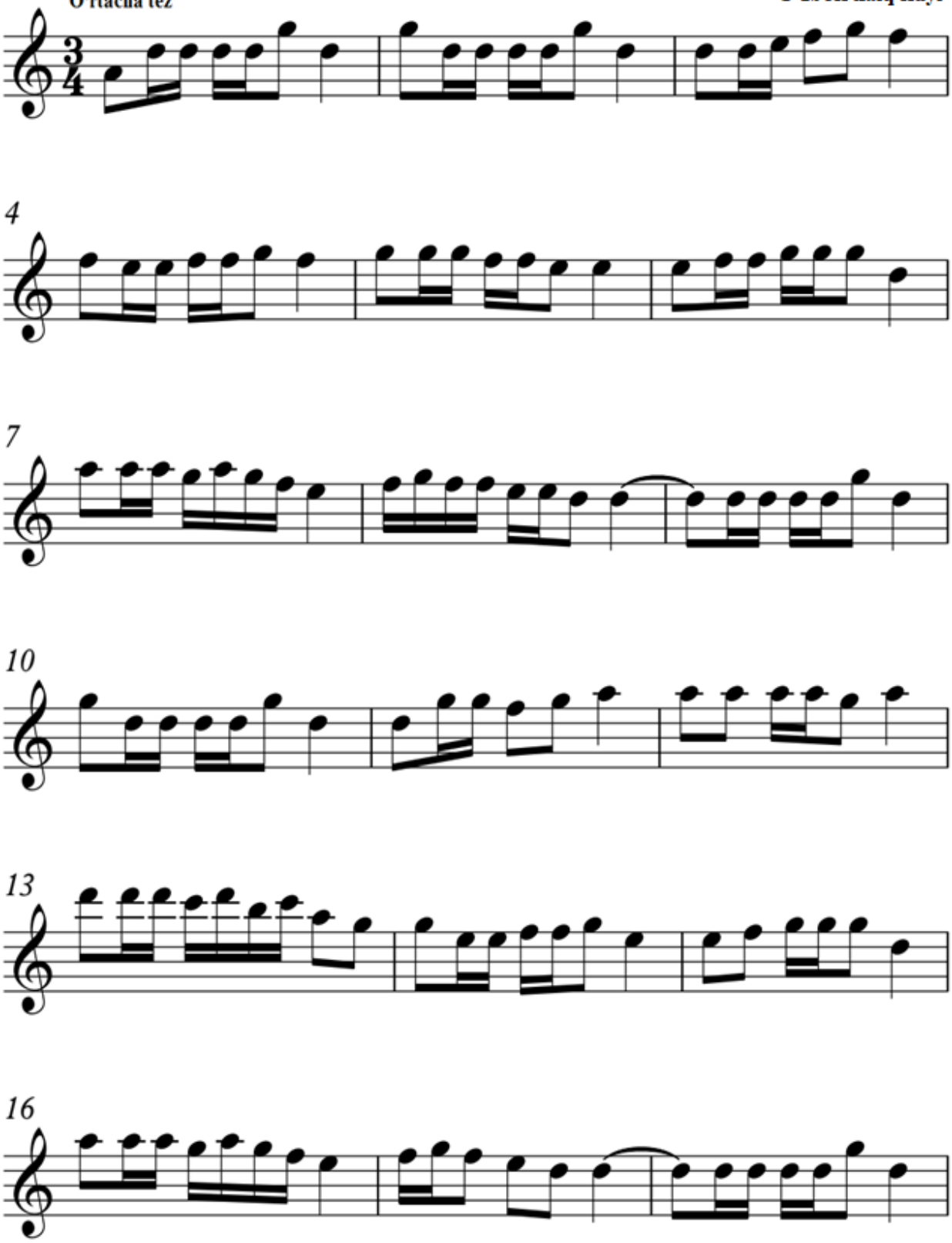

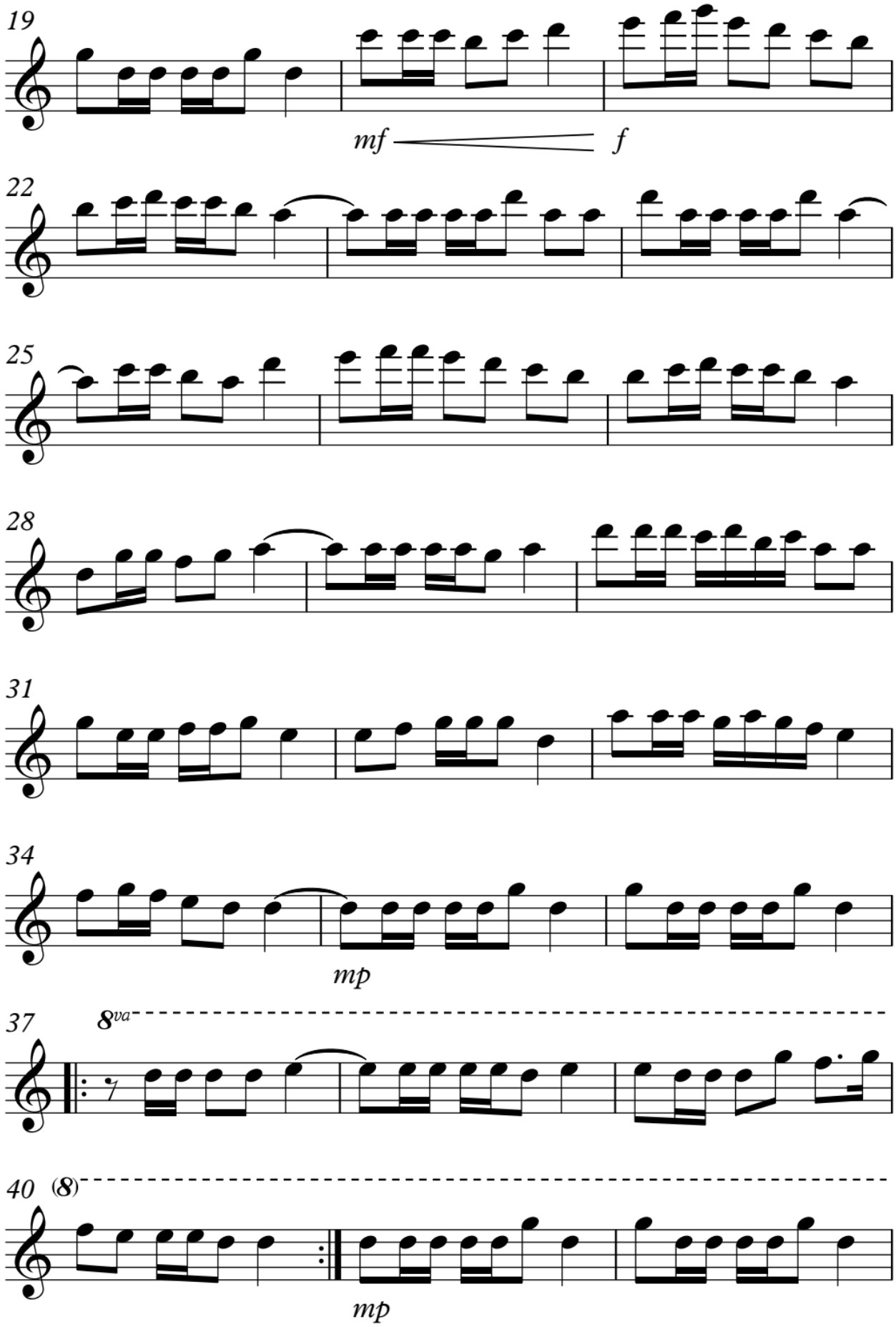
19
mf
f
22
25
28
31
34
mp
37
8va
7
40
(8)
mp

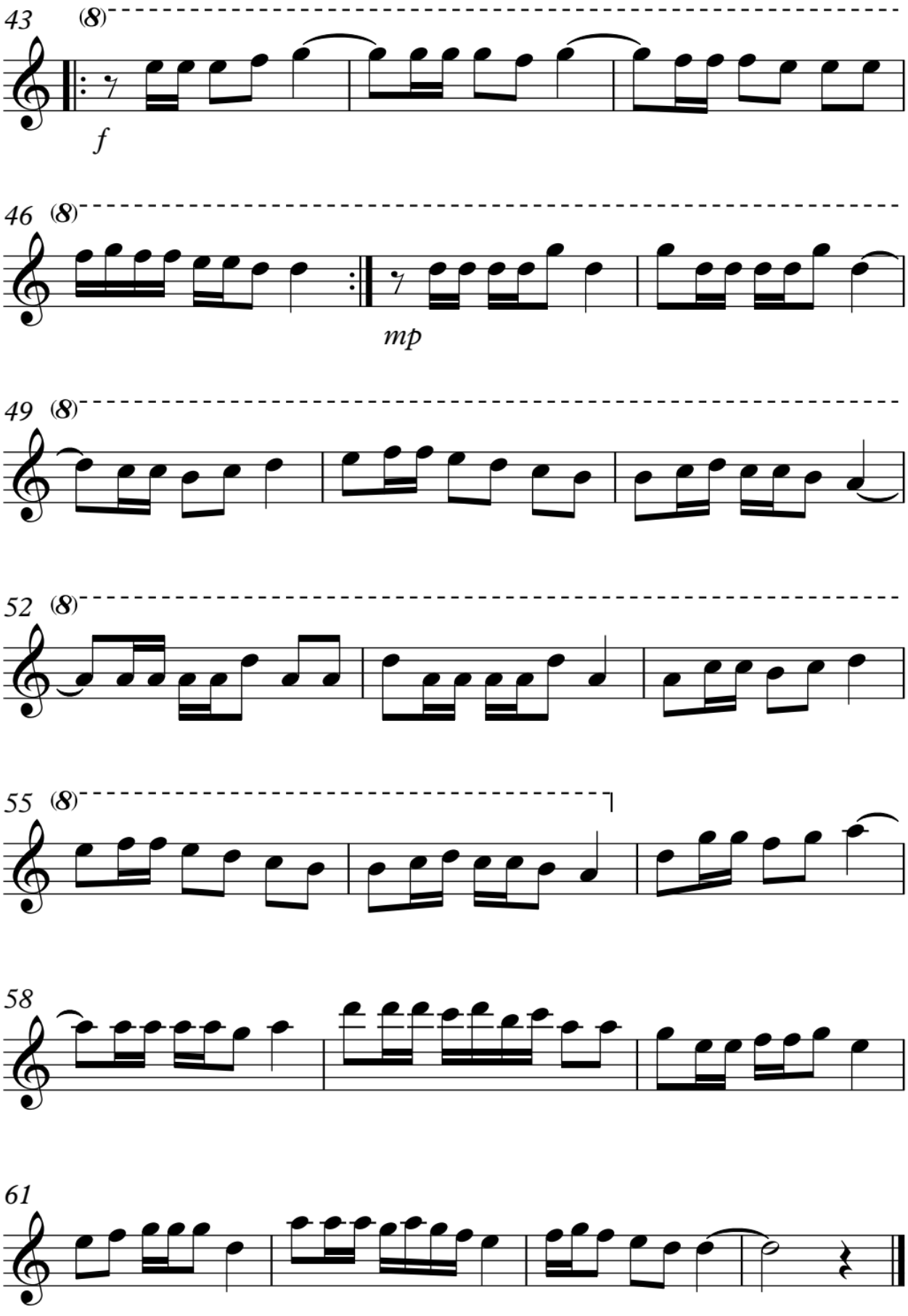
43
(8)
f
46
(8)
mp
49
(8)
52
(8)
55
(8)
58
61

XURRAM

Ari Boboxonov musiqasi
Go'zal Mo'minova dutor uchun moslashtirgan

Allegro ♩ = 100

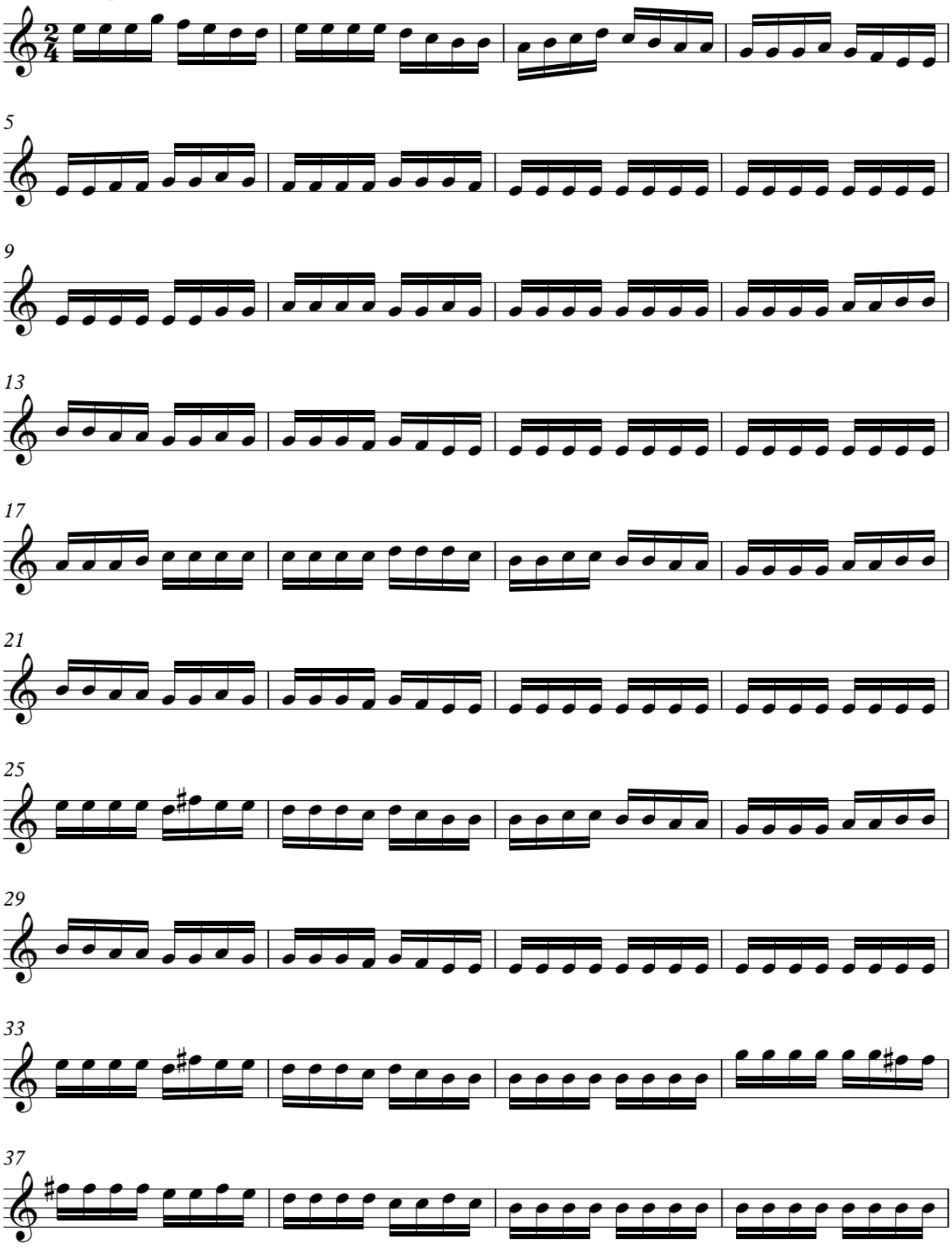

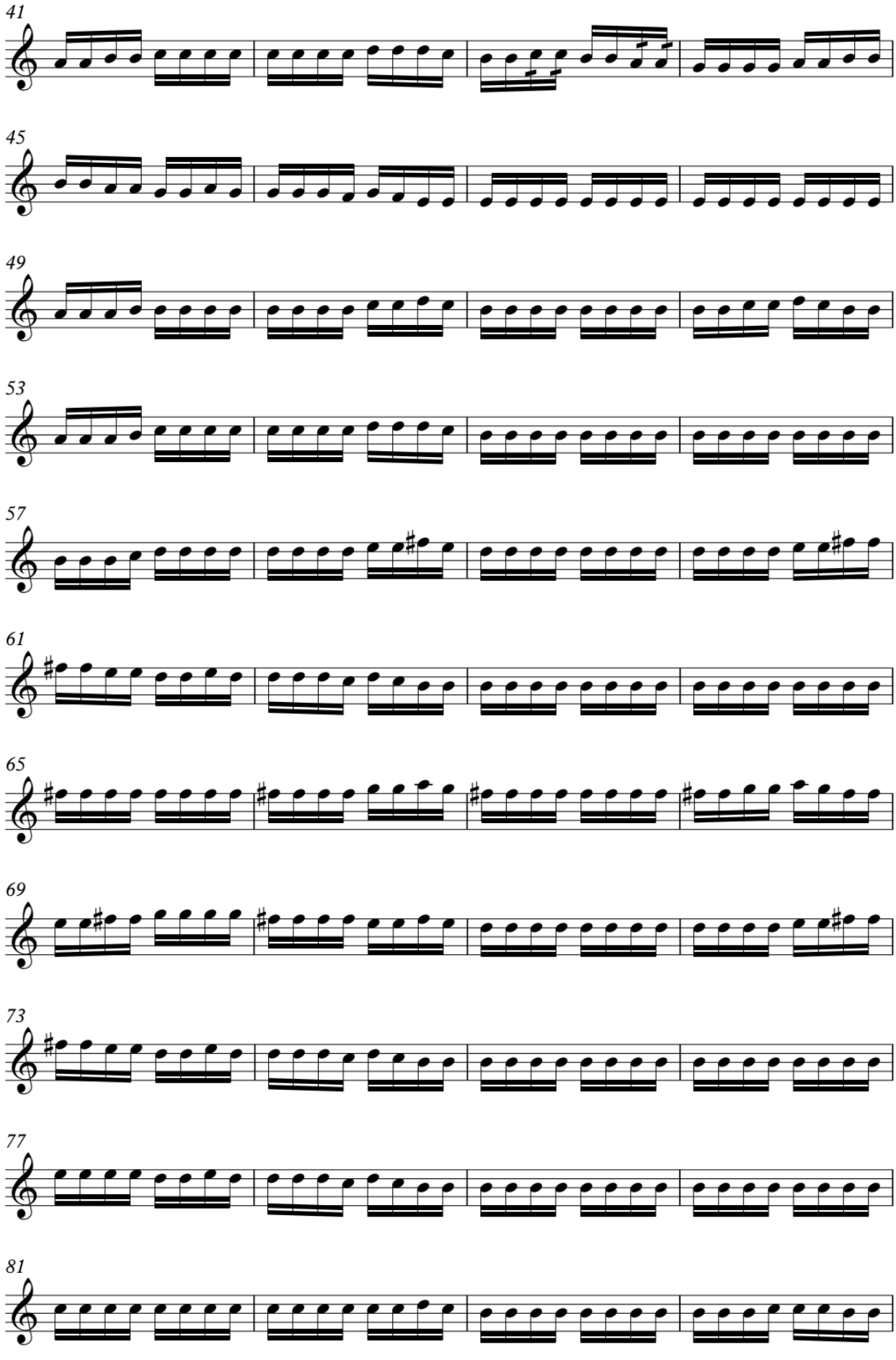
41
45
49
53
57
61
65
69
73
77
81

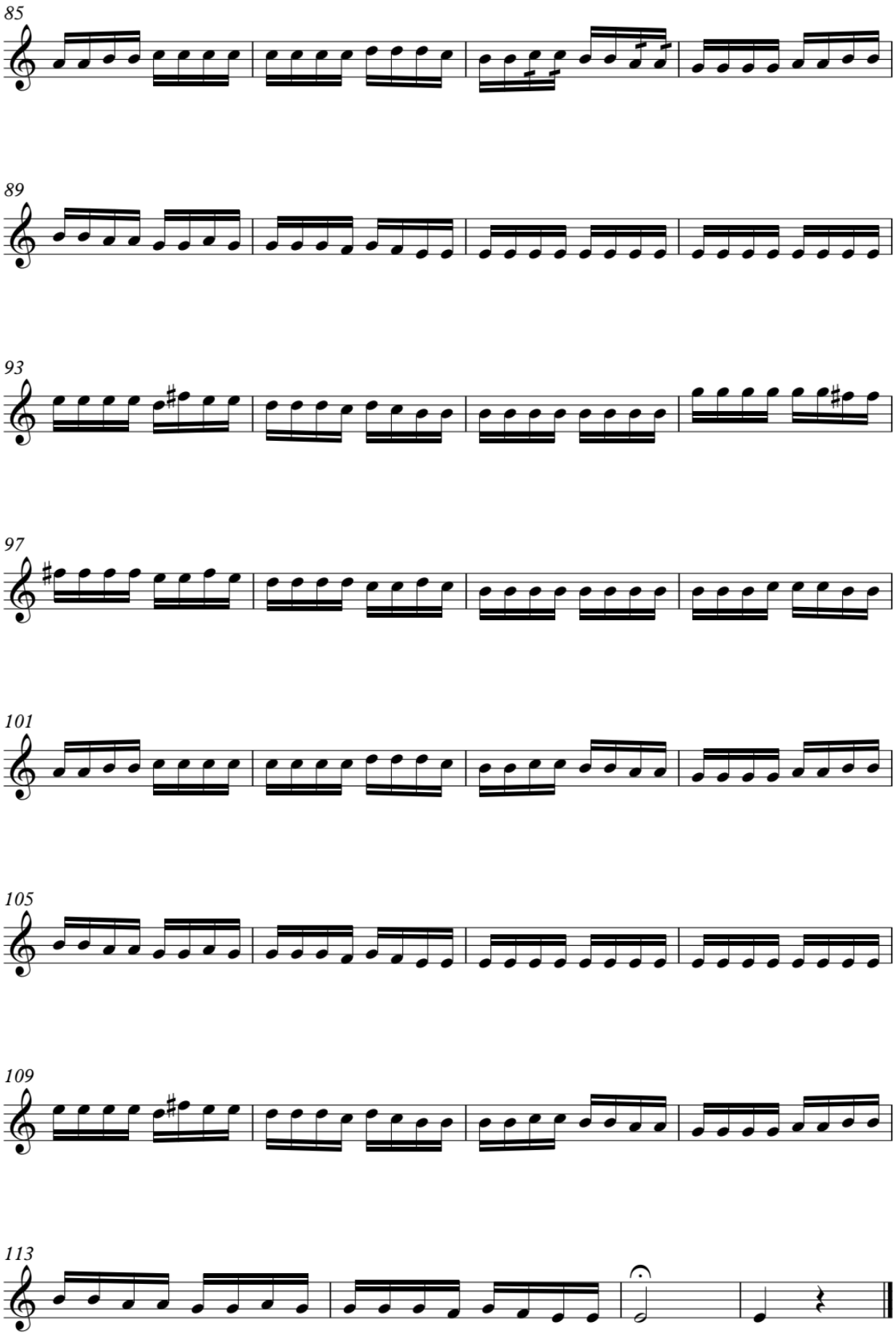
85
89
93
97
101
105
109
113

IV QISM
FORTEPIANO JO‘RLIGIDA IJRO ETILADIGAN ASARLAR
QASHQARCHA

O‘zbek xalq kuyi

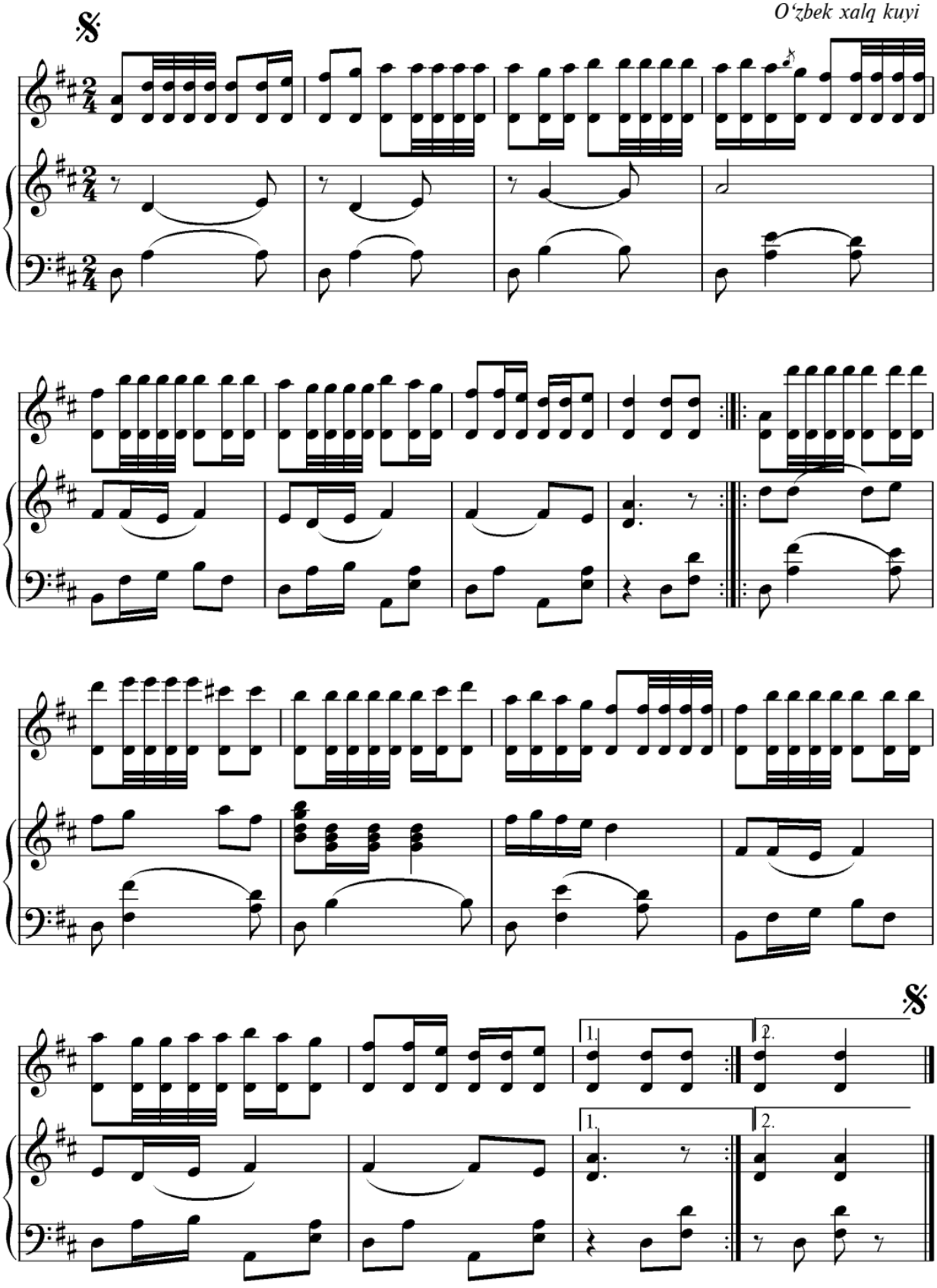

FARG'ONACHA

(O'zbek xalq kuyi)

A.Odilov qayta ishlagan.
S.Usmonov qashqar rubobiga moslagan

O`rtacha tez

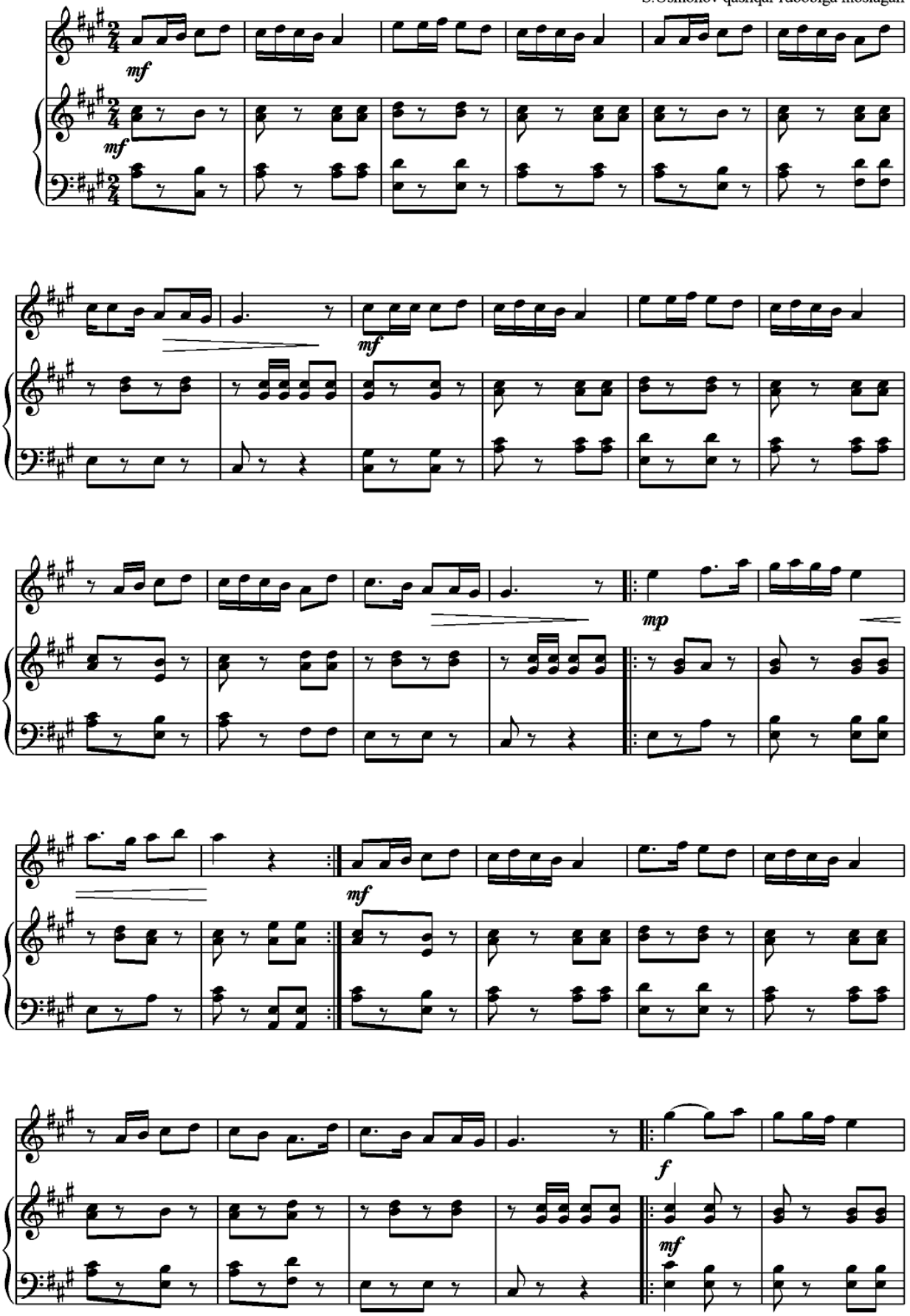

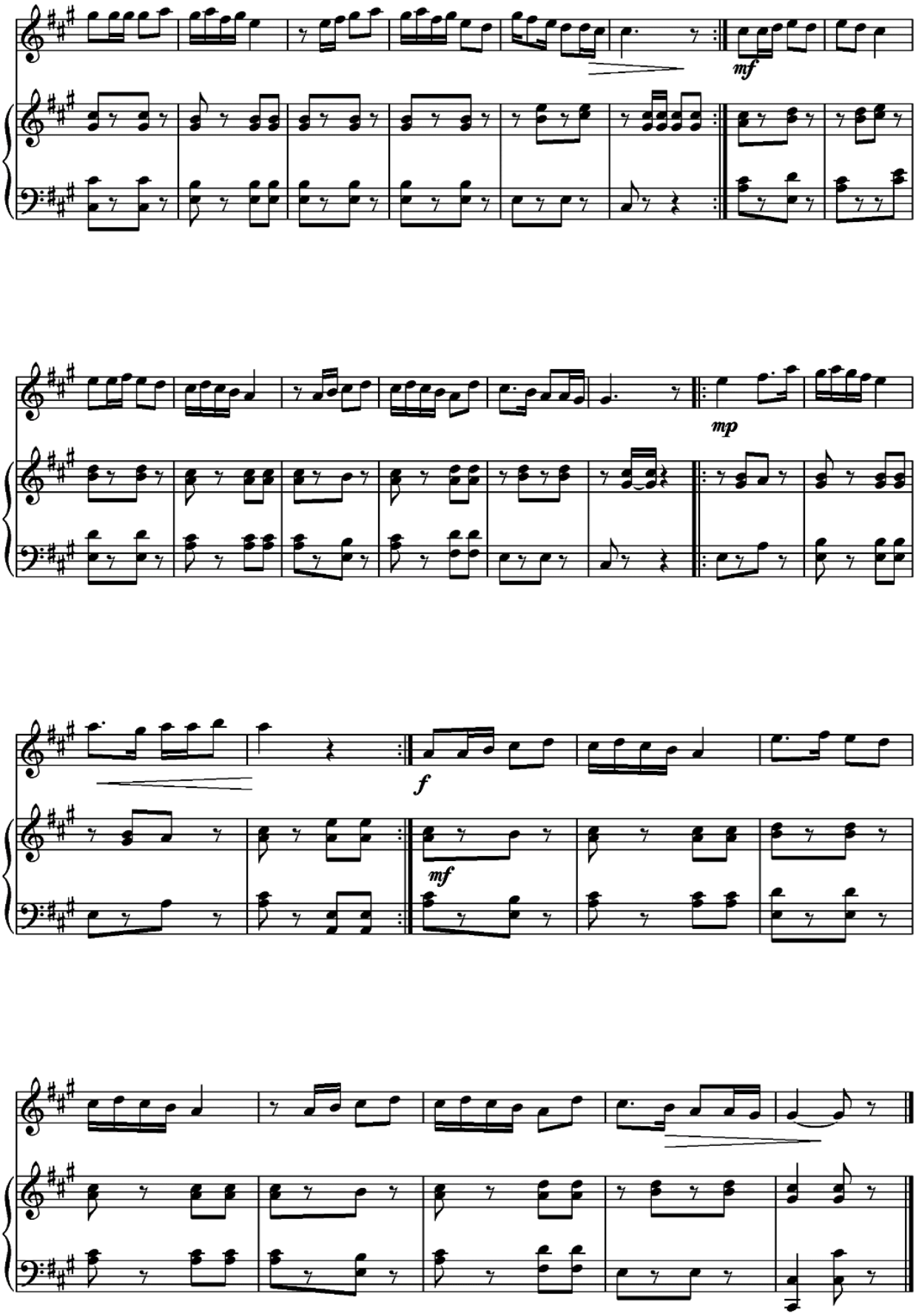
mf
mp
f
mf

SHOHI SO‘ZANA

A. Muhamedov qayta ishlagan

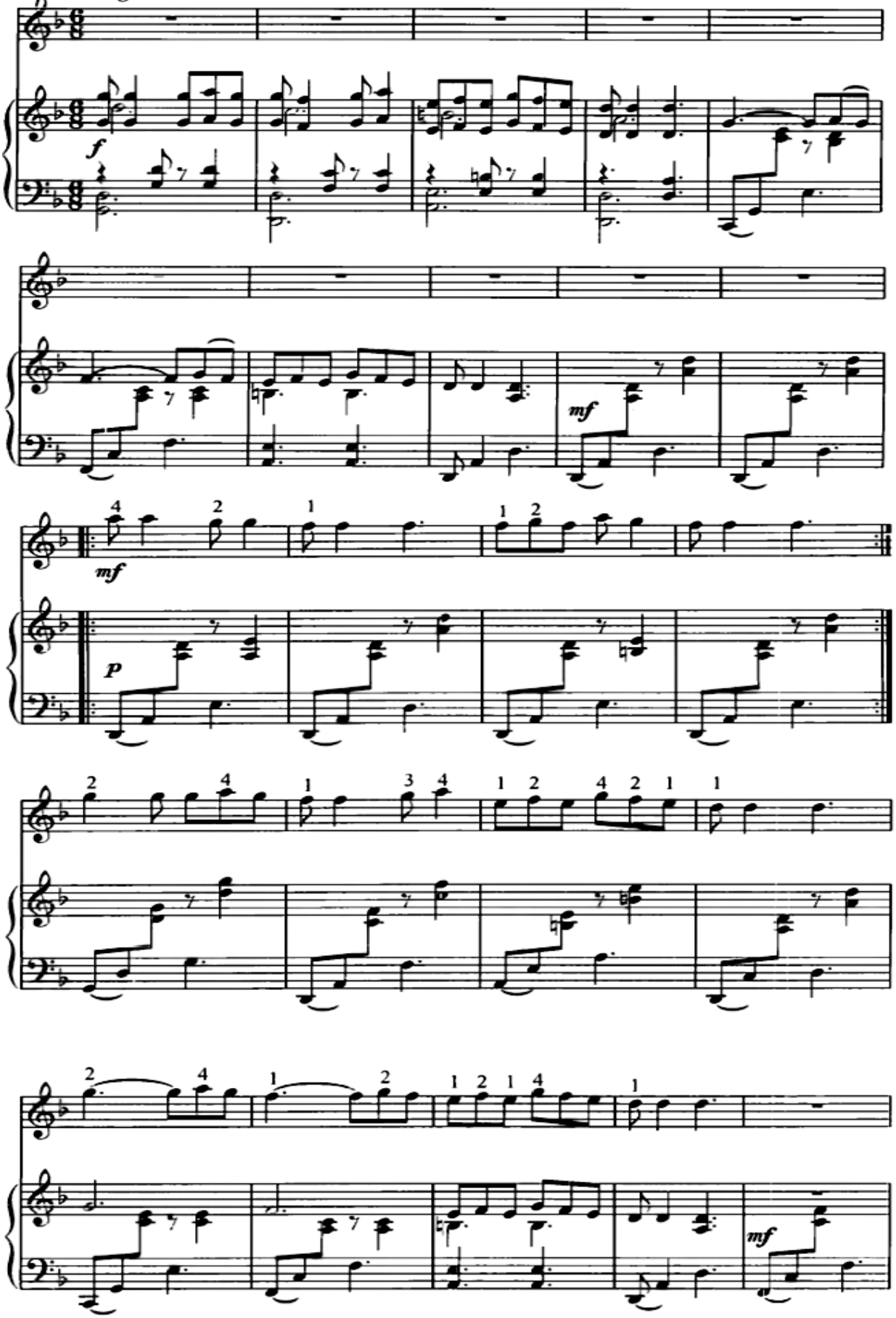

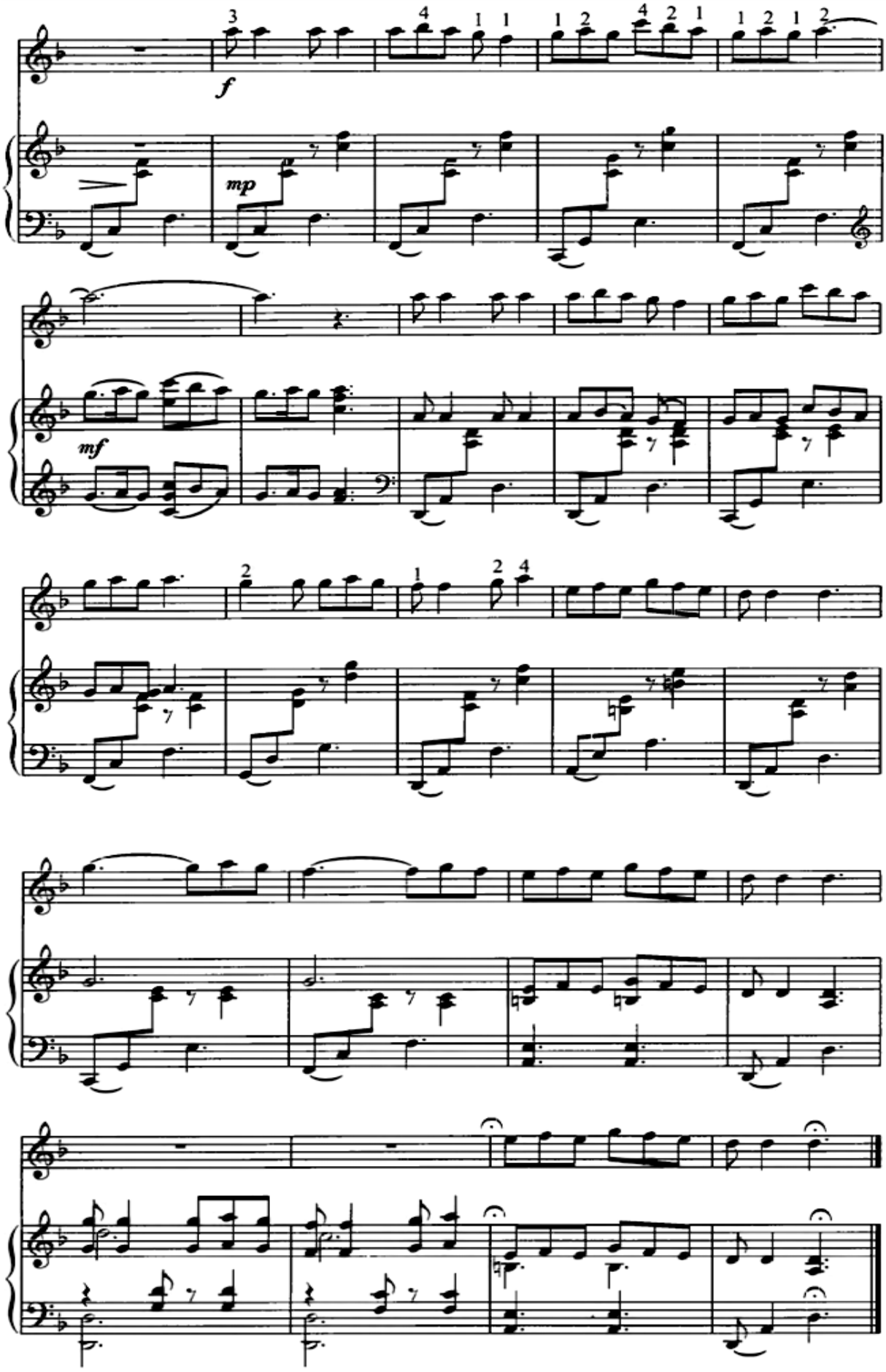
f
mp
mf

KAPALAK
(БАБОЧКА)

V.Andreyevning quyidagi valsini V.Nagorniy qayta ishlagan asar sokin vals sur'atida yozilgan. Kirish qismini chalishda kapalaklarning guldan-gulga uchib qo‘nib yurishini asar orqali ko‘rsatib berish, birinchi qismini maydatremolo bilan chalish, ikkinchi qismida piu mosso (tezlashish), pastga-balandga zarblarida chalinadi. Asarning sur'ati tez-tez o‘zgarib turadi urg‘ulari va dinamik o‘zgarishlariga katta e'tibor berib chalish lozim.[1]

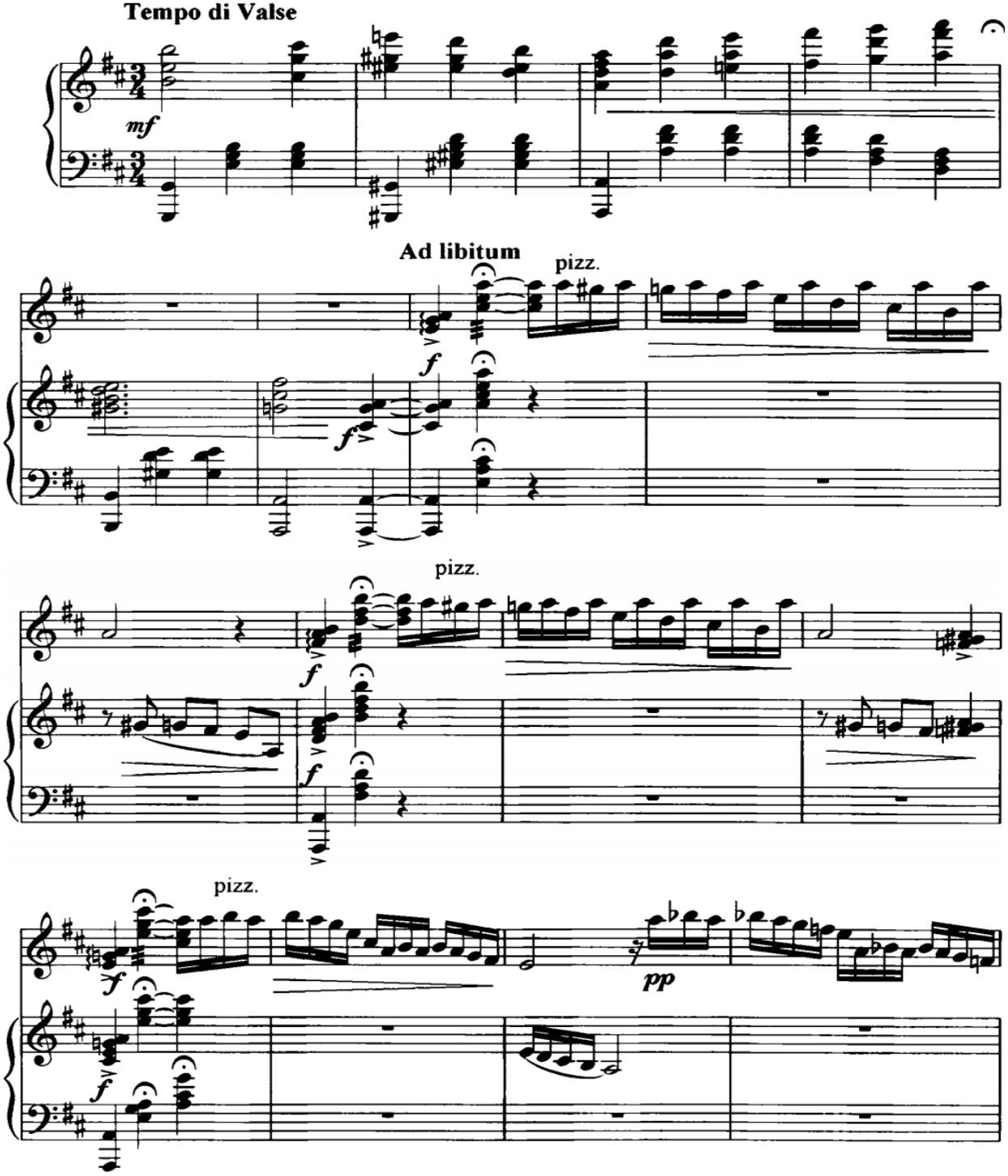

[1] Gulchehra Muhamedova “DUTOR” o‘quv uslubiy qo‘llanma Toshkent - 2014

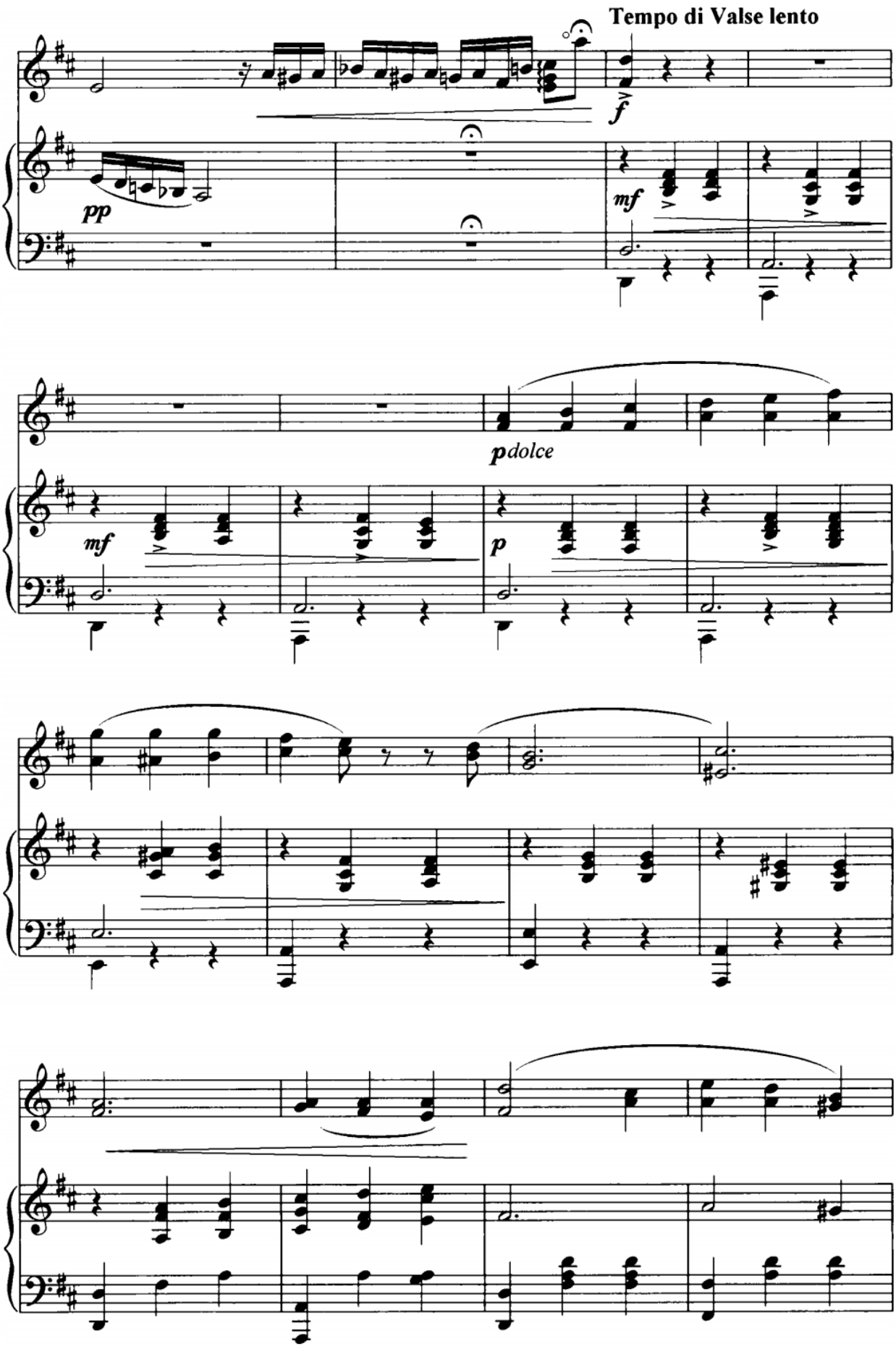
Tempo di Valse lento
pp
f
mf
pdolce
mf
p

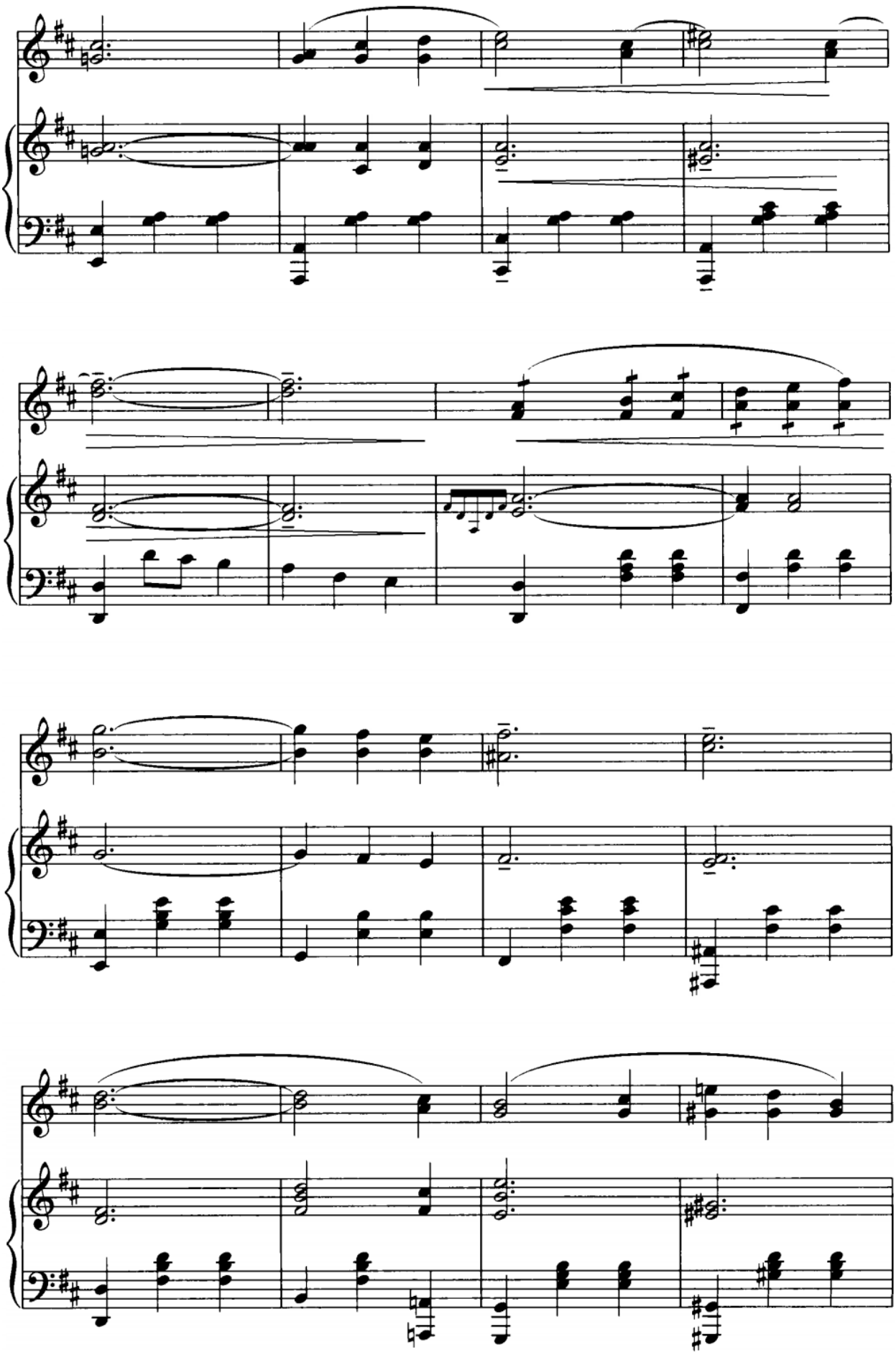

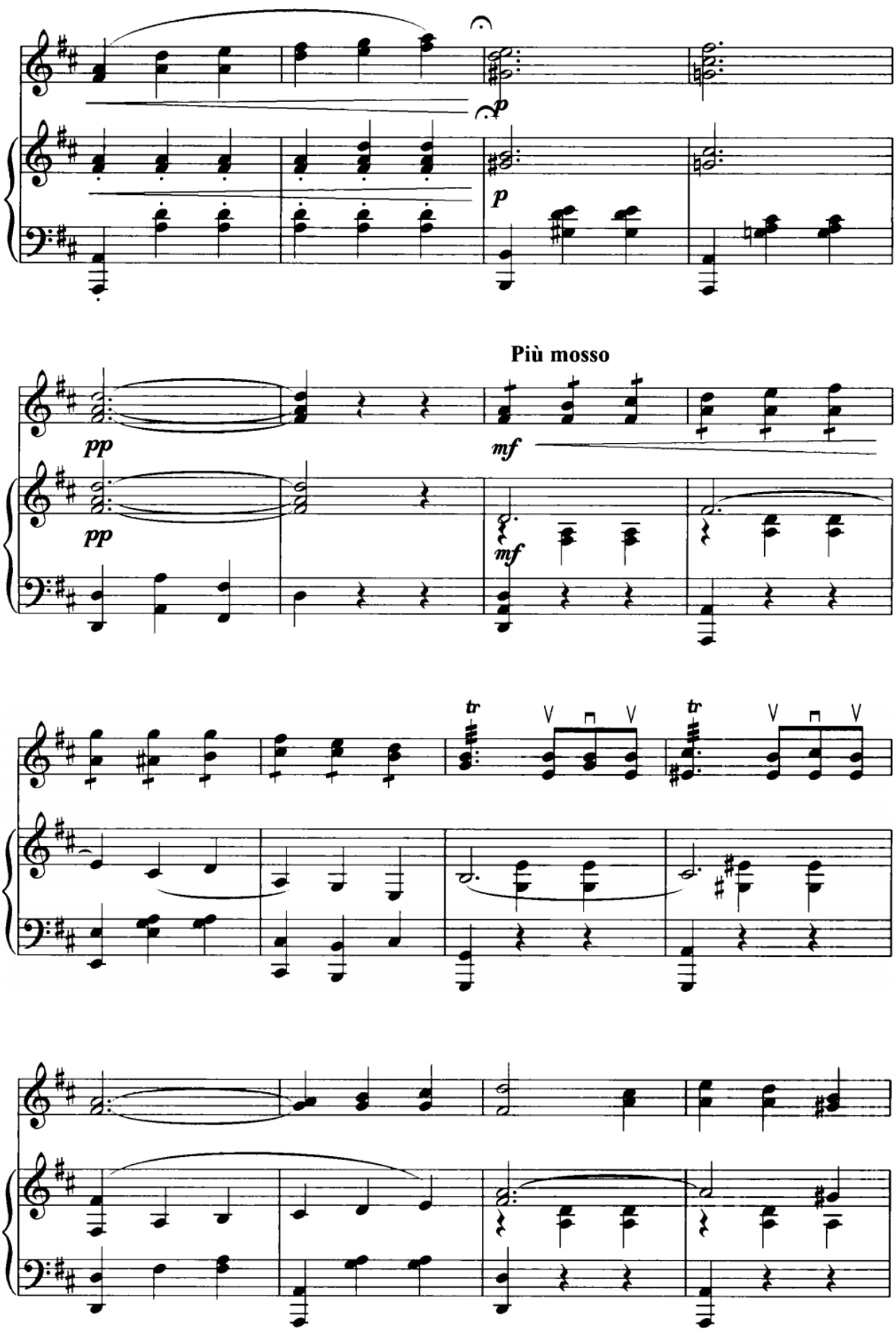
p
p
Più mosso
pp
pp
mf
mf
tr
tr

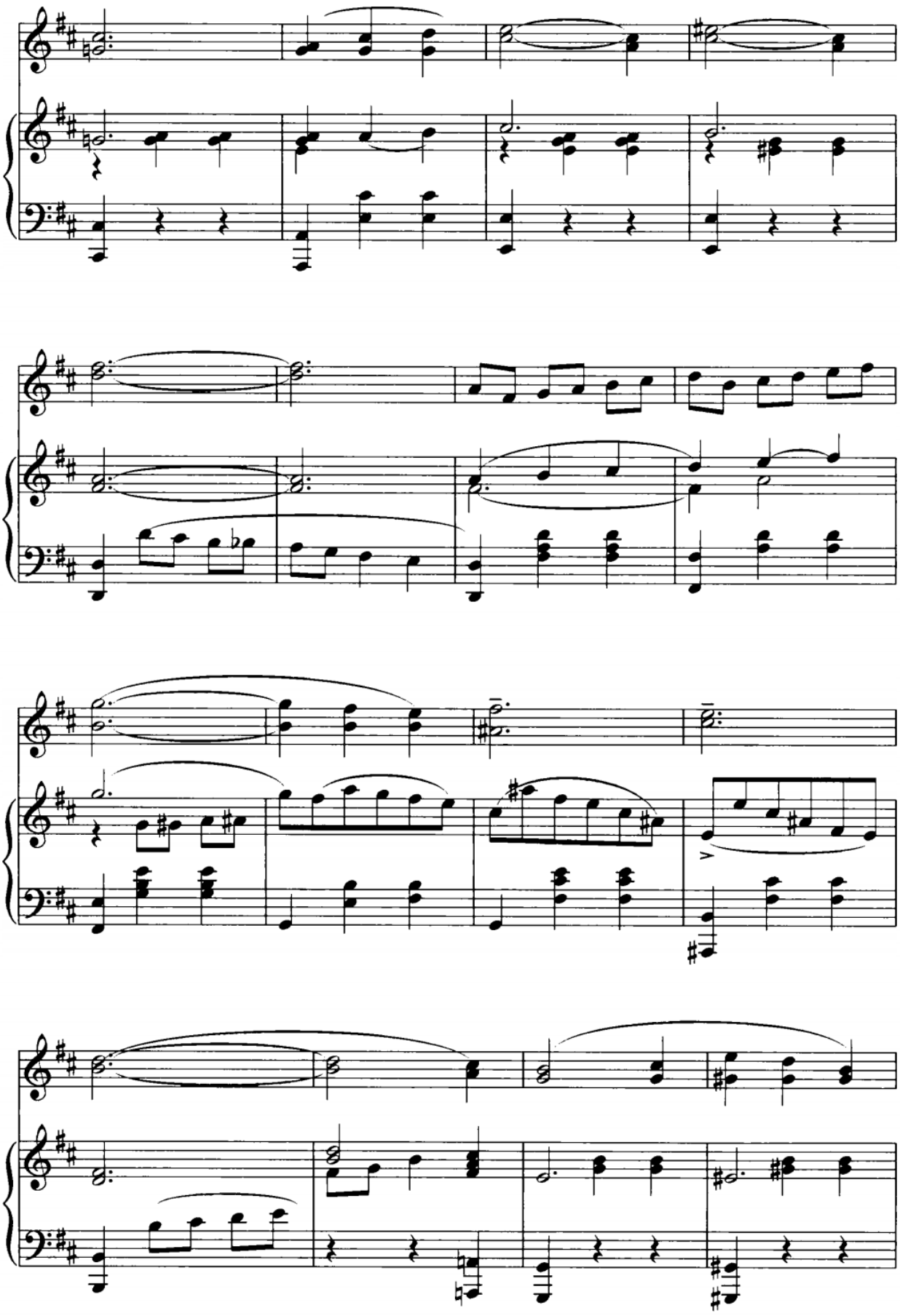

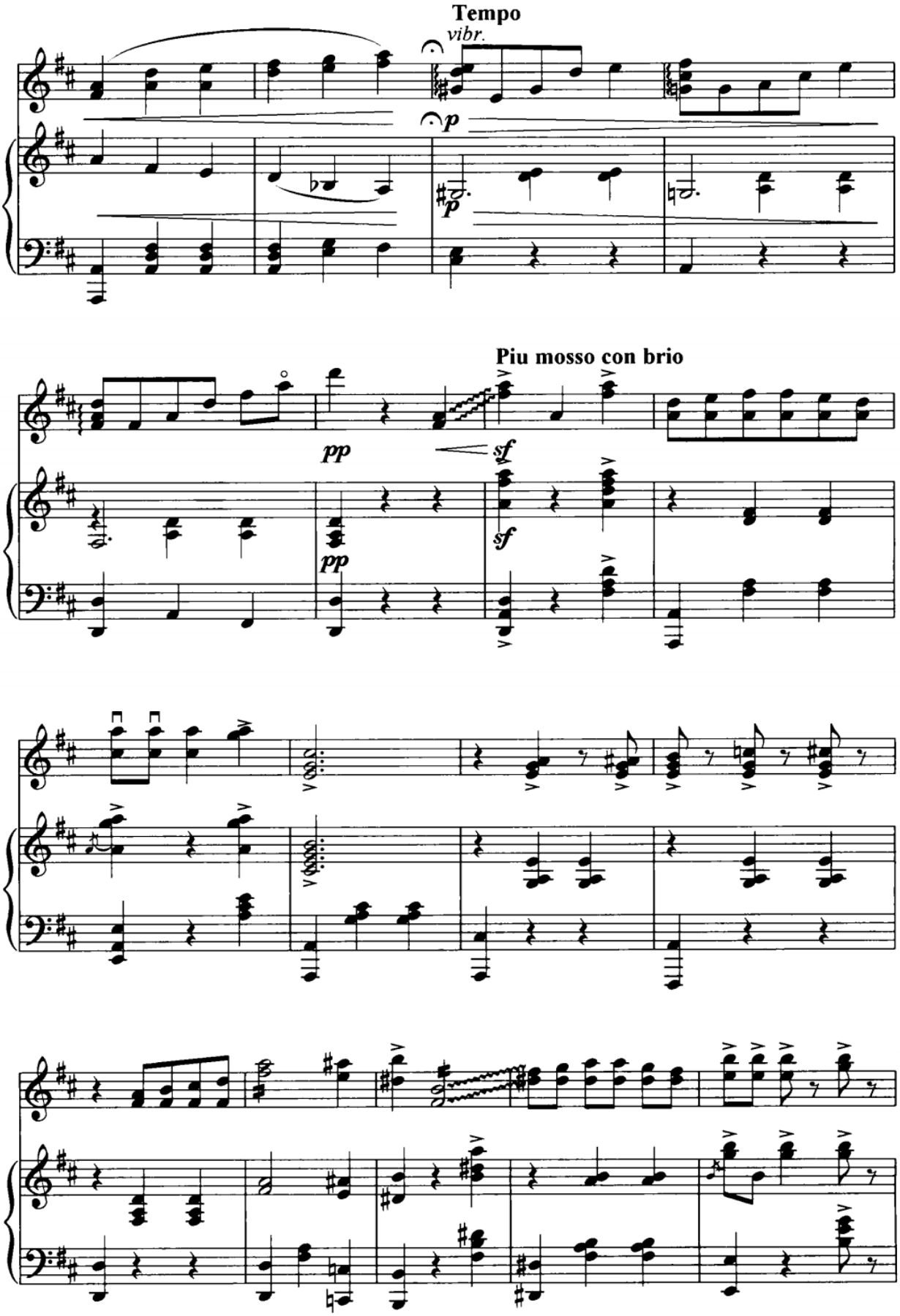
Tempo
vibr.
p
p
Piu mosso con brio
pp
sf
sf
pp

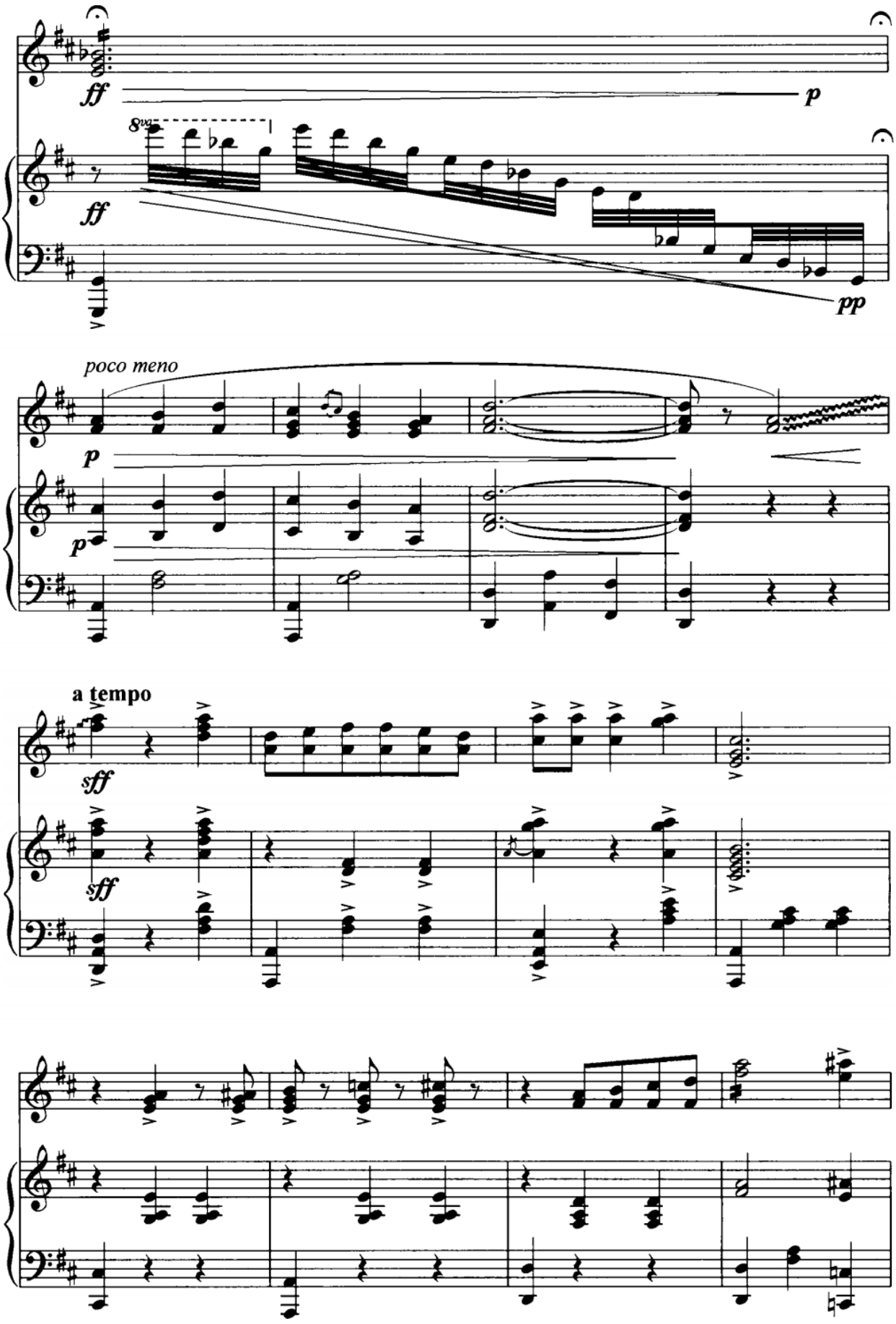
ff
p
8va
ff
pp
poco meno
p
p
a tempo
sff
sff

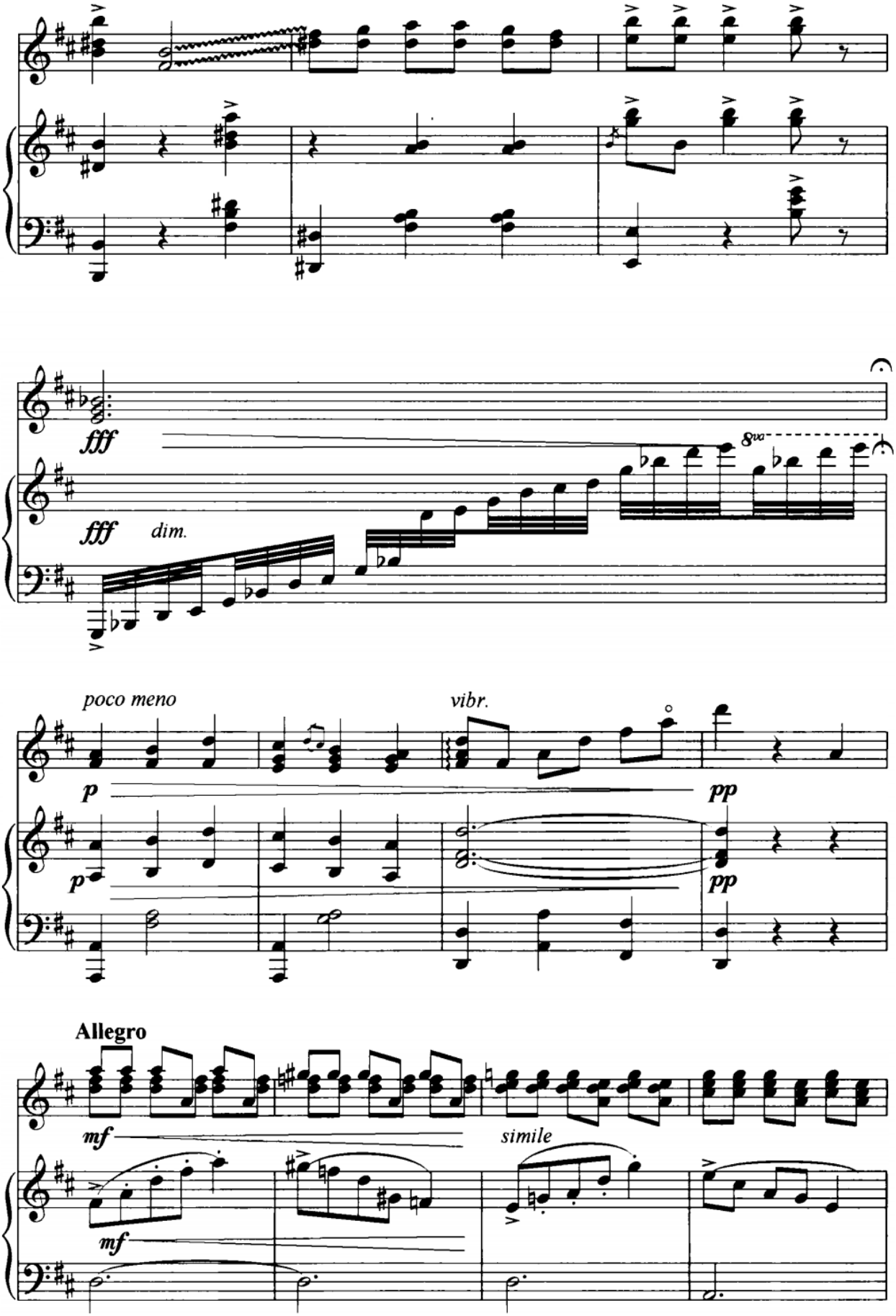
fff
fff
dim.
8va
poco meno
p
p
vibr.
pp
pp
Allegro
mf
mf
simile

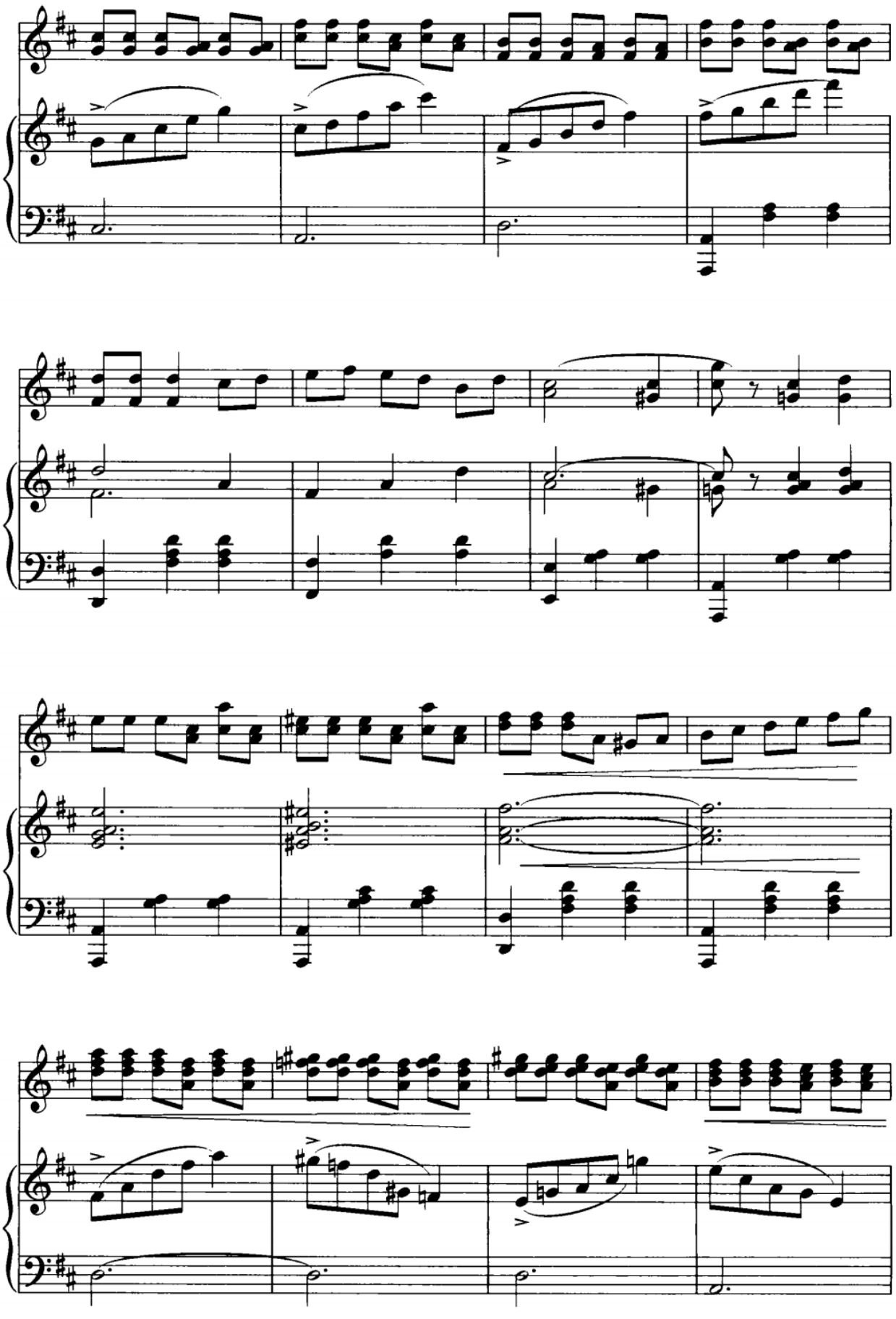

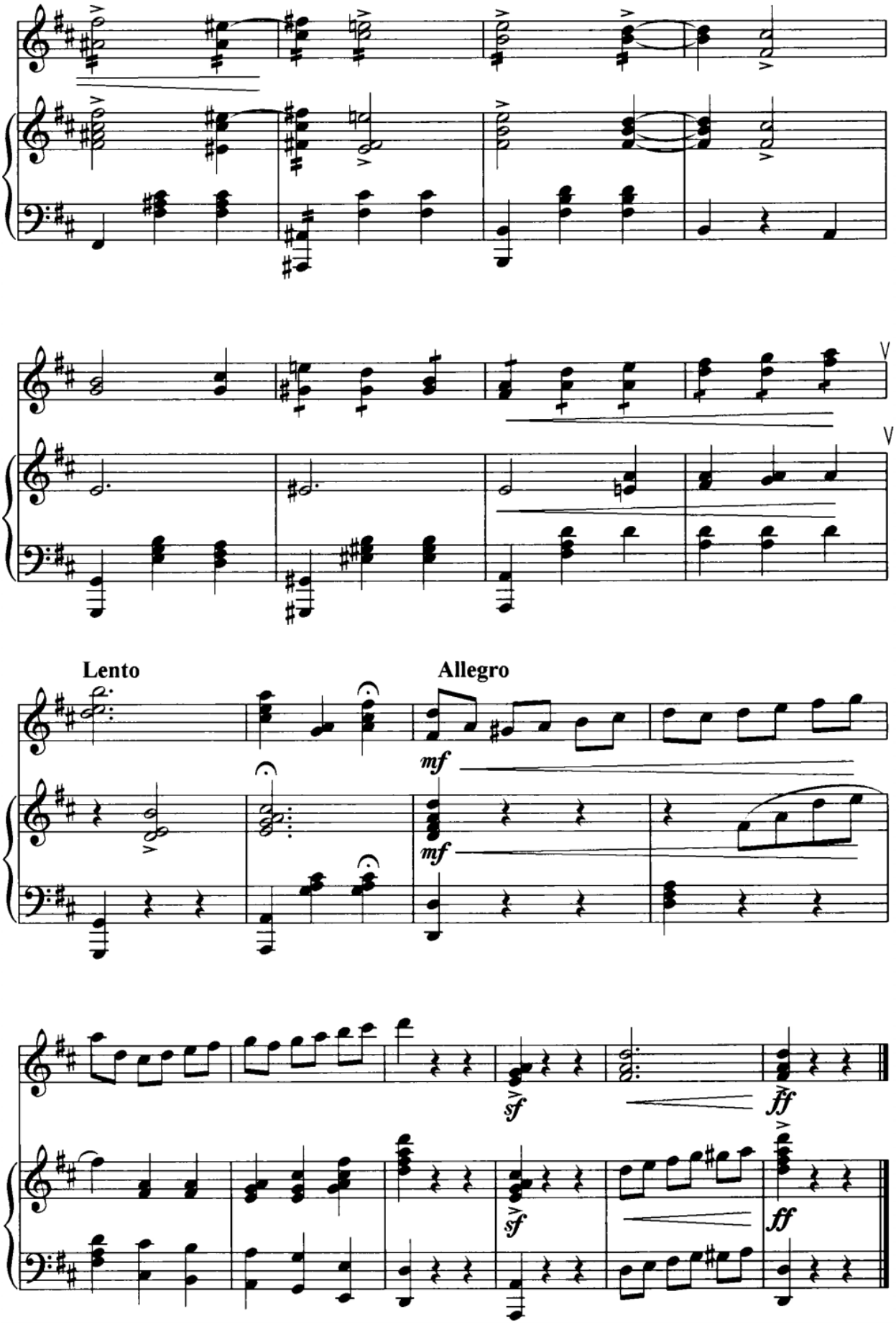
Lento
Allegro
mf
mf
sf
ff
sf
ff

KO‘NGIL GULDASTASI

SH.Rahimov *qayta ishlagan*

Allegro moderato

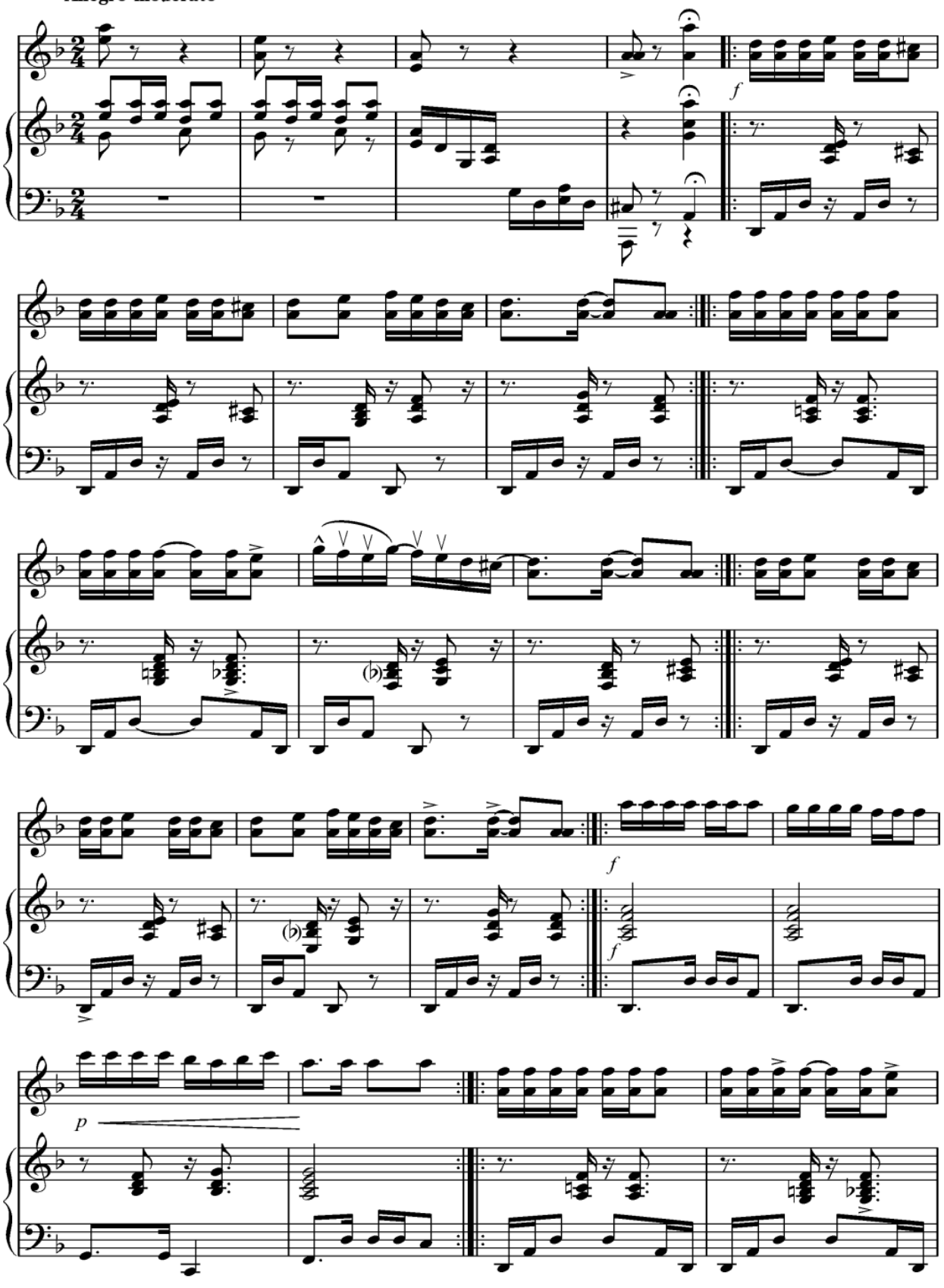

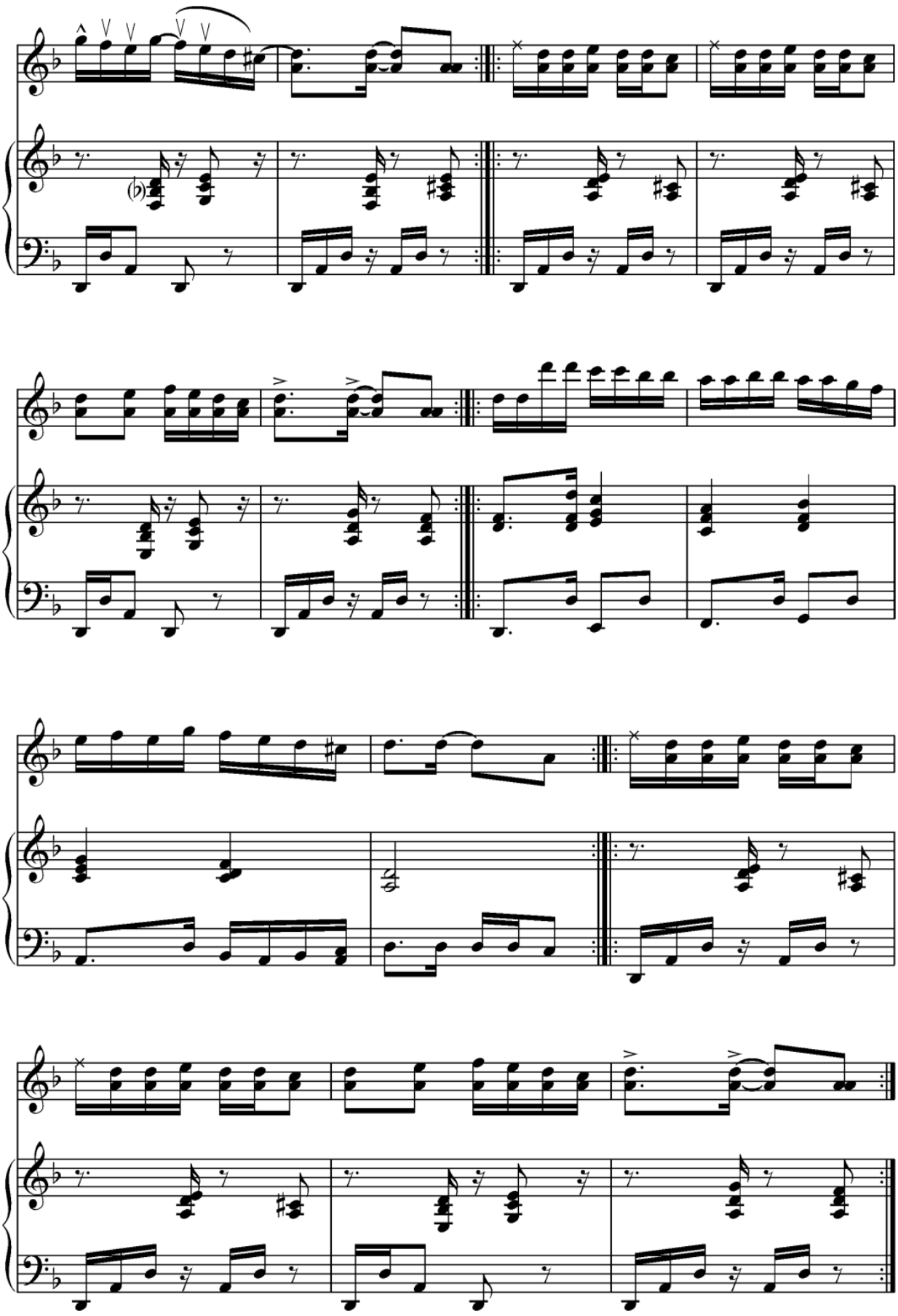

CHAMAN ICHRA

(O'zbek xalq kuyi)

B.Glinko qayta ishlagan

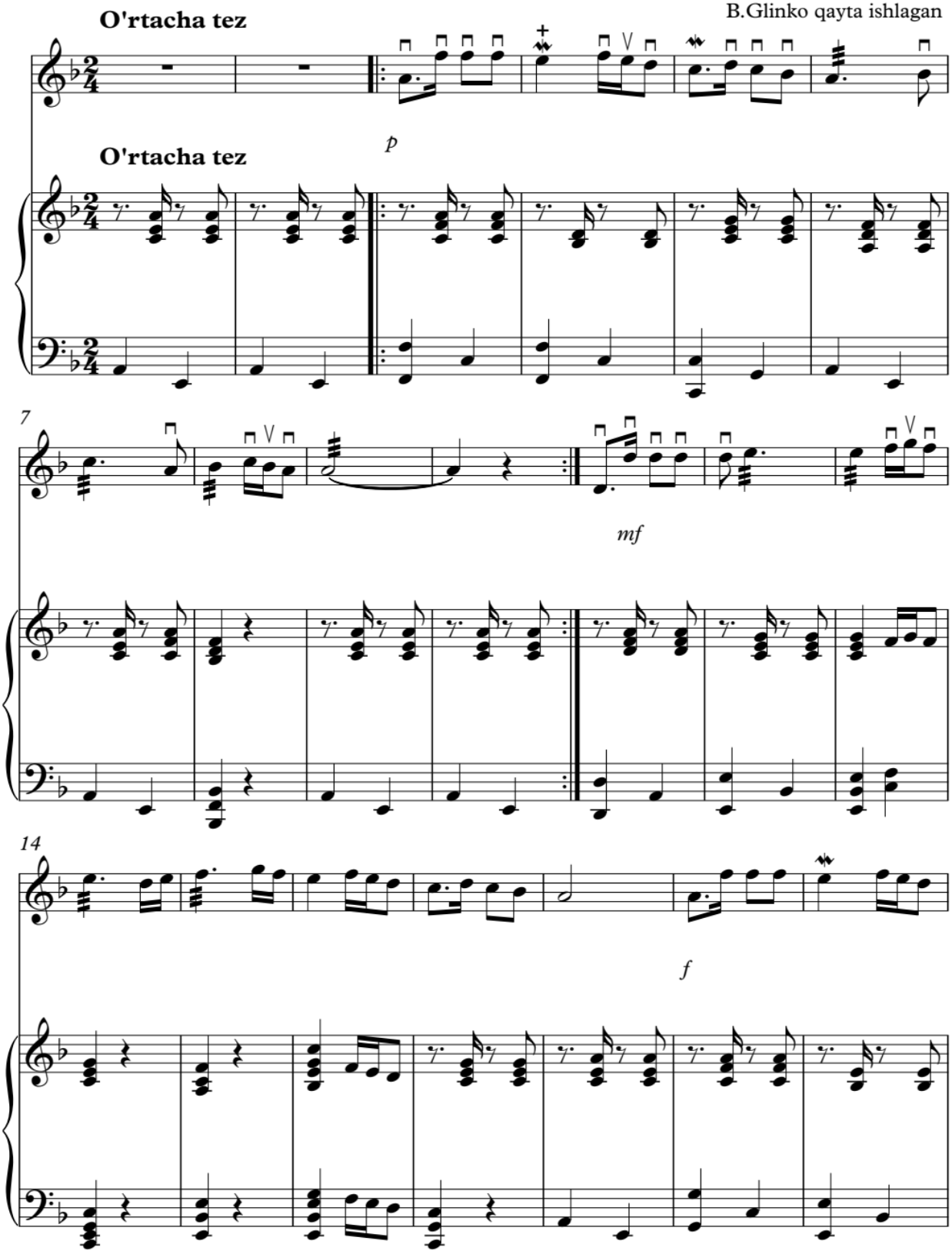

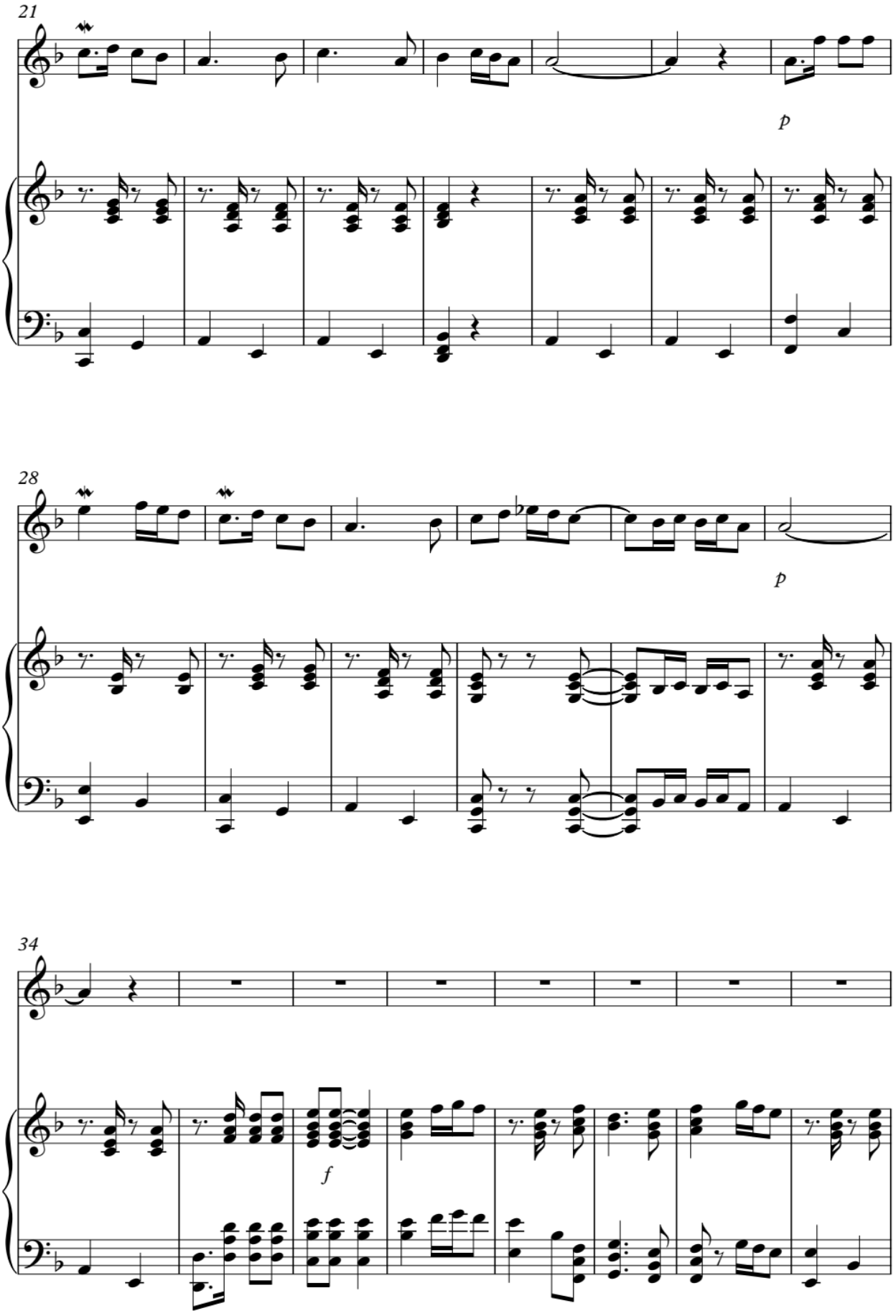
21
p
28
p
34
f

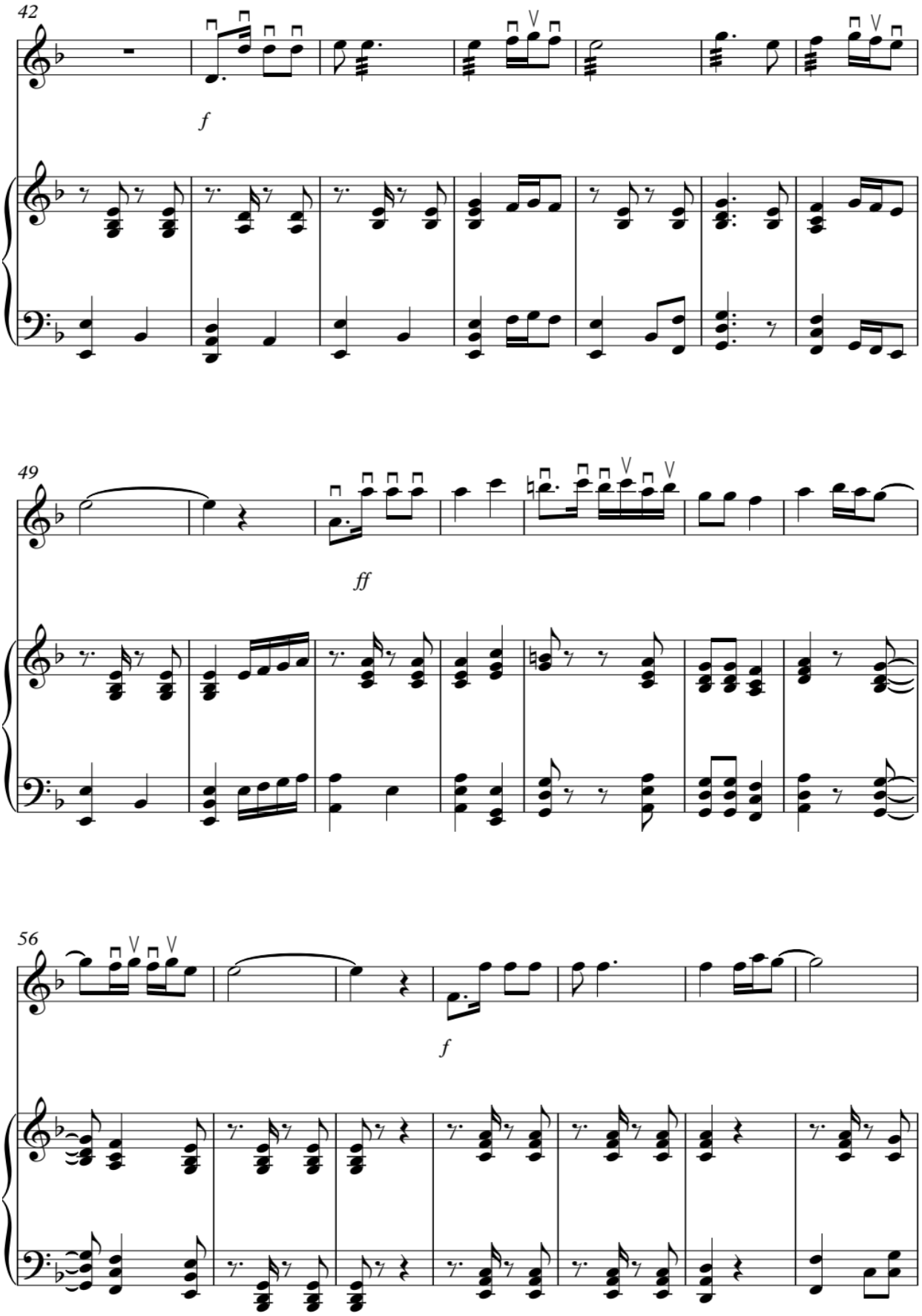
42
f
49
ff
56
f

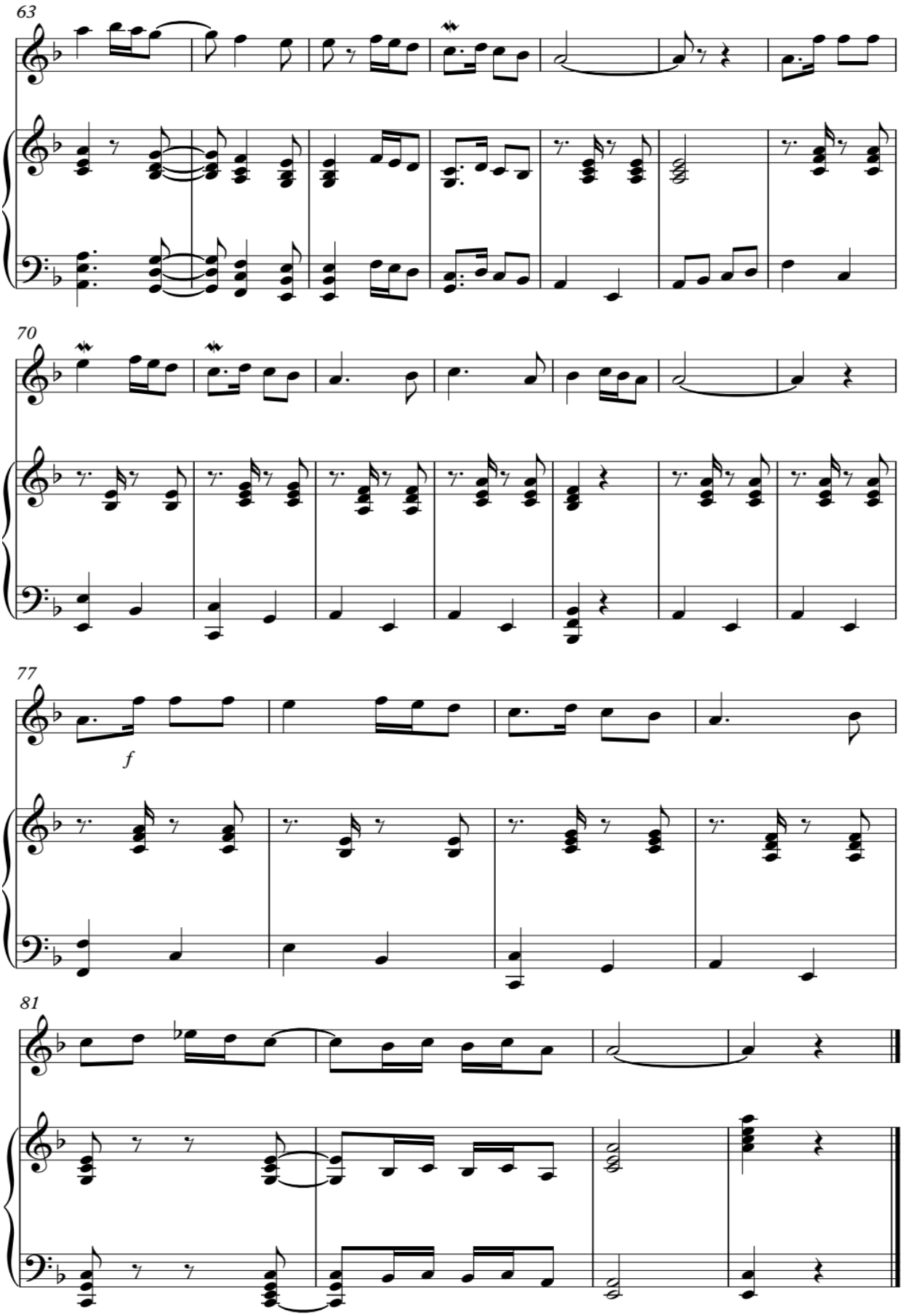
63
70
77
f
81

TOJIK XALQ TERMALARI

U. Karimov *musiqasi*

Moderato

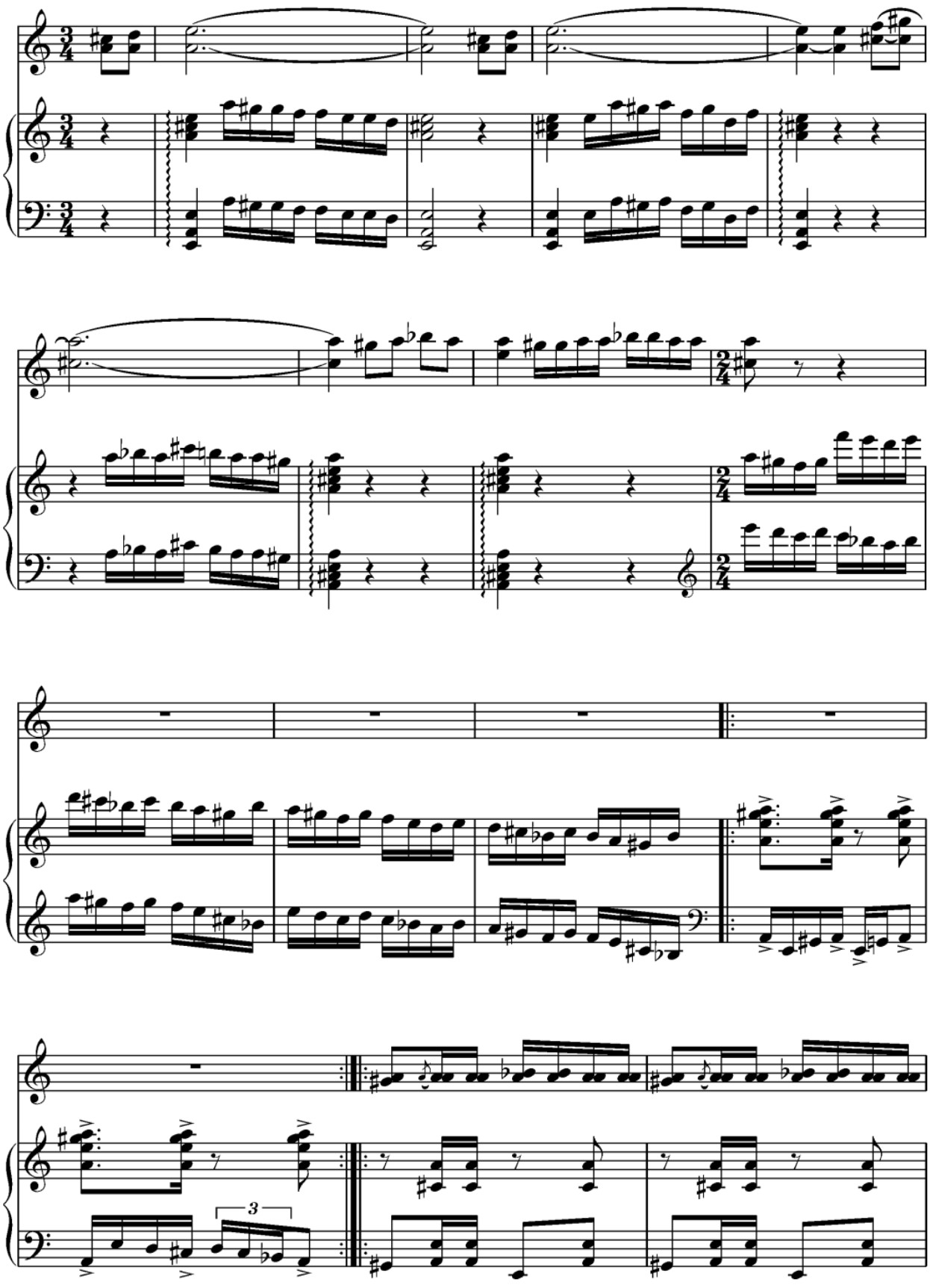

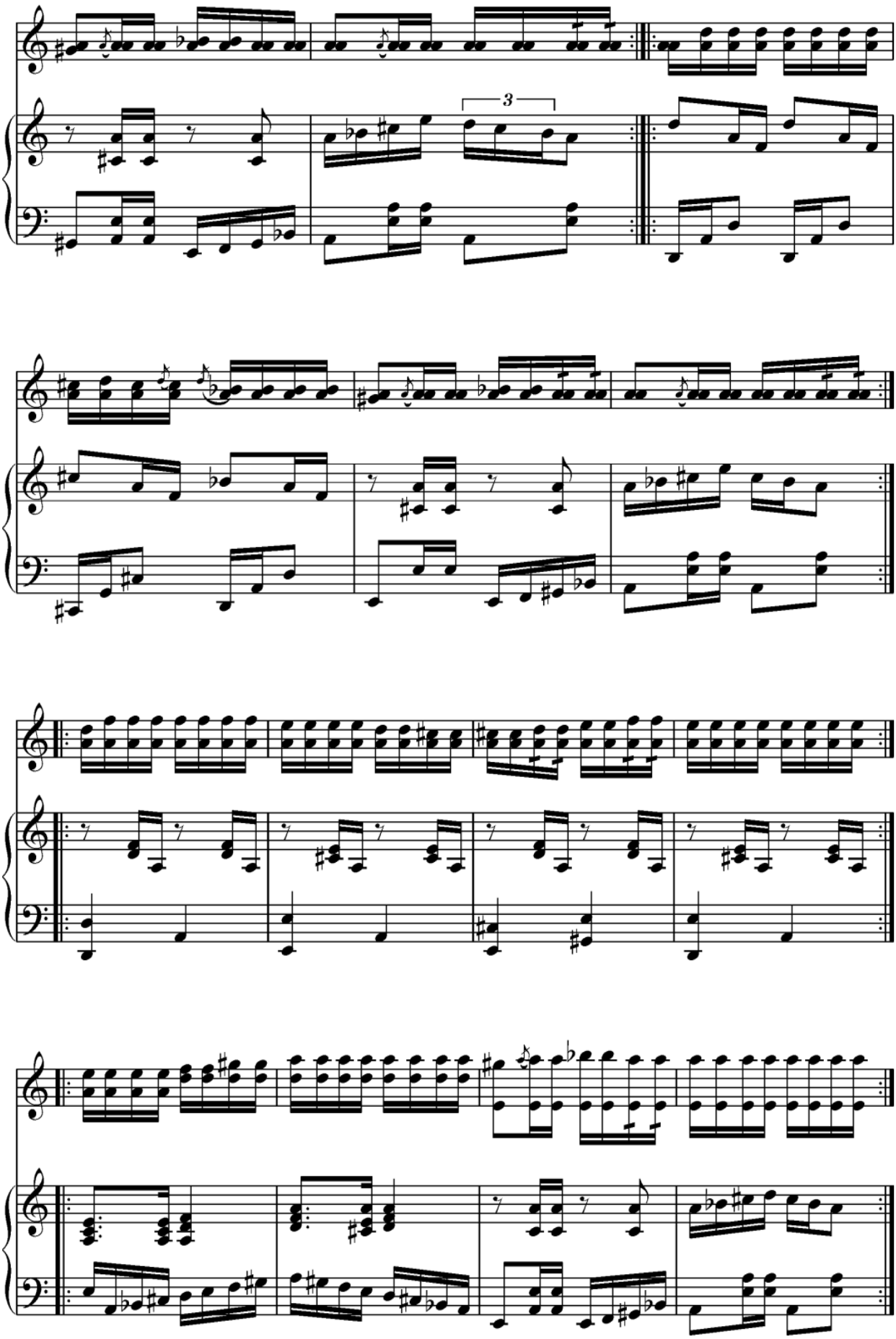
3

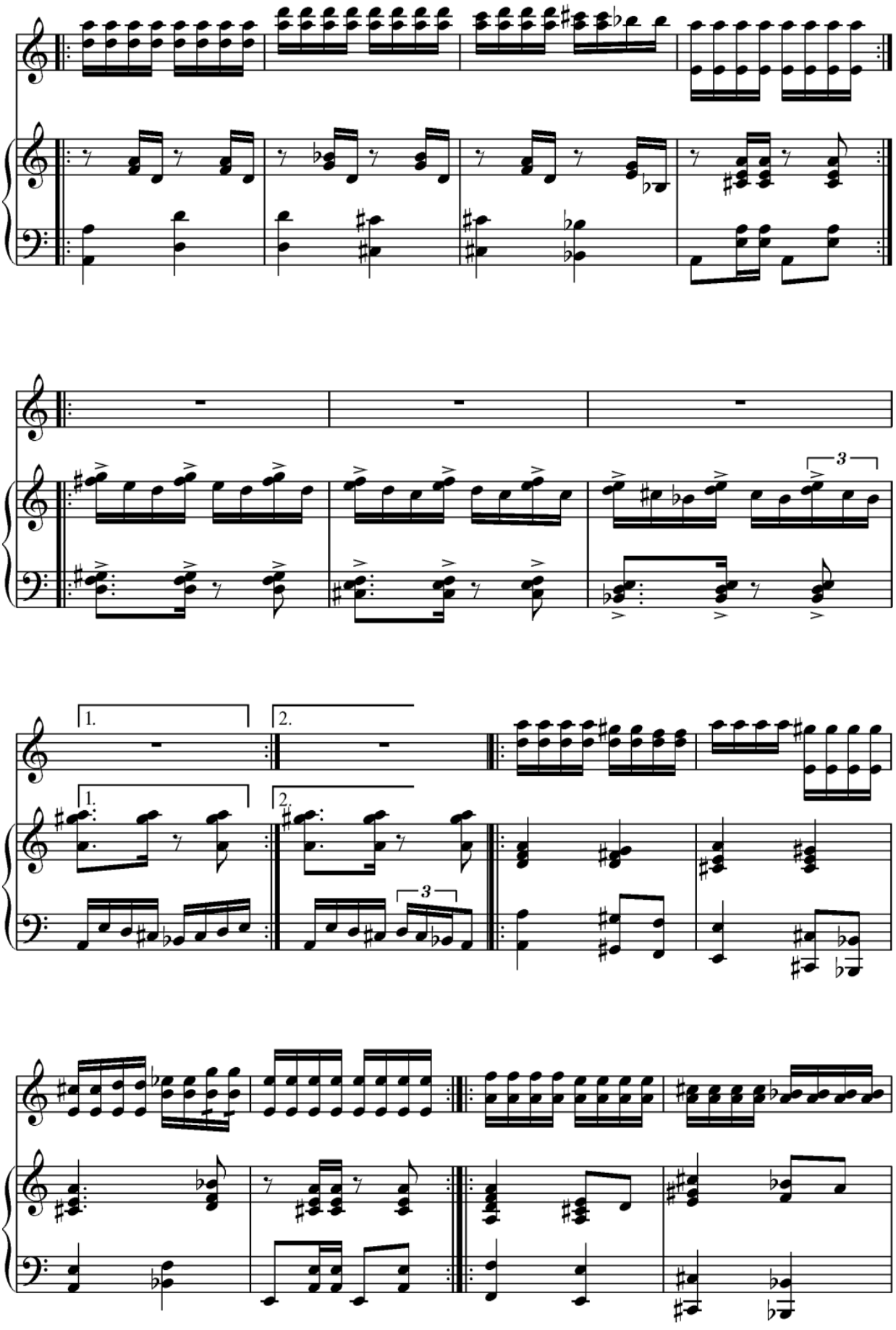
1.
2.
1.
2.
3
3

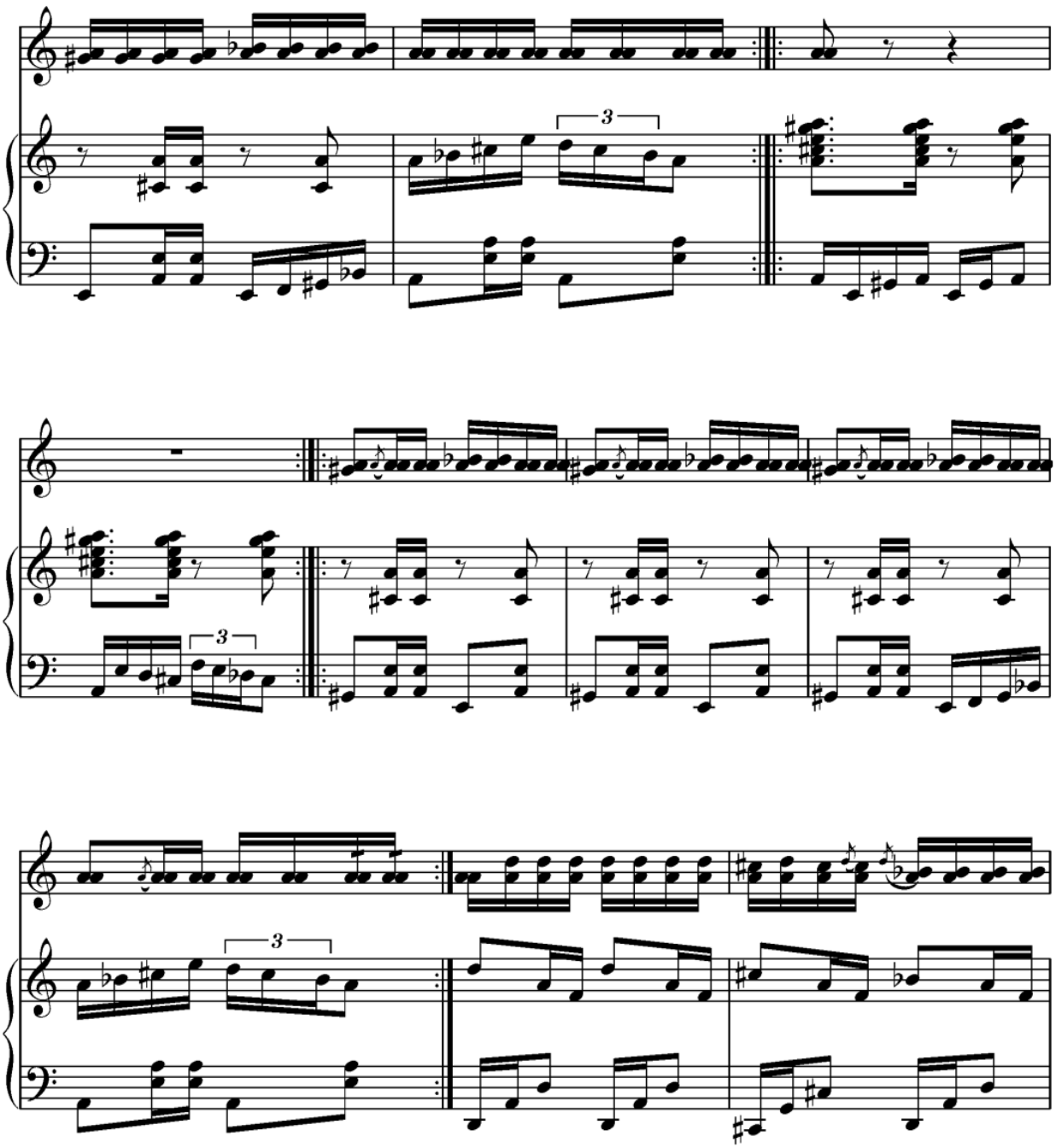
3
3
3
Allegro

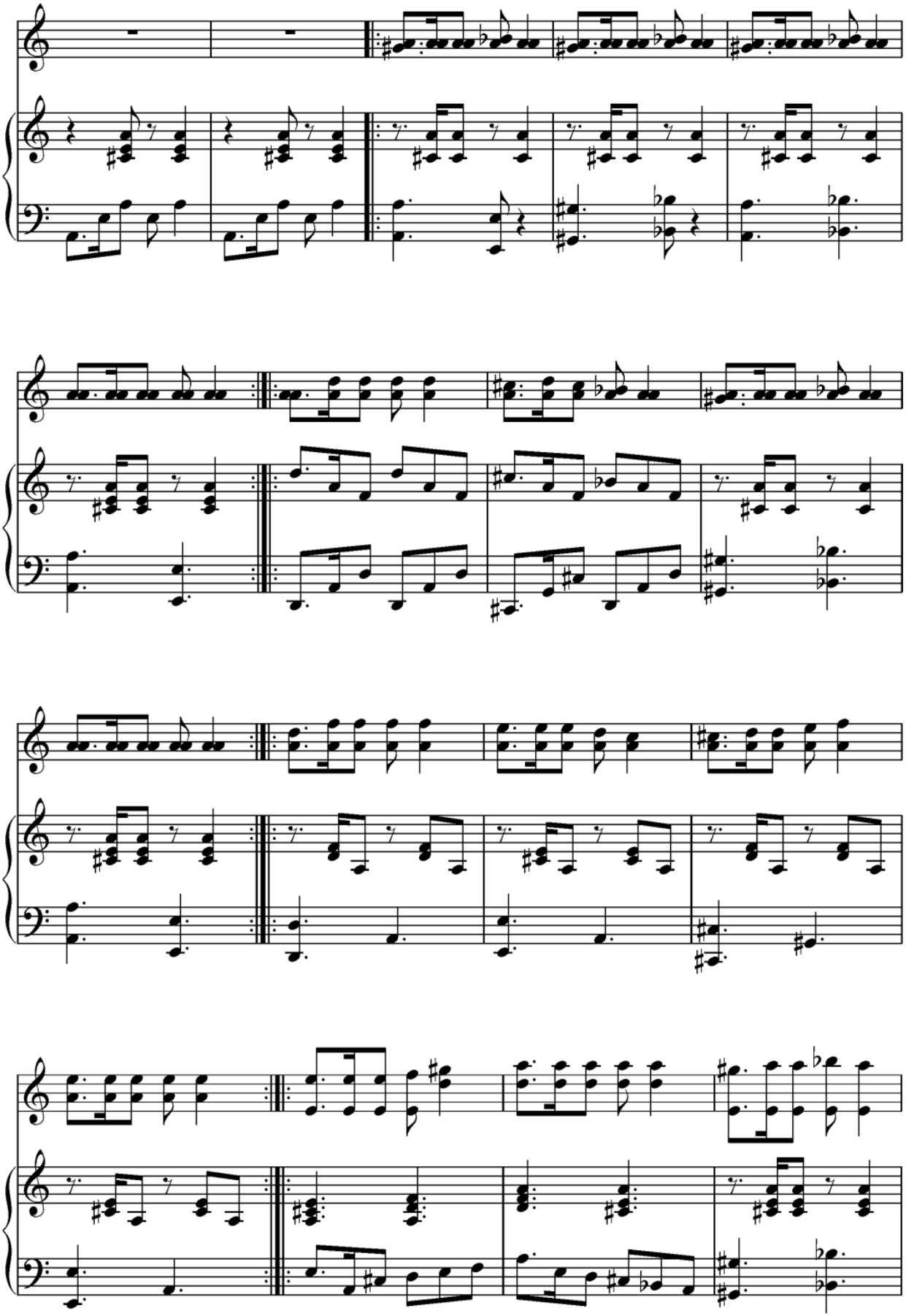

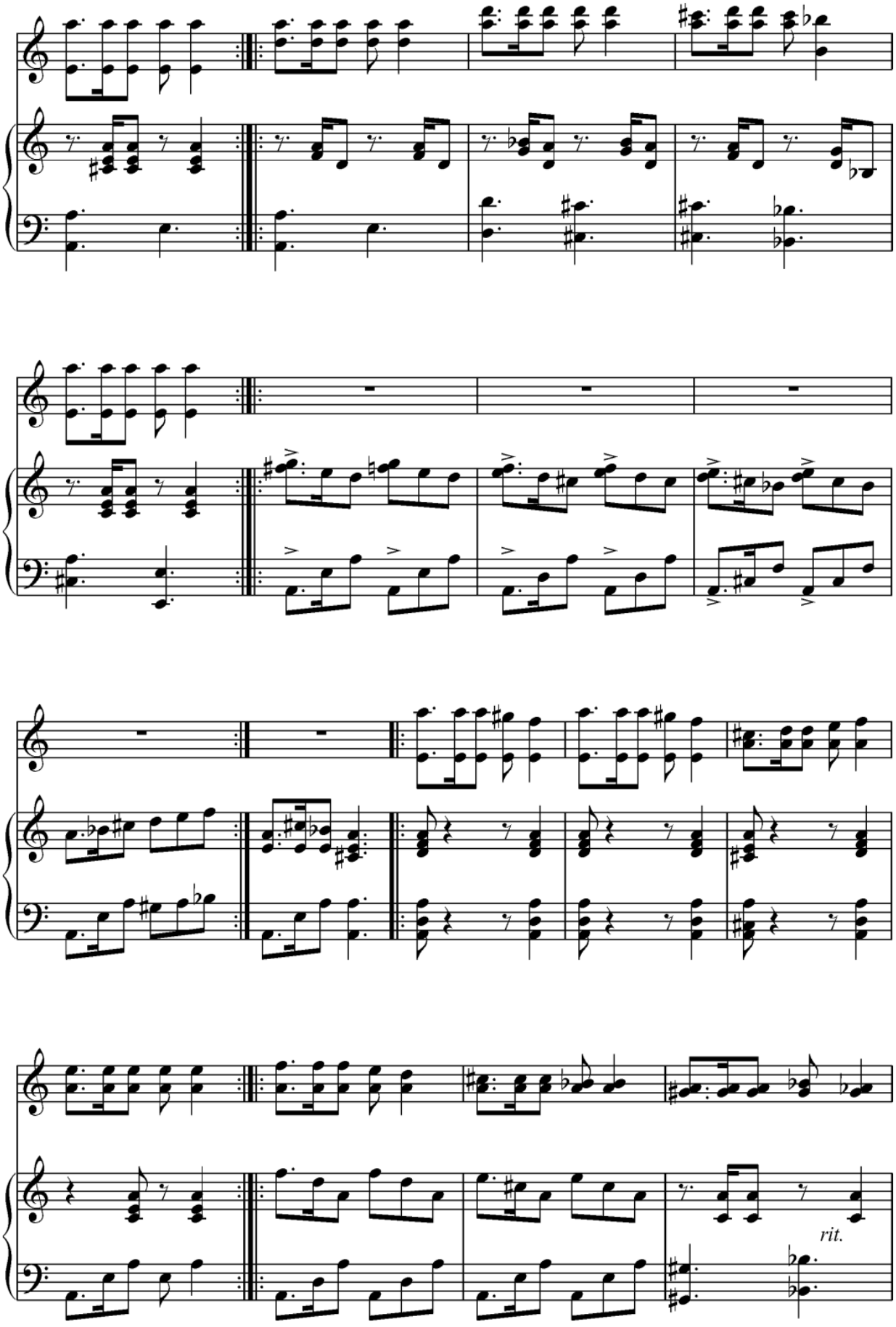
rit.

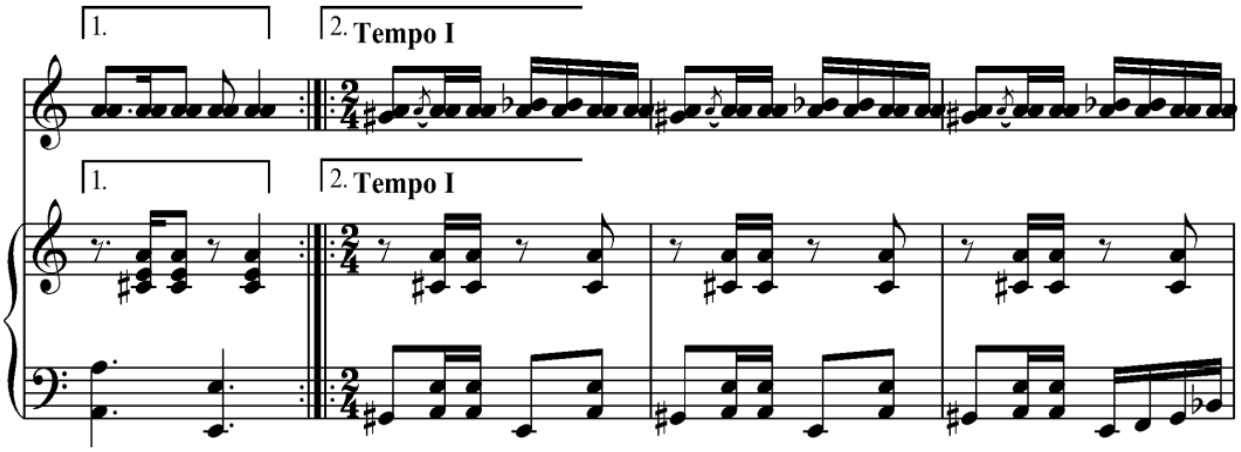
1.
2. Tempo I
1.
2. Tempo I

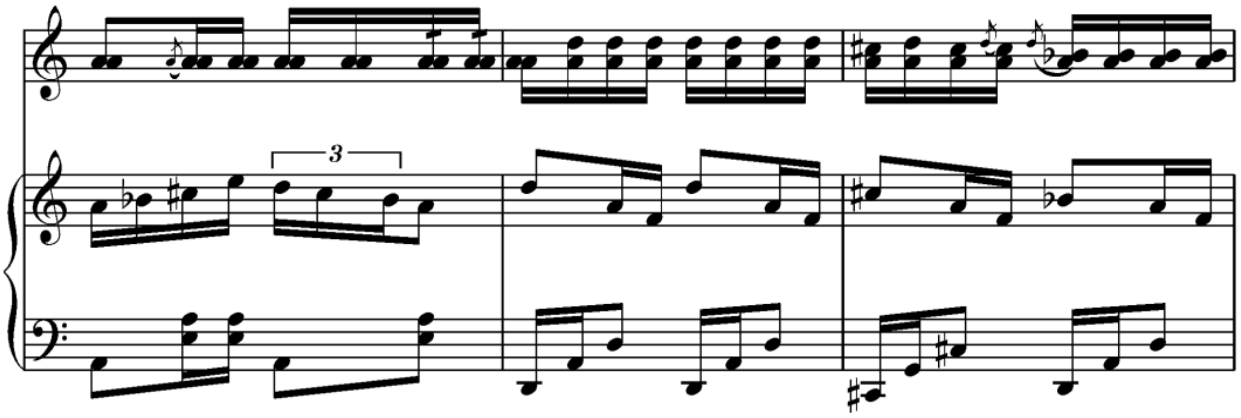
3

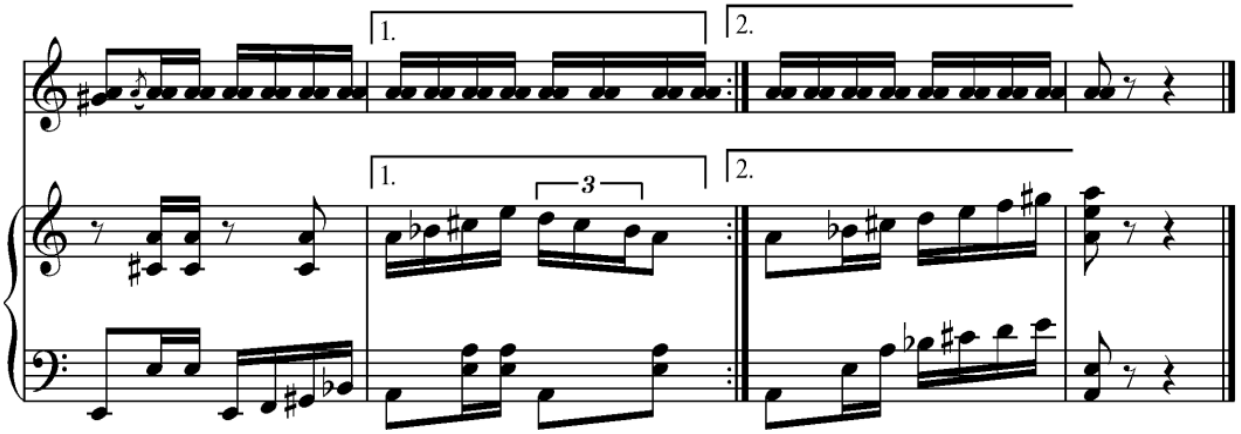
1.
2.
1.
3
2.

DUTOR NAVOLARI

Sh. Nazarov *musiqasi*

Allegro

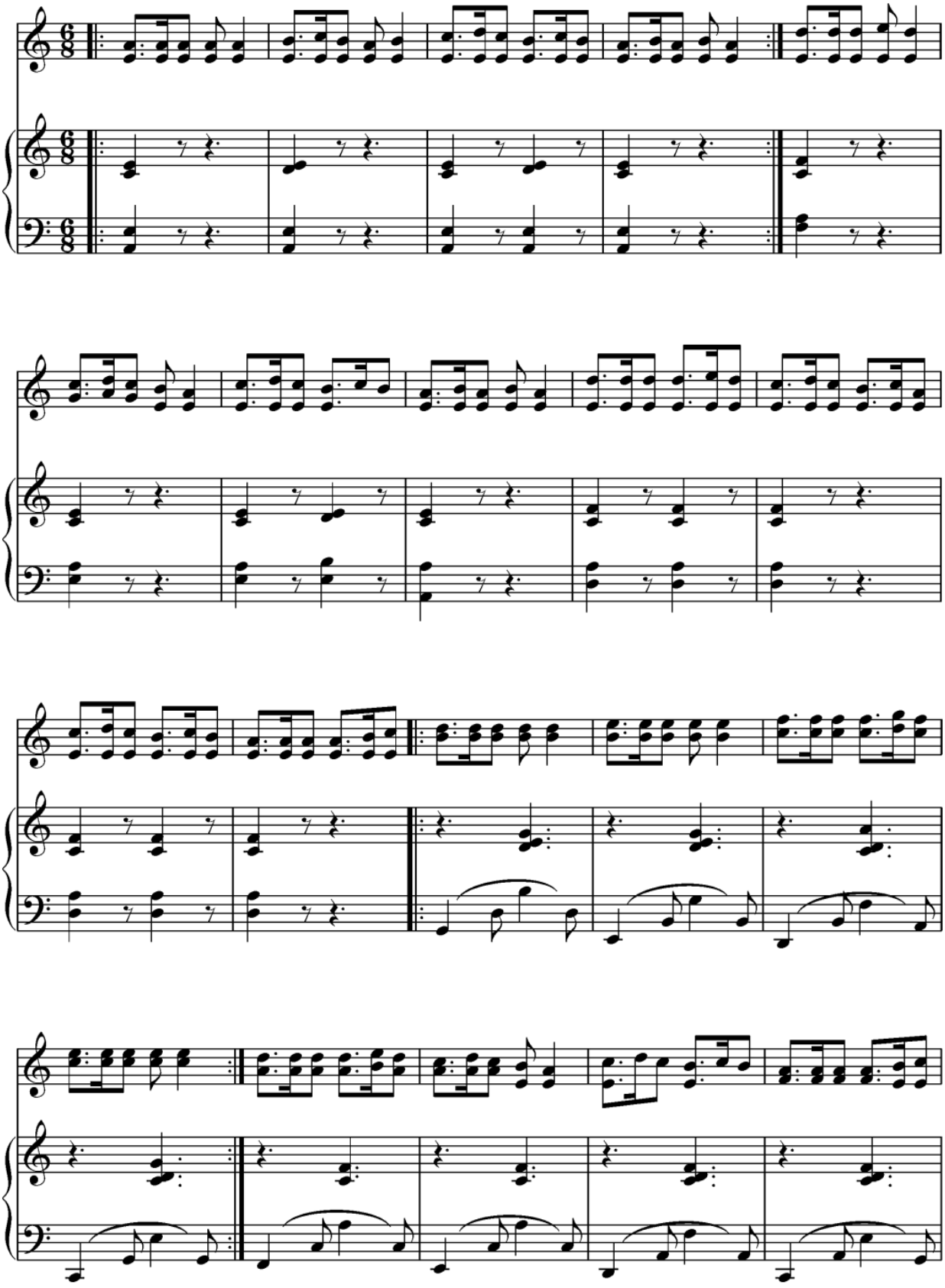

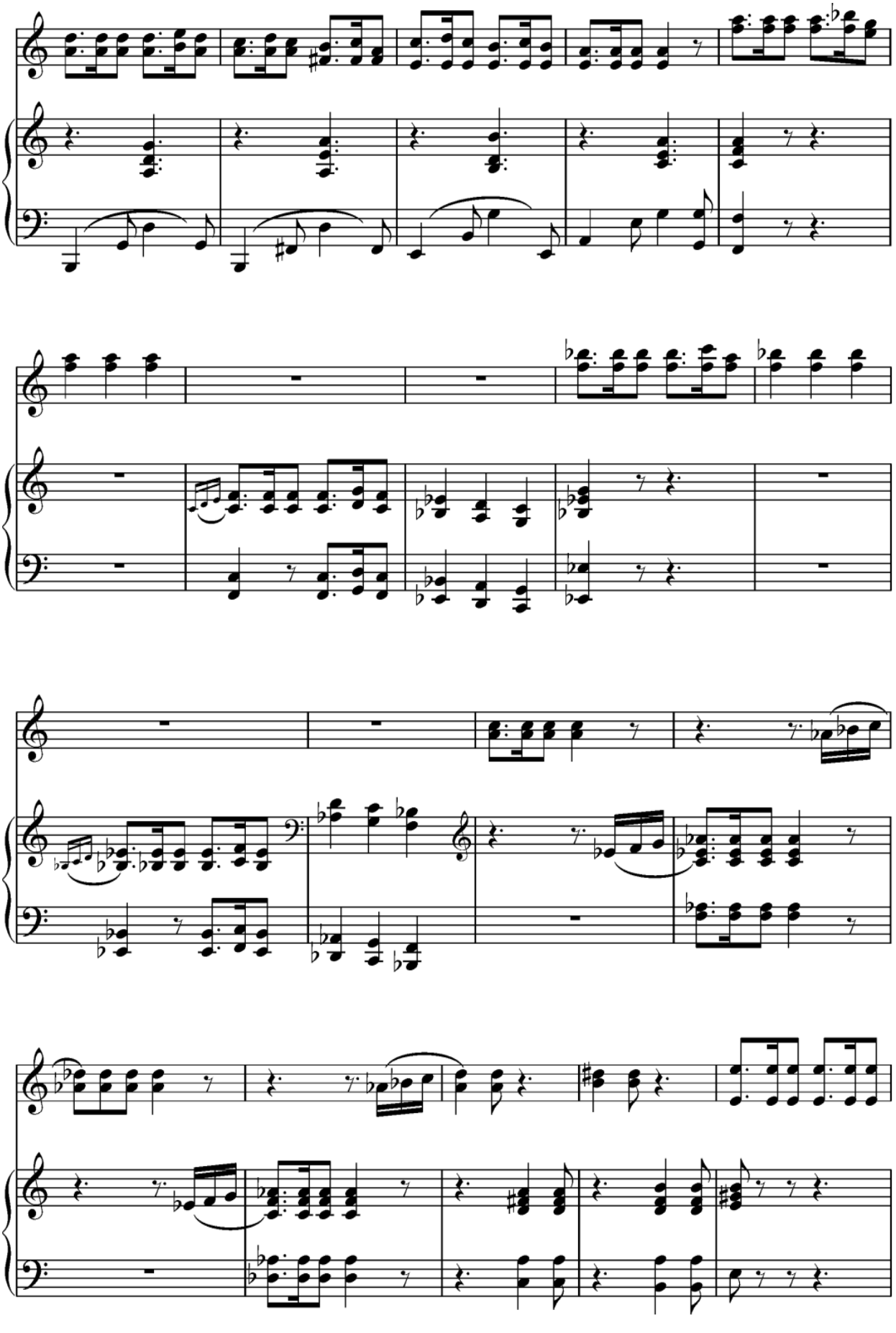

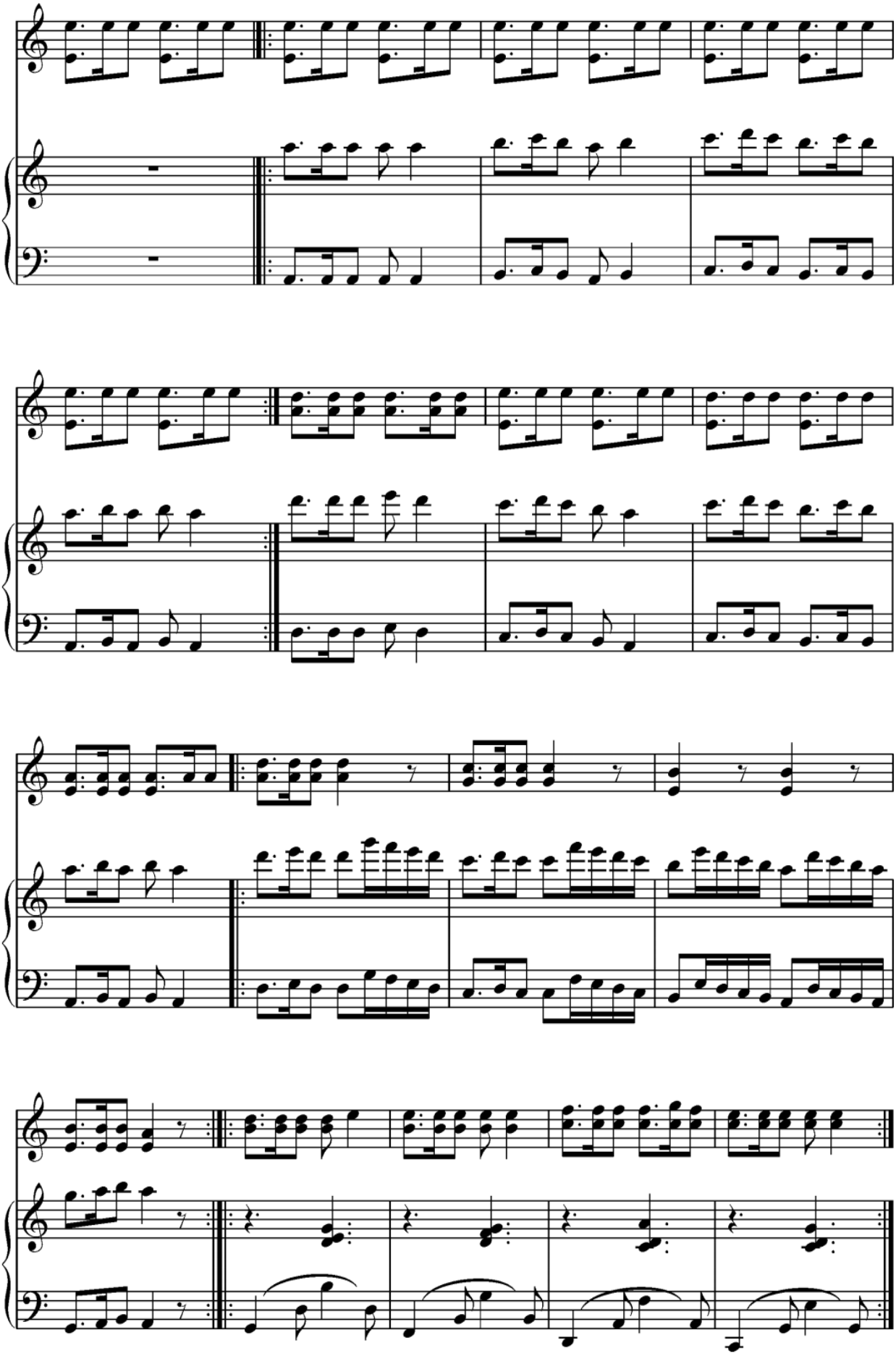

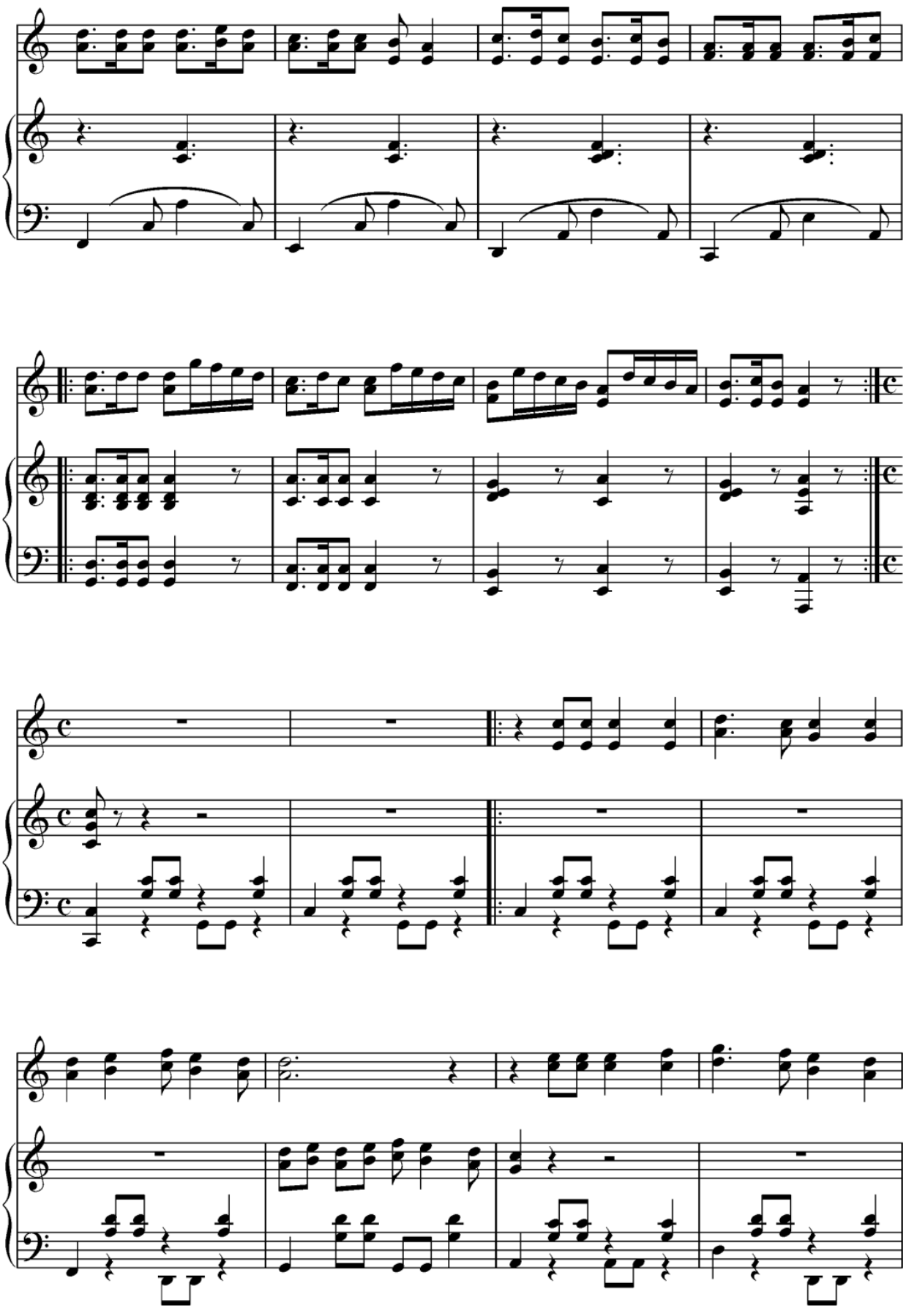

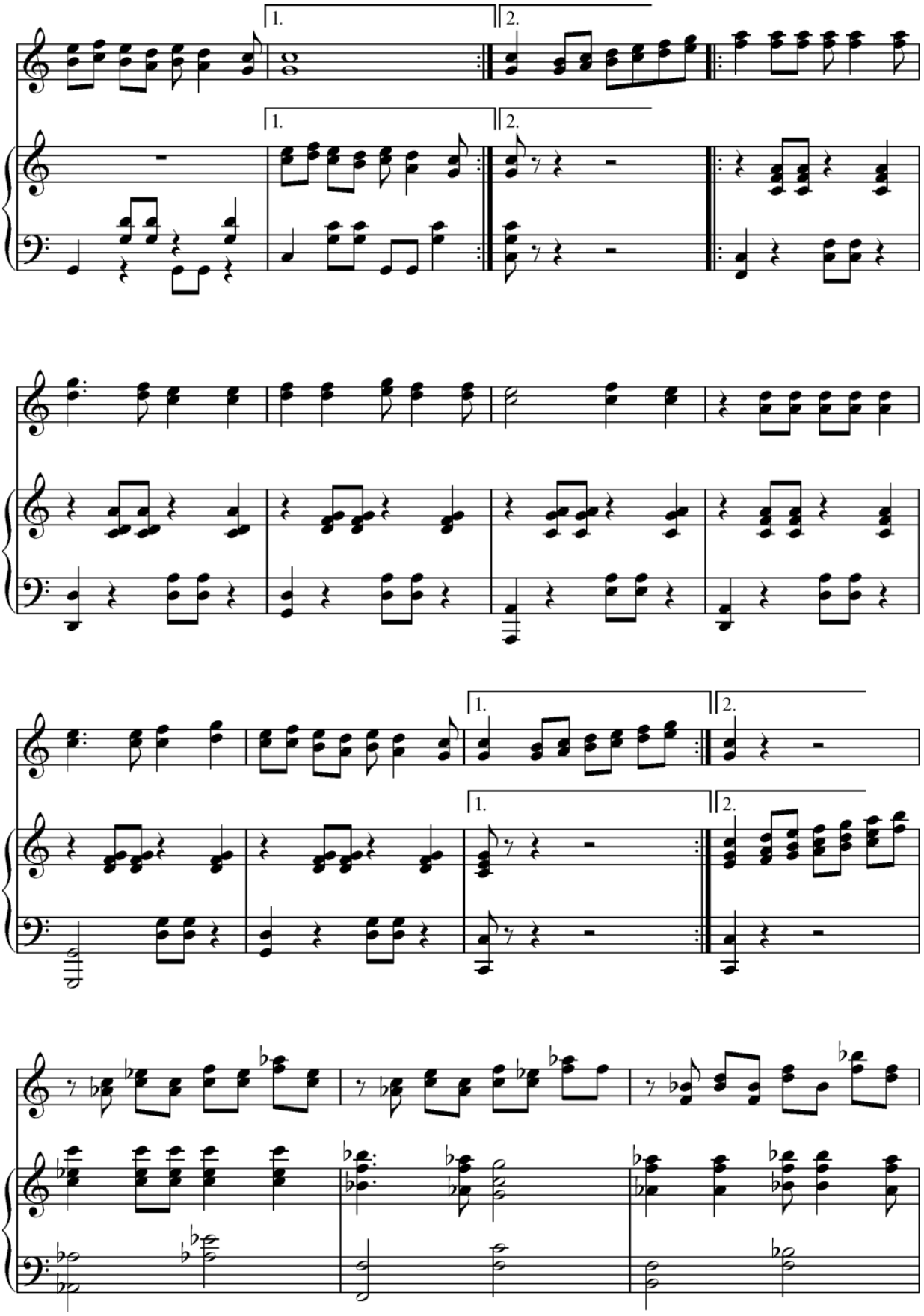
1.
2.
1.
2.
1.
2.
1.
2.

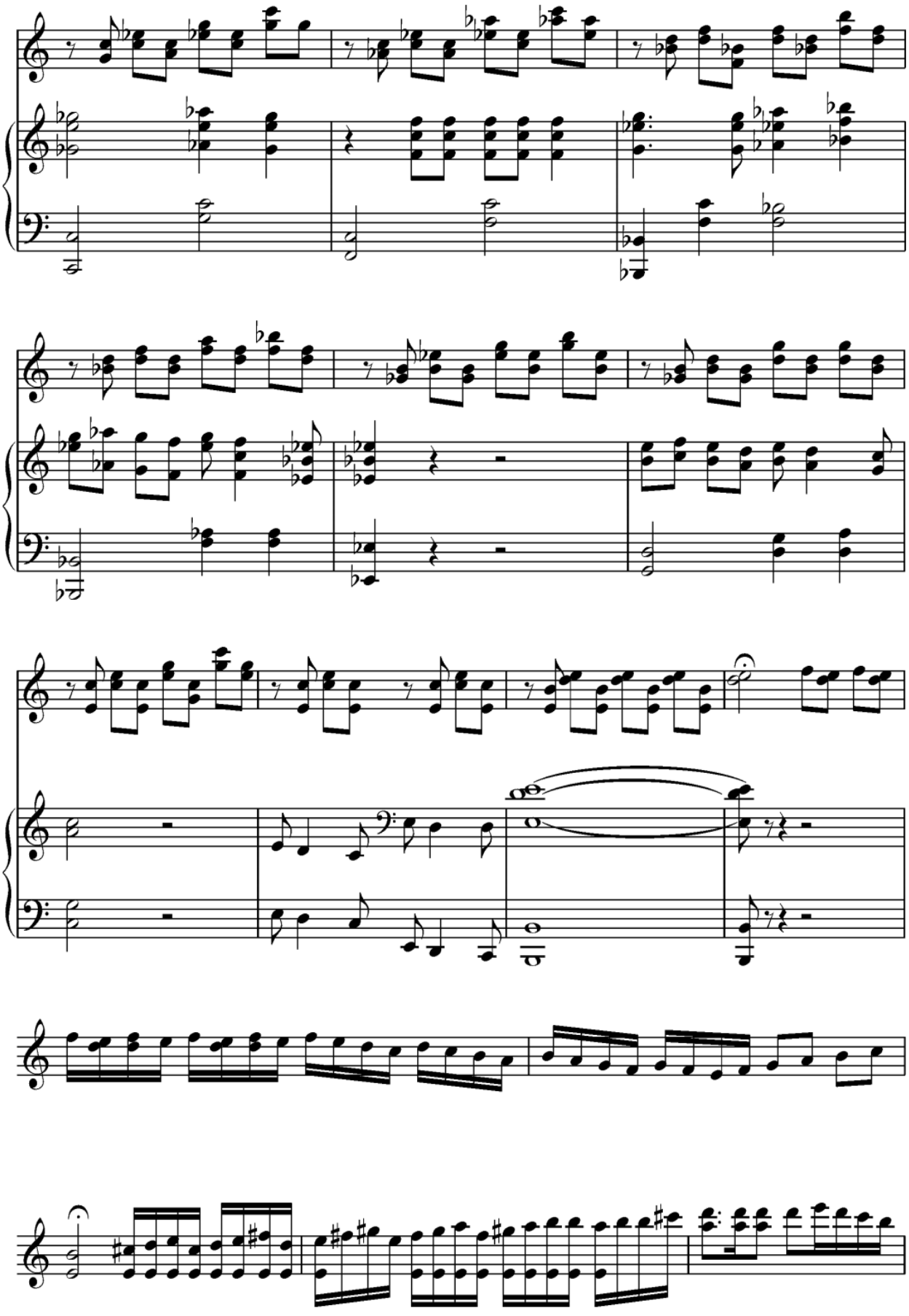

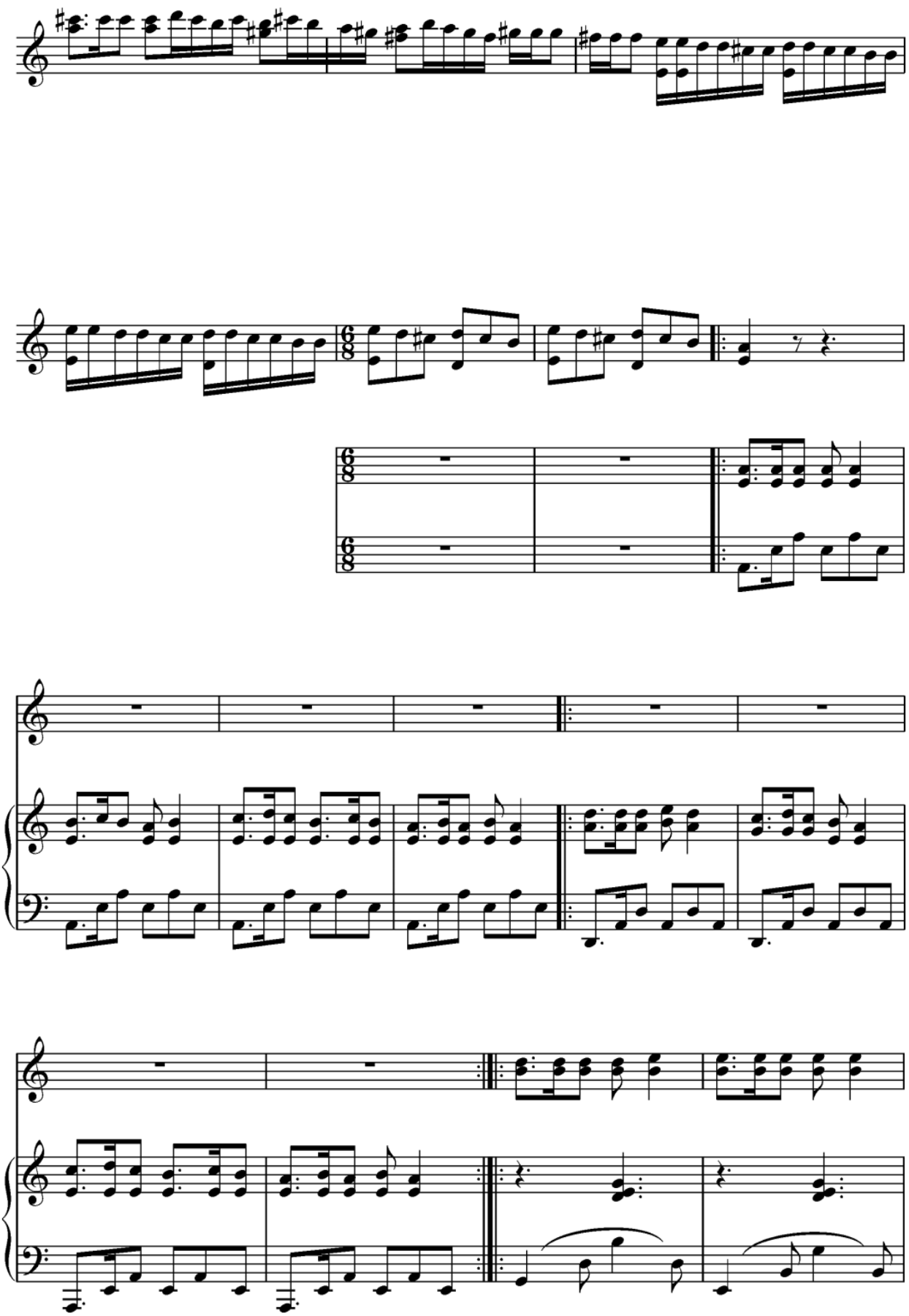

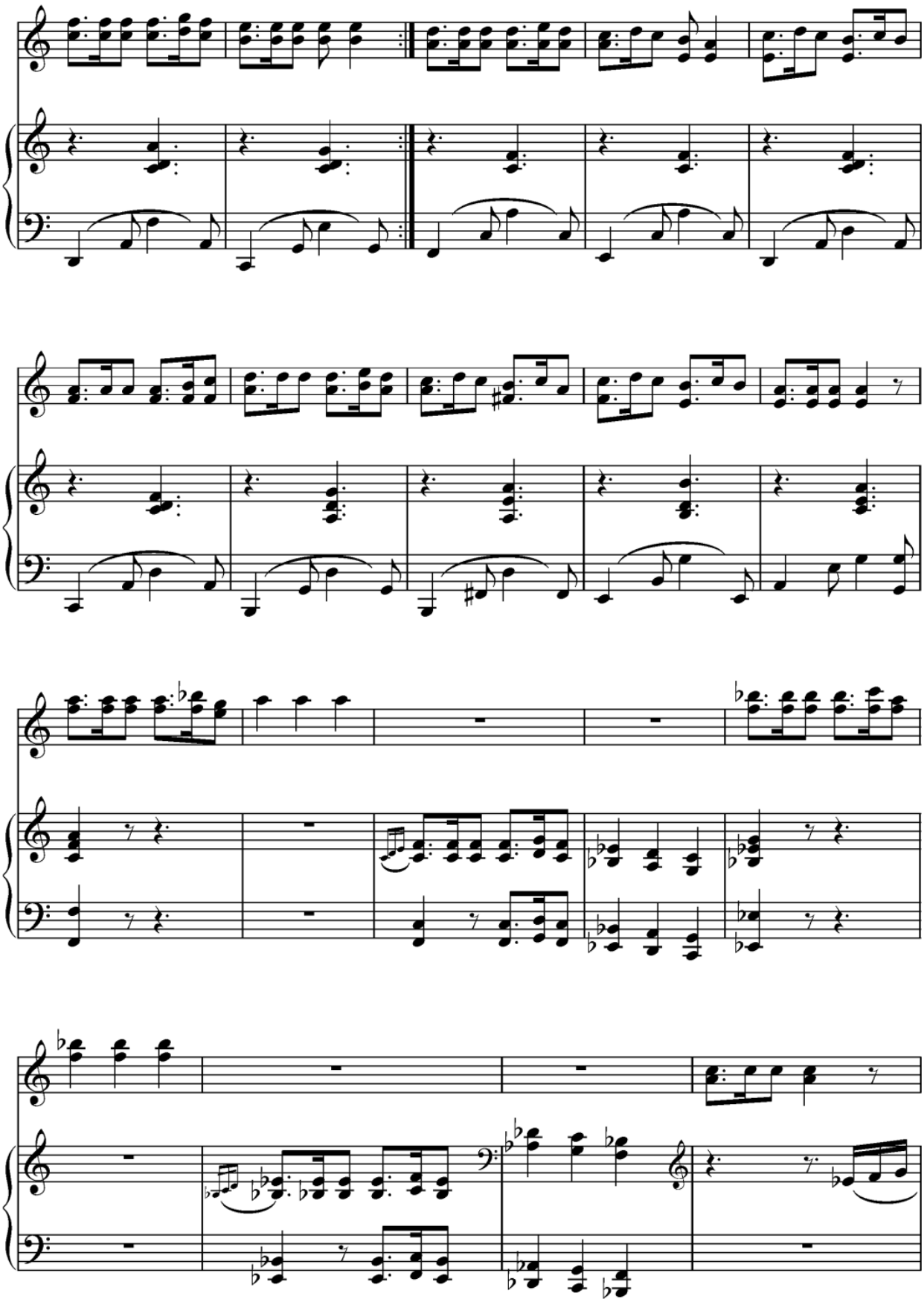

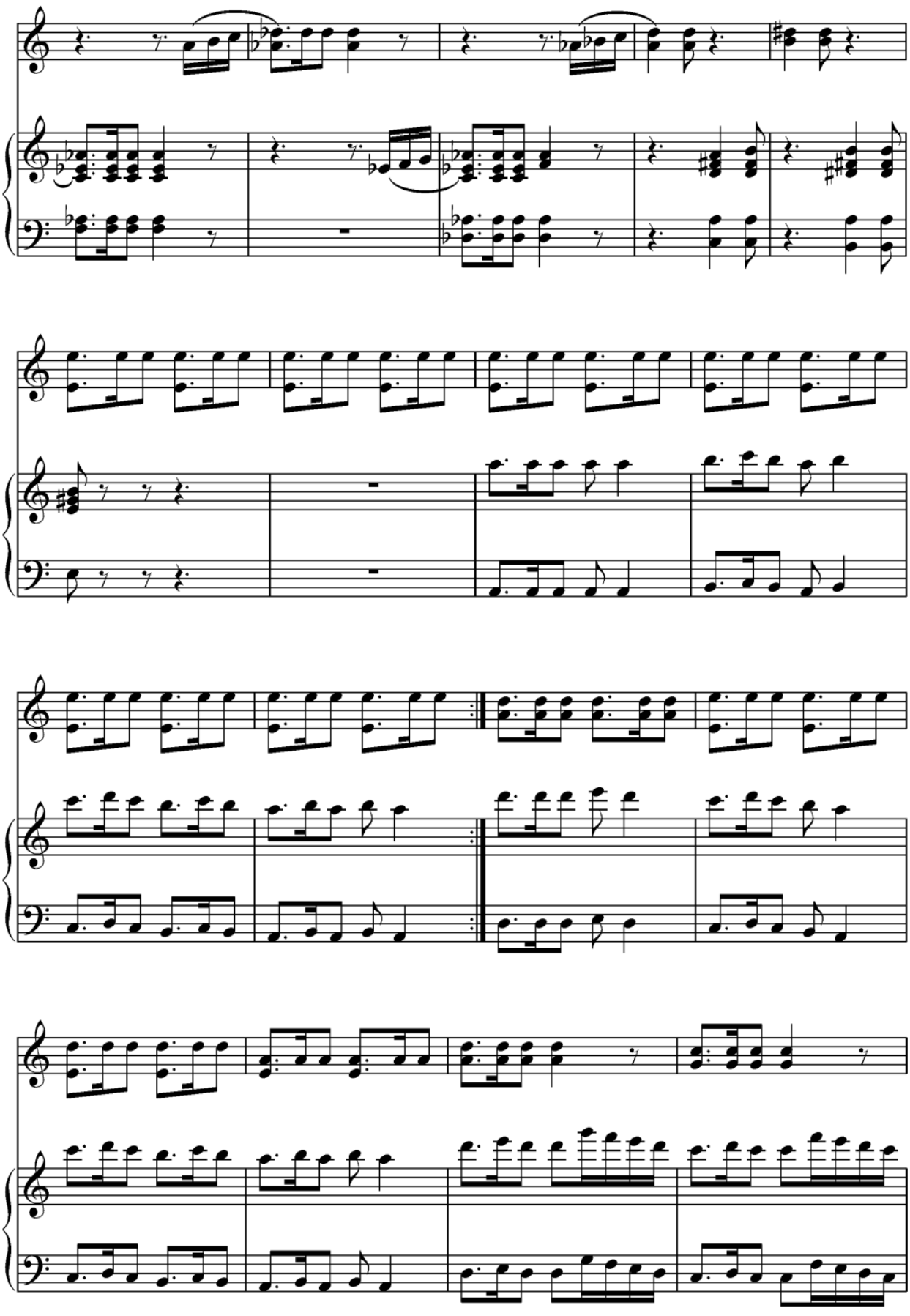

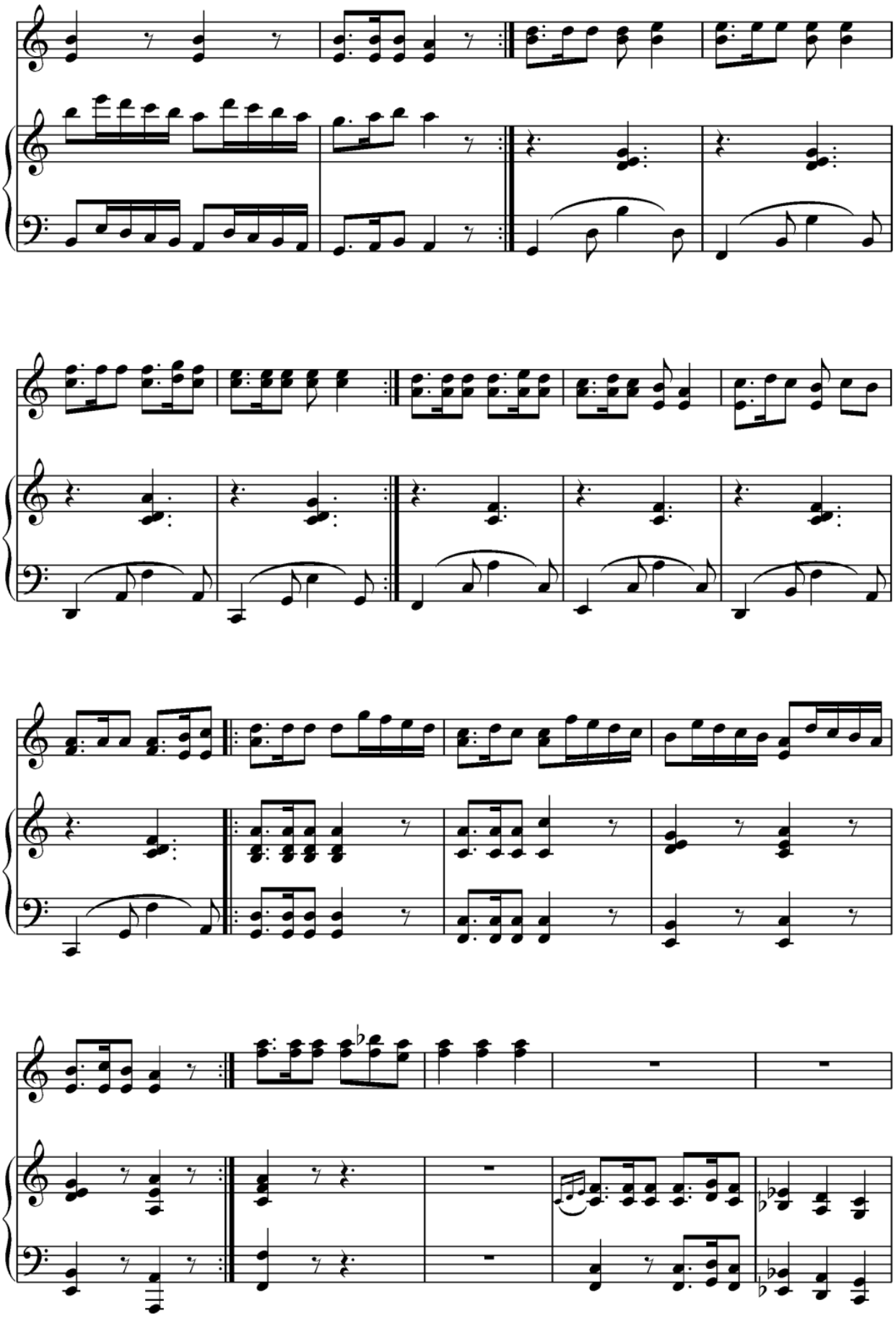

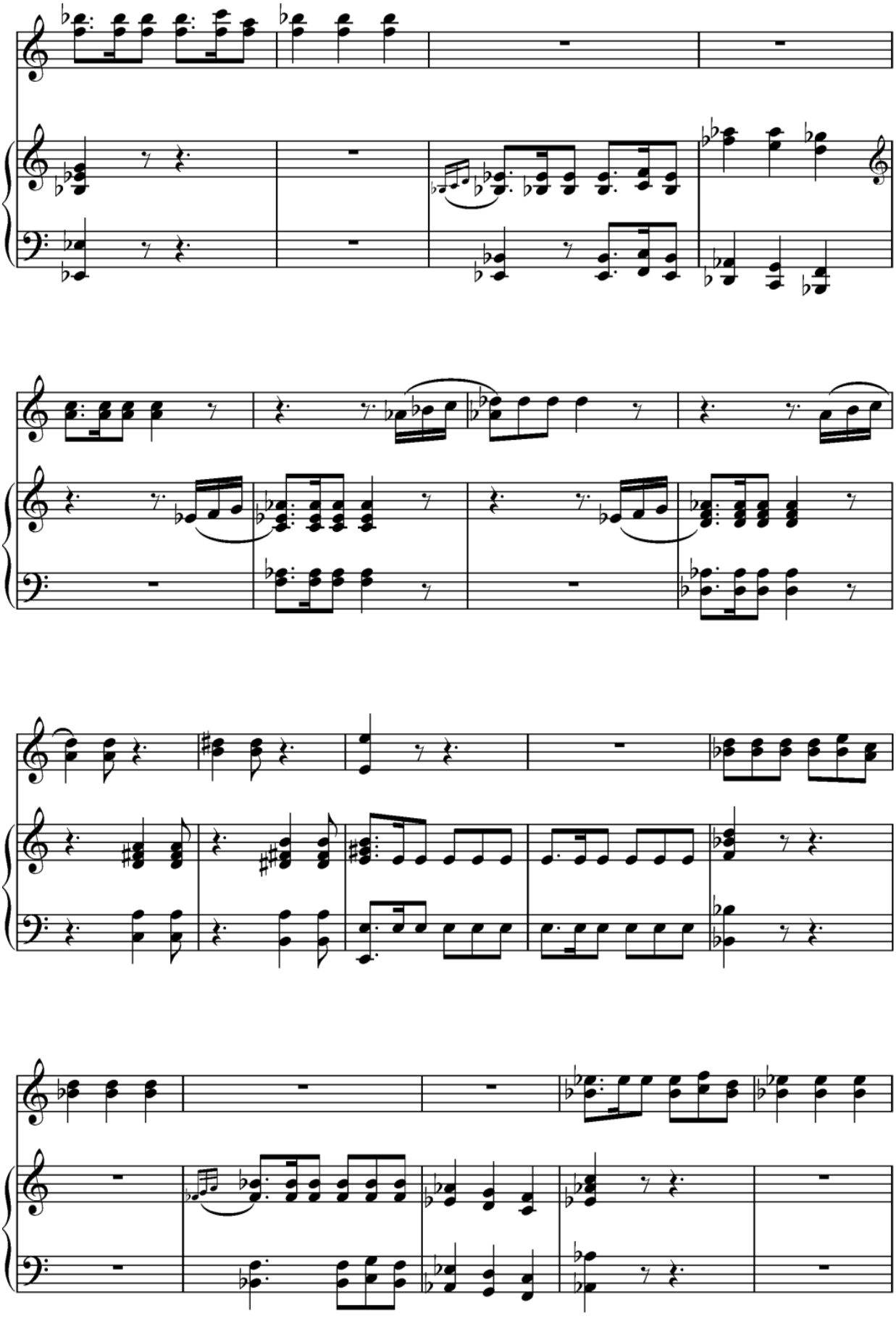

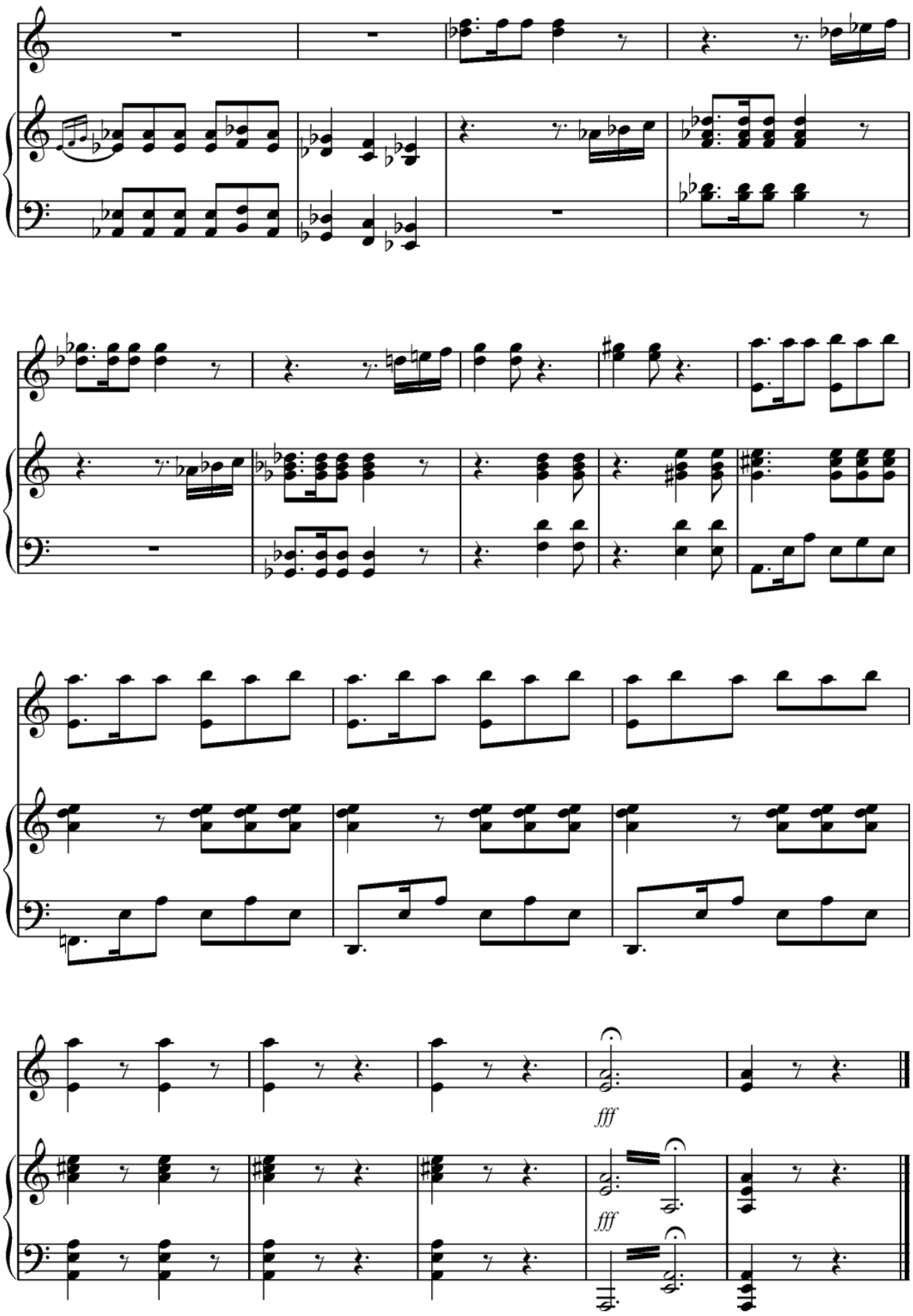
fff
fff

САЙРИ ЛОЛА

Шўх ***О.Назаров*** **мусиқаси**

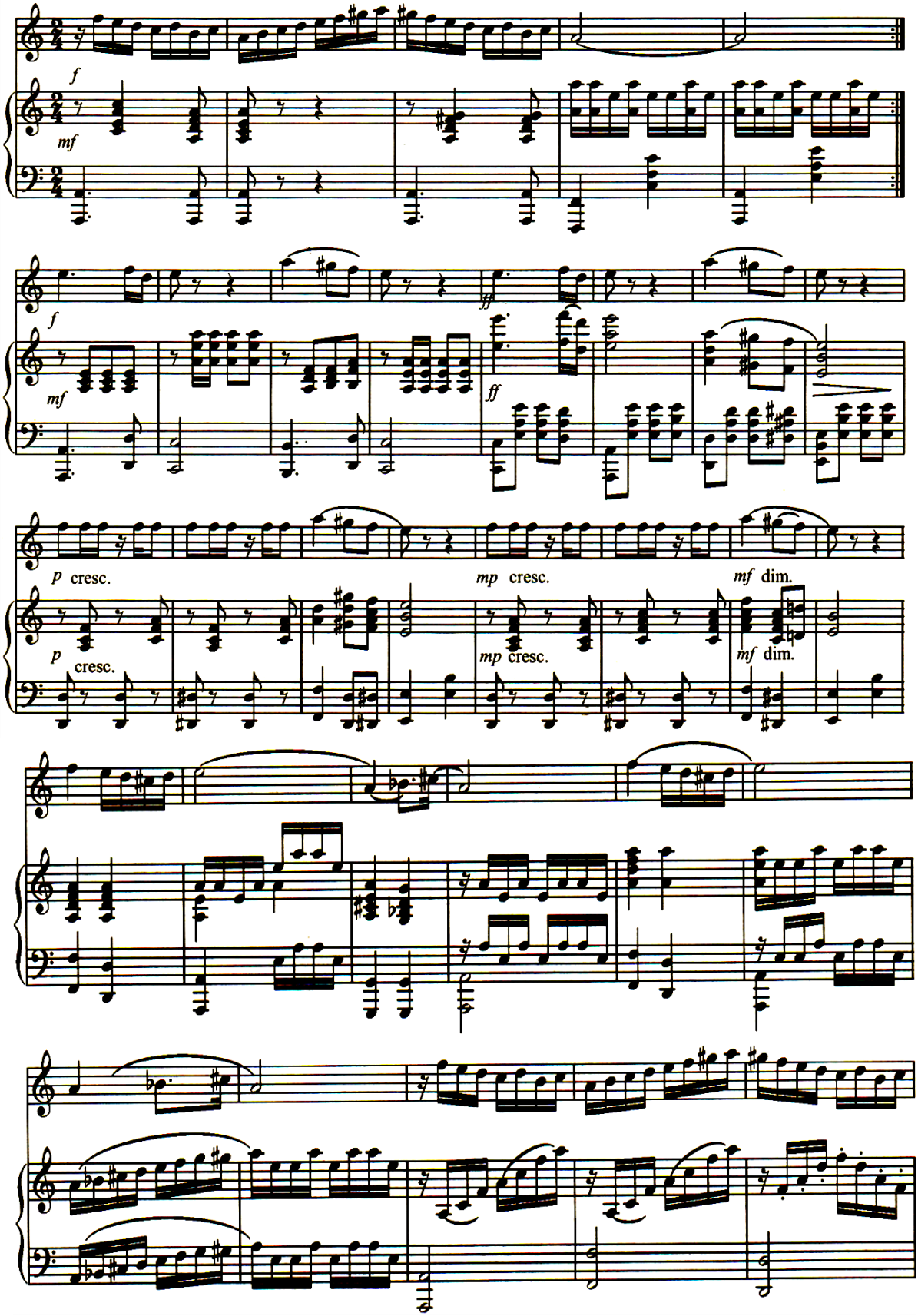

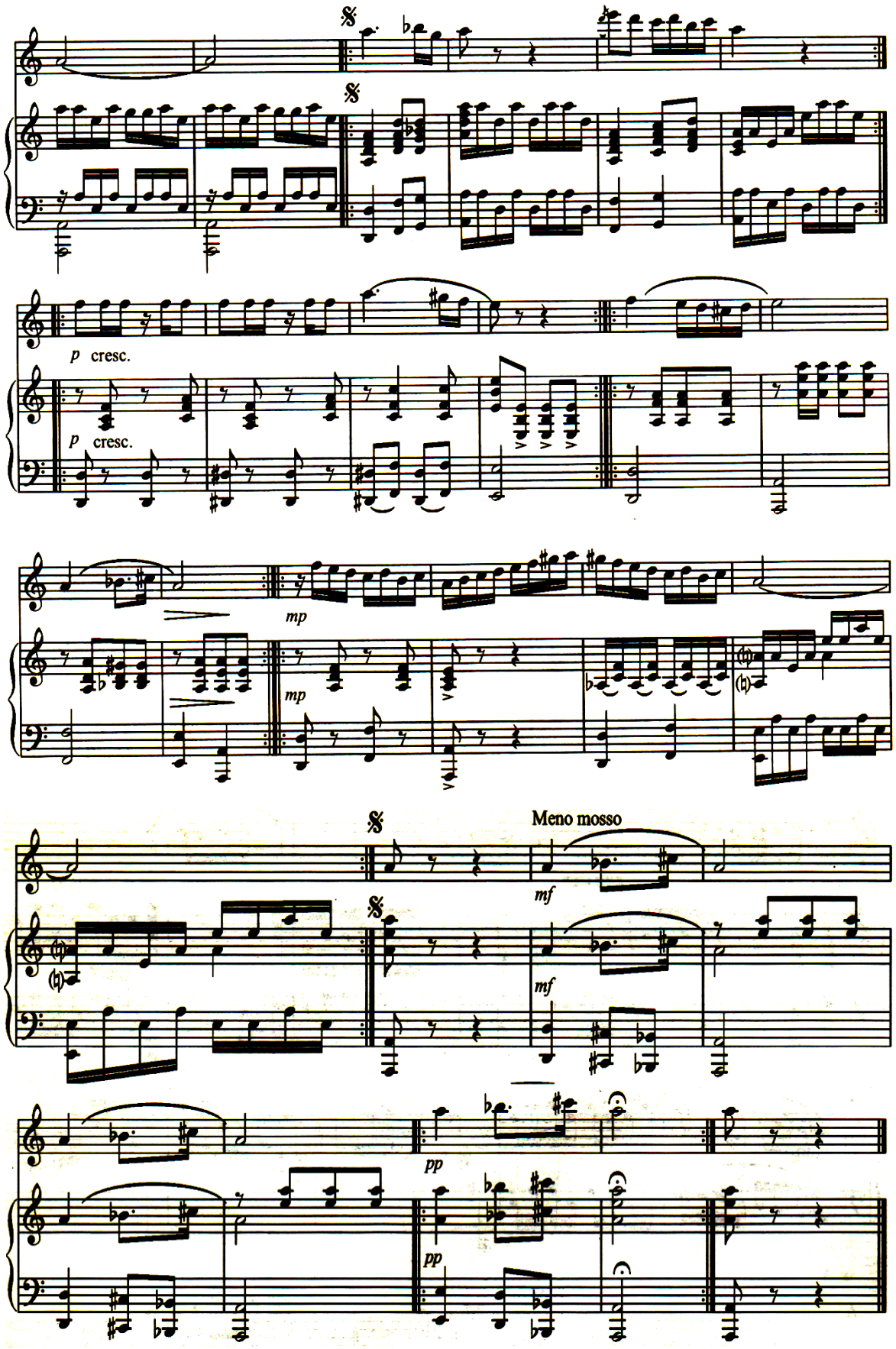
p cresc.
p cresc.
mp
mp
Meno mosso
mf
mf
pp
pp

NAZORAT SAVOLLARI
CHOLG‘U ANSAMBLI TEST

№1 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 1; Qiyinlik darajasi – 1;

O‘zbek xalqining boy musiqa madaniyati cholg‘u san’ati nechanchi asrdan taraqqiy etishni boshlagan?

*9–10 - asr
6–7- asr
19–20 - asr
20–21- asr

№2 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 1; Qiyinlik darajasi – 1;

Al – Farobiy musiqa haqidagi risolasida shunday deb yozgan: Kishi ovoziga yaqin tovush chiqaradigan cholg‘u asboblari qaysi birlari?

*Nay, surnay
Doira, nog‘ora
Klarnet, truba
Doira,

№3 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 1; Qiyinlik darajasi – 1;

Ilgari paytda ham rubobning tori beshta bo‘lgan. Uning to‘rta tori nimadan bo‘lgan? beshinchisi - chi?

*Ipakli, kumush simli
Simdan
Ichandan
Misdan

№4 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 1; Qiyinlik darajasi – 2;

Toshkentda o‘zbek xalq cholg‘u asboblari ansambli nechanchi yil tuzilgan?

*1935 - yil
1924 - yil
1950 - yil
1955 - yil

№5 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 3;

Moskvada o‘zbek san’ati va adabiyoti dekadasi nechanchi yil o‘tkazilgan?

*1937- yil
1930 - yil
1945 - yil
1951 - yil

№6 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 2;

Shu dekadada o‘zbek xalq cholg‘u asboblari ansambli ishtirok etdi. Shu ansamblga kim rahbarlik qilgan?

*T.Jalilov
Y.Rajabiy
M.Mirzayev
M.Burxonov

№7 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 1;

Laboratoriyada barcha o‘zbek xalq cholg‘u asboblari qatori rubob ham yanada takomillashtirildi. Laboratoriyada cholg‘u sozlarining nimalariga ahamiyat beriladi?

*Pardalari siljitilmaydigan, latundan qilindi.
Pardalari qo‘lda bog‘landi
Pardalari umuman olib tashlandi
Pardalari yana qayta qo‘yildi

№8 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 1;

Rubobni to‘g‘ri ushlash va ijro etishda nimalarga ahamiyat berishi kerak?

*O‘ng qo‘lning bilagi orasida qattiq siqmasdan ushlash
O‘ng qo‘lning bilagi orasida qatitiq siqib ushlash
Rubobda yakka ijro etganda stulga suyanib o‘tirishi kerak
O‘ng qrlning bilagi bilan ushlash lozim

№9 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 2;

Rubob torlarini chertib ovoz chiqarish uchun nimalardan foydalanilgan?

*Ebonit mediatoridan
Taroqdan ishlangan mediator
yog‘ochdan ishlangan mediator
Simdan ishlangan mediator

№10 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 1;

Rubobda ijro etilgan notalar qaysi kalitda yoziladi?

*Skripka kalitida
Bas kalitida tenor kalitida
Tenor kalitida
Alt kalitida

№11 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 1;

Bir xil nomli tovushlar oralig‘idagi eng yaqin masofaga nima deb ataladi?

*Oktava
Tovush oralig‘i
Sekunda
Tertsiya

№12 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 1;

Transponirovka haqida nimani bilasiz?

*Ijro qilingan payitda tovushlari nota yozuvidagiga qaraganda past yoki baland eshitiladigan cholg‘u asbob transpanirovka qilinuvchi asbob deyiladi
Qanday yozilsa shunday chalinadi
Bir ton ko‘tarib chalinadi
Uch ton ko‘tarib chalinadi

№13 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 2;

Besh yondosh chiziqni tik kesib o‘tgan chiziq nima?

*Takt chizig‘i deyiladi
Yuqoridagi chiziqlarga qo‘yiladi
Uchinchi chiziqdan boshlanib chiziladi
Pauza deyiladi

№14 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 2;

Nota yozuvida tovushlarni yuqoriga yoki pastkga o‘zgartiruvchi belgini aytib Bering

*Alteratsiya belgilari
Pauzalar
Volta
Forshlag

№15 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 2;

Musiqa asarida ayrim qismlarini takroriy ijro qilish uchun belgi ishlatiladi. Ularning nomlarini toping.

*Repriza, segno
Ligata
Vivachi
Allegro

№16 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 2;

Chap qo‘l barmoqlarining rubob pardalariga bosilish holatini nima deymiz?

*Pozitsiya
O‘ng qrlda rubobni mediator bilan chalish
2 - barmoq bilan boshlab chalish
4 - barmoq bilan bosib chalish

№17 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi –12;

Interval va uning turlarini ayting?

*Interval, melodik interval, garmonik interval
Sof interval
Kamaytirilgan interval
Kichik interval

№18 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 2;

Dinamik ishoralar belgilariga e’tibor bering

*Forta (kuchli)
Tez
Al’teratsiya
Jonli

№19 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 2;

Tovush cho‘zishni oshirish uchun bir xil balandlikdagi yonma-yon tovushlarni birlashtirish uchun qo‘yiladi, u chiziqni nomi nima?

*Liga
Stakkato
Spikkato
Ligato

№20 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 1;

Sur’at (temp) turlari va ularning yozilishini aytib bering.

*Adajio
Pianissimo
Fortepssimo
Moderato

№21 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 2;

Ijro etish xarakterini belgilovchi belgilarni ayting?

*Dinamik ishoralar (tuslar)
Kontabilos
Prsate
Rita

№22 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 3;

Qashqar rubobida zarb (shtrix)lar ularni ijro etish haqida aytib bering

*Yakka zarb, qo‘sh zarb
Moya-to
Bir oz jonlanib
Bir oz sekinlashib

№23 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 1;

Musiqa asarida tovushning kuchli hissasi zarbini kuchsiz hissaga ko‘chirishni nima deymiz?

*Sinkopa
Notani rez bilan ijro etish
Notani qisqa ushlab chalish
Stakkato

№24 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 2;

Melizm kuy yoki ashulani nola (qochirim)li ijro etishdagi usullarini umumiy nomlari

*Melizm
Noxuning yuqoriga yo‘naltirilgan zarbi
Arpedjio
Sinkopa

№25 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 2;

Asosiy tovushning keyingi tovushi bilan tez almashinib turishi natijasida paydo bo‘lgan bildiratma tovushni nima deymiz?

*Trel
Mordent
Detashe
Triol

№26 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 2;

O‘ng qo‘lning davomi tremolasida va chap qo‘lning rubob pardalarida yuqoridan pastga yoki pastdan yuqori tomon, bir paytdan bir necha notada yoki bir akkorddan boshqa akkordga tez sirg‘anib o‘tish usulini nima deymiz?

*Glisando
Animato (jonli)
Kantabile (musiqa)
Arpedjio

№27 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 2;

Rubob torlarida mediatorning pastga hamda yuqoriga juda tez va tekis almashib chalish usulini nima deymiz?

*Tremolo (rez)
Teskari zarb
Pionno (mayn)
Forte

№28 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 1;

Mediator bilan rubob tolarida pasta yoki yuqoriga tomon qisqa uzib-uzib chalish usulini nima deymiz?

*Stakkato
Aktsent
Fermatov
Tremolo

№29 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 2;

O‘zbekistonda melodist bastakorlaridan T. Jalilov, Y.Rajabiylarning qanday asarlarini bilasiz?

*Otmagay tong
Jonon
Kulcha non
Raqqosasidan

№30 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 2;

Toshkent davlat konservatoriyasining professori A.I. Petrosyan asalarini toping.

*Intizor
So‘zsiz qo‘shiq
Plyasovaya
Noz etma

№31 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 2;

Kompozitor M.Ashrafiy va mashhur rus kompozitori S.N.Vasilenko nechanchi yil «Bo‘ron» operasini yozgan?

*1939 - yil
1941 - yil
1937 - yil
1936 - yil

№32 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 2;

O‘zbek kompozitorlaridan kimlarni bilasiz?

*S.Boboyev
P.Kulinkov
N. Narimanidze
I.Chaykovsikiy

№33 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 2;

O‘zbekiston madhiyasining she’rini kim yozgan, musiqasini qaysi kompozitor yozganini ayting?

*A.Oripov, M.Burxonov
E.Voxiov, Yu.Rajabiy
Said Axmad, T.Jalilov
Abdulla Oripov, D.Zokirov

№34 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 2;

Kompozitor T.Jalolov qanday spektakllarga musiqa yaratgan?

*Toxir va Zuhra
Super qaynona
Toshbolta ochiq
Layli va Majnun

№35 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 3;

S.Yudakov haqida bilganlaringizni so‘zlab bering?

*Kompozitor
Dirijyor
Opera xonandasi
Cholg’uchi

№36 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 5; Qiyinlik darajasi – 1;

Fermata qayerda ishlatiladi?

***Fermata (notaning ostiga yoki ustiga)
Glissando (yonboshigaqo‘yiladi)
Aktsent (har tomondan qo‘yiladi)
Notani oldiga qo‘yiladi

№37 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 1;

D.Zokirovning yaxshi ko‘rgan kasbi?

*Dirijyorlik
Bastakorlik
Baletmeyster
Cholg‘uchilik

№38 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 1;

Oddiy intervallar nechta?

*8 ta interval
7 ta interval
5 ta interval
15 ta interval

№39 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 3;

“Ansambl” - so‘zi qaysi tildan olingan?

*Fransiya
Italiya
Ruscha
Lotincha

№40 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 2;

“Ansambl” so‘zining mazmuni qanday ma’noni bildiradi?

*Birgalikda
Ko‘pchilik bo‘lib
Cholg‘uchilar
Har xil

№41 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 2;

Orkestrni ham ansambl deyish mumkinmi?

*Mumkin
Simfoniya deyiladi
Ba’zilarini
Mumkin emas

№42 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 3;

Ansamblni kim boshqaradi?

*Badiiy rahbar
Muzika rahbari
Kontsertmeyster
Dirijyor

№43 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 2;

Ansamblda chalish o‘quvchilarda qanday ko‘nikmalarni shakillantiradi?

*Ritmni his qilish, eshitish hamnafaslik, jo‘rnavozlik qilish
Ovoz bilan kuylash
Cholg‘uda chalish ijro etish
Eshitish qobilyatini rivojlantirish

№44 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 3;

Ansambldan dars beradigan o‘qituvchi qanday bo‘lishi kerak?

*Cholg‘ulardan birida chalishni bilishi kerak
Pisihologiyani yaxshi bilishi kerak
Biron – bir chet tilini bilishi kerak
Ijrochilik sirlaridan yaxshi xabardor bo‘lishi, cholg’ularning xususiyatlarini bilishi kerak

№45 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 2;

O‘quvchilar ansamblda chalish uchun qanday bilimga ega bo‘lishadi?

*Biron-bir cholg‘uda chalish ko‘nikmalarini egallagan bo‘lishi kerak
Musiqa tarixini yaxshi bilishlari kerak
Solfedjio fanidan ma’lumotga ega bo‘lishi kerak
Ashula aytishni bilishi kerak

№46 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 3;

O‘zbek xalq cholg‘ularining sozlanishida ob-havoning ta’siri bormi?

*Bor
Yo‘q
Qisman bor
Nomalum

№47 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 2;

Y.Rajabiy nomidagi ansambl qanday ansambl deyiladi?

*Maqomchilar ansambli
Ashula va raqs ansambli

Folklor ansambli
Qo‘shiq va musiqa ansambli
№48 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 3;

Andijon shahrida so‘ngi yillardan tashkil etilgan taniqli maqom ansamblning nomi qanday ataladi?

“Meros”
“Sumalak”
“Shodlik”
“Tavois”
№49 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 2;

Respublikamizda bir xil so‘z nomi bilan ataladigan mashhur ansambl qaysi?

*G’.Toshmatov nomli dutorchilar ansambli
O‘zbekiston davlat konservatoriyasi changchilar ansambli
“O‘zbek raqs” qoshidagi “O‘zbekiston” ansambli
Samarqand viloyati Urgut tomonidagi “Besh qarsak” ansambli
№50 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 2;

Ansambl sozandalari ijroni boshlash va tugallashdan qaysi sozandaga bo‘ysunadi?

*Doirachiga
Rubobchiga
Changchiga
Naychiga
№51 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 1;

O‘zbek xalq cholg‘ularining sozlanishiga ob-havoning ta’sir qilishiga nima sabab bo‘ladi?

*Cholg‘ularning ko‘pchiligi kosasi teri parda bilan qoplanganligi
Cholg‘ularning asosan torli-muzrobli bo‘lganligi
Asosiy cholg‘ular dastasi uzunligi
Sozandaning mahorati
№52 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 2;

Sozandalar ansambli ijrochiligida asosan nimaga e’tibor berishlari kerak?

*Bir nafasda chalishga, hamnafaslikka
Nota matniga
O‘qituvchining ko‘rstmalariga
Doirachining harakatlariga
№53 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 3;

Cholg‘uchilar ansamblida chalish mutaxassislik darslaridan farqli sozandalardan qanday ko‘nikmalarni shakillantiradi?

*Boshqa cholg‘ular ijro imkoniyatlari bilan tanishish, eshita bilish, o‘z cholg‘usi tovushini boshqara olish
Ijro texnikasini oshiradi
Ijrochilik sirlarini oshiradi
Boshqa sozandalarni hurmat qilish
№54 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 3;

Duet ijrochiligi qanday ansambl?

*Ikki har xil sozlardagi ijrochilik
Simfoniya, kamer
Polifoniya, ansambl
Garmoniya sonata
№55 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 3;

Kamer orkestri boshqa turdagi orkestrlardan nima bilan farq qiladi?

*Cholg‘ular miqdori bilan
Cholg‘ular bilan
Cholg‘u tarkibi bilan
Ijrosi bilan
№56 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 3;

Orkestrlarning qanday turlari mavjud?

*Xalq cholg‘ulari orkestri barcha javob to‘g‘ri
Kamer orkestiri va damli cholg‘ular orkestri
Simfonik orkestri va puflama cholg‘ular orkestri
Estrada Simfonik orkestri
№57 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 2;

Orkestrda qanday sozandalar ishlashi mumkin?

*Nota savodxonligi mavjud sozandalar
Oliy ma’lumotli sozandalar
Oliy toifali sozandalar
Faqat musiqa va san’at oligoxini tamomlagan sozandalar
№58 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 6; Qiyinlik darajasi – 3;

O‘zbekiston teleradiokompaniyasi qoshidagi maqomchilar ansambli qaysi san‘atkor nomi bilan yuritiladi?

*Yunus Rajabiy
Mannon Uyg‘ur
Muxtor Ashrafiy

To‘xtasin Jalilov

№59 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 6; Qiyinlik darajasi – 2;

O‘zbekiston teleradiokompaniyasi qoshidagi dutorchilar ansamblini qaysi taniqli sozanda, bastakor tuzgan?

*G‘anijon Toshmatov

Tavakkal Qodirov

Zamira Suyunova

Fatoxon Mamadaliev

№60 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 6; Qiyinlik darajasi – 2;

Havaskorlik to‘garaklarida, madaniyat uylarida barcha sozlarni chaluvchi sozandalar mavjud bo‘lgan sharoitda qanday ansambl turlarini tuzish mumkin?

*Dutorchilar, rubobchilar, doirachilar ansambli

Qo‘shiq va raqs ansambli

Folklor-etnografik ansambli

Estrada ansambl

№61 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 6; Qiyinlik darajasi – 2;

Ansamblning biron bir yakka sozanda yosh xonanda jo‘rligidagi ijrosi qanday ataladi?

*Jo‘rnavozlik

Professional ijrochilik

Garmonik ijro

Hamnafaslik

№62 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 1;

Y.Rajabiy nomli maqomchilar ansamblining hozirgi badiiy rahbari kim?

*Abduhoshim Ismoilov

Tuyg‘un Otaboev

Abduraxmon Xoltojiev

Mustafo Bafoyev

№63 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 1;

Taniqli rubobchi, bastakor, cholg‘u ijrochiligi rivojlanishiga salmoqli hissa qo‘shgan san’atkor nomini ko‘rsating?

*Rifatulla Qosimov

Tohir Rajabiy

Zamira Raxmatullaeva

Shavkat Mirzaev

№64 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 1;

XX asrning 2 - yarmida dunyoga dong‘i ketgan ashula va raqs ansamblini ko‘rsating?

*“Bahor” ashula va raqs ansambli

“Shodlik” ashula va raqs ansambli

“Zarafshon” ashula va raqs ansambli

“Lazgi” ashula va raqs ansambli

№65 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 1;

O‘tgan asr 2-yarmida ansambl ijrochiligi uchun ko‘plab asarlar yaratgan bastakor kim?

*Baxtiyor Aliyev

Anor Nazarov

Muxtorjon Murtazoev

Farxod Alimov

№66 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 1;

O‘zbekiston va chet ellardagi eng mashhur folklor ansamblini aniqlang?

*“Boysun” ansambli

“Sumalak” ansambli

“Besh qarsak” ansambli

“Parvoz” ansambli

№67 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 1;

O‘zbek xalq cholg‘ulari ansambli tarkibida qaysi cholg‘ular o‘tirib chalinadi:

*Chang, g‘ijjak, dutor, ud

Rubob, chang, ud

Qo‘shnay, nay, g‘ijjak, afg‘on rubobi

Doira, g‘ijjak, dutor

№68 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 1;

Ansambl sozandalari ijro paytida stulda qanday o‘tirishlari maqsadga muvofiq?

*Stulning yarmiga o‘tirib, bir oyoqni oldinroq ikkinchi oyoqni orqaroq qo‘ygan holda

Soz chalish uchun qulay holda

Faqat doirachi tomonga bir oz o‘tirgan holda

Sahnada chiroyli bo‘lishi uchun, tinglovchilarga to‘g‘ri qaragan holda

№69 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 1;

Ansambl cholg‘ularini yaxshi sozlanishi o‘quvchilarga qanday ta‘sir qiladi?

*Eshitish qobilyatini rivojlantiradi

Musiqiy tafakkurni rivojlantiradi

Ritmni tarbiyalaydi

Hamnafaslik, jo‘rnavozlikni yaxshilaydi.

№70 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 1; Qiyinlik darajasi – 3;

Ansambl o‘qituvchisi o‘quvchilarga ijrochilik sirlarini o‘rgatish bilan birga ularda qanday sifatlarni tarbiyalab borishi mumkin?

*Diqqatini jalb qilish
Eshitish qobilyatini
O‘zaro hurmat qilish
Cholg‘u soziga va musiqaga muhabbat

№71 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 2;

Agar to‘garaklarda, musiqa maktablarida nay, qo‘shnay kabi sozlar bo‘lmasa ansambl tuzish mumkinmi?

*Mumkin
Mumkin eamas
Qisman mumkin
Agar doira sozi bo‘lsa

№72 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 2;

Karnay, surnay, nog‘ora cholg‘ulari ijrosini ansambl deyish mumkinmi?

*Ha
Yo‘q
Faqat xalq sayillarida, marosimda chalish mumkin
Qisman mumkin

№73 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 1; Qiyinlik darajasi – 2;

“Dutor navolari” asari mualifini aniqlang

*Sh.Nazarov musiqasi
Vasilev musiqasi
Sayfi jalil musiqasi
G‘.Toshmatov musiqasi

№74 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 2;

Glissando deganda nimani tushunasiz?

*Glissando bir tovushdan ikkinchi tovushga sirpanib o‘tish
Qochirim
Tovushni tremelo qilib chalish
Tovushni noxun zarbisiz sadolantirish

№75 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 2;

“Konsert variatsiyasi”, “Kalinka” qaysi xalq musiqasiga mansub?

*Rus xalq qo‘shig‘i
Tatar xalq musiqasi
Qozoq musiqasi
Arman musiqasi

№76 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 3;

“Norim – norim” musiqasi qaysi xalq musiqasi hisoblanadi?

*Xorazm musiqasi
Andijon musiqasi
Farg‘ona musiqasi
Buxoro musiqasi

№77 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 3;

Do‘mbra asbobida qanday asarlar ijro etiladi?

*Dostonlar, laparlar
Katta ashula
Nota bilan chalinadigan asarlar
Maqom kuylari

№78 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 3;

Farobiyning musiqaga oid kitobi qaysi javobda to‘g‘`ri berilgan?

*“Katta musiqa kitobi”, “Kitob al-musiqa al-kabir”
“Davolash kitobi”
“Bilimlar kaliti”
“Shifo xazinasi”

№79 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 3;

M. Ashrafiy nechanchi yilda Konservatoriyada rektor vazifasini o‘tagan?

*1948 - yilda
1955 - yilda
1966 - yilda
1922 - yilda

№80 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 2;

“Bahor valsi” asarini yozgan bastakor nomini aniqlang?

*Muhammadjon Mirzaev
Vasilev
S. Komilov
M.Murtazoev

№81 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 2;

R. Glier nomidagi respublika o‘rta maxsus musiqa maktabi internati nechanchi yilda ochilgan?

*1948 - yil
1949 - yil
1951 - yil
1953 - yil

№82 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 3;

M.Ashrafiy nomidagi Buxoro san’at bilim yurti nechanchi yilda ochildi?

*1934 - yilda
1930 - yilda
1937 - yilda
1936 - yilda

№83 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 3;

Namangan san’at bilim yurti nechanchi yilda tashkil topgan?

*1934 - yilda
1944 - yilda
1954 - yilda
1964 - yilda

№84 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 2;

Tovushlarni qisqa- qisqa, bir-birovidan pauzalar bilan ajratib ijro etishni toping.

*Stakkato
Markato
Legato
Nonlegato

№85 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 1;

Tekis xarakatlar bilan salmoqli sur’atda ijro etiladigan qadimiy frantsuz xalq raqsi qanday nomlanadi?

*Gopak
Menuet
Syuita
Lezginka

№86 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 2;

Bir tovushdan ikkinchisiga to‘xtovsiz o‘tish qaysi javobda to‘g‘ri berilgan?

*legato
Nonlegoto
Leytmotiv
Libretto

№87 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 1;

Musiqa asarlarini zo‘r mahorat bilan ijro etuvchi sozanda bu?

*Virtuez
Artist
Aktyor
As

№88 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 2;

Turli musiqa asarlaridan olingan parchalar asosida tuzilgan pesa qanday nomlanadi?

*Popuri
Poemo
Polka
Rimeks

№89 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 2;

Torli klavishli urma cholg‘u asbobi qaysi?

*Fortepiano
Skripka
Doira
Alt

№90 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 3;

Ekspromt bu?

*Hech qanday tayyorgarliksiz bir yo‘lga improvizatsiya tarzida yaratilgan musiqa asari
Bir tovushning ikki xil nomi bilan atalishi
Tez sur’atlar bilan ijro etiladigan shatland xalq raqsi
Sonata shaklining birinchi bo‘limi

№91 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 3;

Ijrochilik mahoratini oshirish uchun ma‘lum bir usuldan murakkab qilib yaratilgan musiqa asari qaysi?

*Etyud
Sonata
Yumoreska
Fuga

№92 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 3; Qiyinlik darajasi – 3;

Tovushlarni boshqa balandlikka ko‘chirish qanday nomlanadi?

*Transpozitsiya, transponirovka
Firazirovka
Trigon
Sezura

№93 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 3;

Allegro va presto o‘rtalig’idagi sur’at bu?

*Vivace
Vivo
Presto
Allegro

№94 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 3;

Oktavadan kam bo‘lmagan oraliqdagi tovushqatorni bir tekis ko‘tarilishi yoki pasayishini qanday nomlanadi?

*Gamma

Interval
Lad
Oktava

№95 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 1; Qiyinlik darajasi – 3;

Dinamik tuslar (dinamik ottenki) bu?

*Musiqa asarini ijro etishda tovush kuchini o‘zgartirish
tovushlarni yarim Tonga ko‘tarish
Tovushlarni yarim Tonga kamaytirish
Musiqada nosozlik

№96 Fan bobi – 1; Fan bo‘limi – 1; Qiyinlik darajasi – 2;

Shaklan tugal u qadar katta hajmda bo‘lmagan qayta ishlab kengaytirilishi uchun to‘la imkoniyatlarga ega bo‘lgan kuy nima deb ataladi?

*Tema
Tembr
Tokkata
Ten

№97 Fan bobi – 2; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 2;

Laddagi eng turg‘un pog‘ona qanday nomlanadi?

*Tonika
Triton
Subdominanta
Dominanta

№98 Fan bobi – 2; Fan bo‘limi – 1; Qiyinlik darajasi – 2;

Uch notadan tuzilgan maxsus ritmik shakl qanday nomlanadi?

*Triol
Triton
Trio
Trel

№ 99 Fan bobi – 2; Fan bo‘limi – 1; Qiyinlik darajasi – 2;

Polonez nima?

*Qadimiy polyak raqsi
Ko‘p ovozli musiqa
Cholg‘u asbobi
Chex xalqining qadimiy raqsi

№ 100 Fan bobi – 2; Fan bo‘limi – 1; Qiyinlik darajasi – 2;

Fortepiano qaerda, kim tomonidan yasalgan?

*Italiyada, Bortolomeo Kristofori tomonidan
Frantsiyada, Klod Debyussi tomonidan
Angliyada, D.Verdi tomonidan
Italiyada, D.Verdi tomonidan

№101 Fan bobi – 2; Fan bo‘limi – 4; Qiyinlik darajasi – 2;

Fortissimo belgisini ko‘rsating

*ff
mf
mp
mf

№ 102 Fan bobi – 3; Fan bo‘limi – 2; Qiyinlik darajasi – 1;

Dissonans nima?

*Tinglovchining bezovta qiluvchi o‘zaro qovushmagan tovushlar
Major va minor ladlarining beshinchi pog‘onasi
Garmoniyaning buzilishi
Ohangdoshlik

№ 103 Fan bobi – 3; Fan bo‘limi – 1; Qiyinlik darajasi – 2;

Filarmoniya nima?

*Yuksak badiiy musiqa asarlari va ijrochilik san’atini targ‘ib etuvchi kontsert tashkiloti
Garmonika turidagi cholg‘u asboblari
Amerikada paydo bo‘lgan salon raqsi
Tovush kuchini ko‘rsatuvchi asosiy belgi

№104 Fan bobi – 3; Fan bo‘limi – 1; Qiyinlik darajasi – 2;

D. Zokirov nomidagi o‘zbek xalq cholg’ulari orkestri nechanchi yilda tashkil topgan?

*1950 - yillarda
1930 - yillarda
1920 - yillarda
1940 - yillarda

№105 Fan bobi – 3; Fan bo‘limi – 1; Qiyinlik darajasi – 2;

Shashmaqom nechta maqomdan iborat?

*Oltita
Sakkizta
To‘qqizta
Yettita

GLOSSARIY

Ansambl (fr. ensemble - birgalikda).- 1. Vokal yoki cholg‘u musiqa bir necha ijrochi tomonida ijro etilishi. **2.** Bir guruh artistlarning bir butun badiiy jamoa holida chiqishi. **3.** Uncha katta bo‘lmagan ashulachi **(vokal)** yoki cholg‘uchi **(sozanda)**lar jamoasi uchun yarratilgan musiqa asari. Ijrochilarning soniga qarab, bu ansambllar turlicha ataladi. Ikki ijrochi uchun bo‘lsa - duet, uch ijrochi- okted va h.k. Ba‘zan A.so‘zi orkestr yoki xor atamasining kichraytiririlgan turiga yoki orkestr, xor va baletning kichik to‘dasiga nisbatan ham aytiladi. Opera, oratoriya, kantata va musiqalidramalarda ham A. lar bo‘ladi. A. atamasi yaxshi tuzilgan va yuksak ijrosi bilan ajralib turadigan badiiy jamoalarga nisbatan ham qo‘llaniladi: O‘zbekiston davlat teleradiosining dutorchi qizlar, Y.Rajabiy nomidagi maqomchilar, M. Turg‘unboyeva nomidagi “Bahor” O‘zbek Davlat raqs A.lari v/b.

Akkompanement(fr.accompanement, accompagner. - jo‘r bo‘lish) - ashula aytganda yoki biror cholg‘u asbobida chalganda unga jo‘r bo‘lish. Ashulaga fortepiano, xalq cholg‘u asboblari, turli xil notalar partiyasi.

Ansambl(trio, kvartet, kvintet) va orkestrlarda jo‘r bo‘lish mumkin. A. yakkaxon ashulachi yoki cholg‘uchiga garmonik va ritmik hamohang bo‘lib, musiqa asarining badiiy darajasini chuqurlashtiradi.

Gamma - oktavadan kam bo‘lmagan oraliqdagi tovushqatorning bior tekis ko‘tarilishi yoki pasayishi. G. yunonlarda uchinchi harf nomi bo‘lib, u bilan o‘rta asrdagi eng pastki tovush, ya‘ni katta oktavadagi sol tovushi ko‘rsatiladi.

Diapazon (yun. diapason - hamma torlararo) - ashulachining ovozi, cholg'u asbob, tovushqator, lad, kuy va b. ning tovush hajmi, ovoz va musiqa asboblaridagi eng pastki va eng yuqorigi tovush oralig‘i (intervali).

Dinamika - musiqa tovushlarining qattiq-sekin ijro etilishi. D. da tovushni turlicha chiqazish, ya‘ni bir yo‘la qattiq yoki sekin, asta-sekin kuchaytirish yoki sekinlashtirish v.b. bo‘lishi mumkin. D. ning asosiy turlari *forte* (forte nota yozuvida qisqartirib -*f* holida yozilladi) - qattiq, kuchli; *piano* (piano, nota yozuvida qisqartirib - P holida yoziladi) - sekin; crescendo(kreshchendo - tovushini asta-sekin kuchaytirish); diminuendo (diminiendo - tovushni asta-sekin pasaytirish).

Dinamik tuslar - musiqa asarini ijro etishda badiiy chiqishning nazarda tutib, tovush kuchini o‘zgartirish. Buning uchun turlicha belgi va ko‘rsatkichlar qo‘llaniladi. bulardan eng muhimlari:

P (piano) sekin;
PP (pianissimo) juda sekin;
MP (messo piano) o‘rtacha sekin (pianoda qattiqroq, forteda sekin);
F (forte) qattiq kuchli;
FF (fortissimo) juda qattiq, kuchli;
MF (messe forte) o‘rtacha qattiq;
CR (kreshchendo) tovushni tobora kuchaytirib borish;
DIM (diminuendo) tovushni sekinlatib borish.

Kamerton - muayyan balandlikka ega bo‘lgan va aniq tovush beruvchi kichik bir asbob. K.ijrochilik amaliyotida cholg‘u asboblarni sozlash uchun ishlatiladi. A. *kapella* ijrochiligida xor rahbari asarning uchtovushligini K. yordamida aniqlab, xordagilarga eshittiradi, ya‘ni xor ovozini sozlaydi.

Kompazitor- musiqa asarini bastalovchi ijodkor. Professional K. lar oliy musiqa maktabi-konservatoriyaning kompozitorlik fakultetida ta‘lim oladilar. Xalq ijodiyotida mohir xonanda va sozandalardan bastakorlar chiqadi.

Kompazitor ma‘lum bir mavzuni badiiy tasvirlaganidek, xalq ijodiyoti, ya‘ni folklordan foydalanib yoki shu folklor materialini o‘zgartmagan xolda, uni boyitib,badiiylashtirib beradi. Kompazitorlarning ijodi xalq ijodiyoti bilan chambarchas bog‘langan; ular

g‘oyaviy va badiiy jihatdan yuksak saviyadagi musiqa asarlari yaratuvchi ijodkor-dirlar.

Kulminatsiya - (lotincha *si men*- cho‘qqi) -- musiqa asari yo uning ma‘lum bir qismining eng yuqori nuqtasi, avji.

Nyuans - (frans.-*nuance* -- ohang, tus)-- tovush ohangdoshligi. Musiqada dinamik va tovushlarning eshitilish xarakterini o‘zgartirish belgilari. Masalan, *dolce* - mayin,muloyim, *appassionato* –serzavq va boshqa nyuansni qo‘llash bilan ijro qilinadigan musiqa asarining shakli, ayrim joylarini bo‘rttirish yoki aksincha, sekin berilishiga, shuningdek, ijrochilik mahoratiga bog‘liq.

Sinkopa - (ital. yun. synkope- qisqartirish) - qattiq chalinadigan (aksentli) notaning odatdagi kuchli hissadan kuchsiz hissaga ko‘chishi.

Temp, sur‘at - musiqa asarining ijro etilish sur‘ati (tez-sekinligi) bo‘lib musiqaning xarakterini aniqlashga yordam beradi. T. musiqa asarining mazmuni, xarakteri bilan bog‘liq. Musiqa asari yoki uning ayrim qismining T. italyancha atamalar bilan ko‘rsatiladi. Bu ko‘rsatkichlar 17-asrdan boshlab qo‘llanila boshlandi. T.lar asosan uch turga bo‘linadi;

1.Og‘ir sur‘atlar

Largo - cho‘zib
Lento - cho‘zibroq
Adagio - og‘ir

2.O‘rtacha sur‘atlar;

Andante - ortacha og‘ir
Moderato - ortacha tez

3.Tez sur‘atlar;

Allegro - tez
Vivo - choqqon

Cholg‘u musiqa - cholg‘u asboblarida ijro etish uchun mo‘ljallangan musiqa asarlari; yolg‘iz bir cholg‘u asbobi uchun, turli ansambl, orkestrlar chun va orkestr jo‘rligida yolg‘iz bir cholg‘u asbobi uchin mo‘ljallanadi. Biror cholg‘u asbobida ijro etuvchi musiqachini cholg‘uchi deyiladi. O‘zbek xalq cholg‘u asboblaridan tuzilgan ansambl va yakka cholg‘u asboblari uchun ham maxsus kuylar mavjud. Masalan:Rohat.To‘rg‘ay, Dutor bayoti, Qo‘shtor kabi kuylar yolg‘iz dutorda ijro qilinadi.Shuningdek nay, tanbur,g‘ijjaklarda chalinadigan ayrim kuylar ham keng tarqalgan.

Aksent - biror tovush yoki okkordni qattiq chalish. Odatda taktning kuchli hissasida kelib A.li nota >, sfk V va b. belgilar bilan ko‘rsatiladi. Shuningdek, A. ritmik cho‘zimni ortirish orqali garmoniya tembr va kuy harakatini o‘zgartirish va b. da qo‘llaniladi.

Partitura - ansambl, xor, orkestr musiqasining nota yozuvi. Barcha ijrochilarning partiyalari ost-ust tik bir qancha nota yo‘llarida P.da yoziladiki, bular bir yo‘la ijro etilishini bildirib turadi. Partiyalarning taqsimlanib yuqoridan quyi tomon turdosh cholg‘u asboblari bo‘yicha keladi. O‘z navbatida bir turdagi cholg‘u asboblarining eng yuqori registorligi yuqorida qolganlari registori bo‘yicha pastkli satrlarda yoziladi. P.simfonik, duhavoy, xalq cholg‘u asboblari orkestrlari, kavrtet, kvintet, xor v.b. uchun bo‘lishi mumkin. Simfonik orkestr P.sida eng yuqoridagi puflama yog‘ch cholg‘u asboblari, so‘ng puflama mis urma cholg‘u asboblar arfa, fortepiano, torli-kamonchali asboblar joylashadi. Shuningdek duhovoy orkestir xalq cholg‘u asboblari orkestiri, kamer orkestrlarning o‘ziga xos P.tuzilishlari mavjud. xor P. sida yuqorida xotin-qizlar ovozi quyida erkaklar ovozi yoziladi.

Tessitura (ital. tessitura-tovush balandligi) ohang yoki ovoz diapazoniga yoki musiqa asbobi. Tessitura uch hil bo‘ladi: baland, o‘rta va past. O‘rta tessitura ovozni maqomiga keltirib kuylashda qo‘l keladi.

Shtrixlar – (Mediator) mezrobning torlar ustidagi turli hil harakatlari.

Aplikatura - Cholg‘u dastasiga chap qo‘l barmoqlarini qo‘yish tartibi.

Pozitsiya – Chap qo‘l barmoqlarining Rubob dastasida joylashishi.

Kadensiya – Italiyancha cadenza, yig‘ilaman, tugallanaman hotima.

Nola – O‘ziga xos vibrato (tebranish)
Qochirim – An’anaviy ijro ko‘nikmasi.
Glisando – Barmoq bilan sirg‘alish harakati
Allegro – Asarning sur’atini belgilovchi temp
Allegretto – Allegrodan tezroq
Moderato – O‘rtacha tezlik
Antante cantabile – O‘rtacha kuychang
Molto creshendo – Asta –sekin balandlatish
Presto – Juda tez temda ijro

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sh.M.Mirziyoyev Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag‘ishlangan majlisidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. //Xalq so‘zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar, №11

2.Sh.M.Mirziyoyev Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent “O‘zbekiston” – 2017y.

3.Sh.M.Mirziyoyev Erkin va farovon demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. “O‘zbekiston” NMIU, 2016y.

4.Sh.Mirziyoyev Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq faravonligining garovi. “O‘zbekiston” NMIU, 2016 y.

5.“O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. 1-ilova: “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”. Xalq so‘zi gazetasi. 2017 yil 8 fevral soni va Internet resurs: www.lex.uz.

6.Sh.N.Rahimov. Cholg‘u ijrochiligi (dutor misolida). Elektron darslik, T., 2011.

7. Sh.Rahimov – Dutor. Toshkent. G‘.Gulom nashriyoti. 2005.

8. Sh.N.Rahimov. Dutor. Darslik. “Musiqa nashriyoti”, T., 2010.

9.Sh.N.Rahimov, M.A.Ilxomov, Sh.S.Yusupov. Cholg‘u ijrochiligi (rubob misolida). Elektron darslik. T., 2015.

10.X.Nurmatov – Qashqar rubobi. Toshkent. O‘qituvchi nashriyoti. 2003.

11.S.B.Saidiy. Markaziy Osiyo madaniyatida urma zarbli cholg‘ular (o‘zbek va tojik musiqa an’analari misolida) o‘quv qo‘llanma. “Musiqa” nashriyoti. Toshkent- 2008.

12.S.B.Saidiy. Cholg‘ushunoslik va cholg‘ulashtirish asoslari.-Darsligi. “Musiqa” nashriyoti. Toshkent- 2016.

13.S.B.Saidiy. O‘zbek xalq cholg’ulari uchun partitura va klavirlar. “Musiqa” nashriyoti. Toshkent- 2015.

14.M.A.Ilxomov. Cholg’u ijrochiligi. ”Mehnat nashriyoti”, T., 2010.

15.Sh.Rahimov. – “Dutor” o‘quv qo‘llanma T. 2007.

16.Sh.Rahimov, Sh.S.Yusupov. “Cholg‘u ijrochiligi”. T., 2012.

17.Sh.Rahimov, A.Saidov. “Cholg‘u ansambli”. T., 2012.

18.X.Nurmatov.O.Fayziev. “Cholg‘u ijrochiligi rubob” o‘quv qo‘llanma T.2009.

19.Sh.Rahimov. “Cholg‘ulantirish va partitura o‘qitish” o‘quv qo‘llanma T.2009.

20.Sh.Rahimov “Cholg‘u ijrochiligiga o‘rgatish metodikasi” o‘quv qo‘llanma.T.2009.

21.Sh.Rahimov. X. Nurmatov. “Cholg‘u ijrochiligi tarixi” o‘quv qo‘llanma. T.2009.

22.X.Nurmatov. “Rubob darsligi”. Toshkent. O‘qituvchi nashriyoti. 1993.

23. Karimov O.I., Cholg‘u ijrochiligi va ansambli o‘quv qo‘llanma – Buxoro: “Sadriddin Salim Buxoriy” Durdona nashriyoti, 2019 - 196 b.

24. Do‘stov, Sanoqul. Cholg’u ijrochiligi va ansambli, o‘quv qo‘llanma - Buxoro : "Sadriddin Salim Buxoriy" Durdona nashriyoti, 2019. - 260 b.

2.Xorijiy adabiyotlar:

2.1.Mishael Pilhofer and Holly Day “Music Theory for dummies” Indiana USA 2007. Wiley Publishing Inc.

2.2.James Tackett. “Fundamentals of church music Theory” Austin Christian Akappella Musik. Abilene Christian University. 2009.

2.3.Barbara Kreader, Fred Kern, Phaillip Keveren, Mona Rejino. Piano Lessons Book 2001

3.Elektron ta’lim resurslari:

3.1. www.tdpu.uz
3.2. www.pedagog.uz
3.3. www.ziyonet.uz
3.4. www.edu.uz
3.5. tdpu-intranet.Ped

MUNDARIJA

KIRISH	4
I MODUL. CHOLG‘U IJROCHILIGI VA ANSAMBLI LABORATORIYA MASHG‘ULOTLARNI TASHKIL ETISH BO‘YICHA KO‘RSATMA VA TAVSIYALAR	
I QISM.	5
Cholg‘u sozlarini sozlash	5
Xalq cholg‘ularida nota tizimi bo‘yicha o‘qitish	6
Fortepiano jo‘rligida ijro etish	6
Sahnada ijro qilish	7
O‘quvchining mustaqil ishlashi	7
Notaga qarab ijro qilish	9
II QISM. **DUTOR GURUHIDAGI SOZLAR TASNIFI**	11
Dutor	11
Prima dutori	12
Sekunda dutori	13
Tenor dutori	13
Bas dutori	14
Kontrabas dutori	15
Do‘mbira	16
Uslubiy ko‘rsatma	16
Pauzalar	16
Notalarning cho‘zimi va sanalishi	17
1-Mashq	18
2-Mashq	18
3-Mashq	18
4-Mashq	18
5-Mashq	19
Dutorim (O‘zbek xalq kuyi)	19
Chertmak (O‘zbek xalq kuyi)	19
Tom boshida tog‘ora (O‘zbek xalq kuyi)	19
II MODUL. XALQ KUYLARI **III QISM.** **YAKKA IJRODAGI ASARLAR MAJMUASI**	20
Dutor bayoti	20
Farg‘ona tanovari	21
Shahlo (R.Tursunov)	23
Xorazm lazgisi (Xorazm xalq kuyi)	24
Yangi tanovor (M.Mirzayev)	25
Samoi dugoh (Dugoh maqomidan)	26
Saboh 1 (O‘zbek xalq musiqasi)	27
Ey gul (M.Mirzayev)	28
Segoh maqomidan “Gardun”	29
Qari navo (O‘zbek xalq kuyi)	30
Gulbahor (O‘zbek xalq kuyi)	31
Rajabiy (O‘zbek xalq qo‘shig‘i)	32
Aliqambar (Xorazm xalq kuyi)	34
Usmoniya (xalq kuyi)	36
Buzruk maqomidan “Muxammasi Nasrulloi”	38

Vatan (T. Sodiqov)	40
Mirzadavlat (O‘zbek xalq kuyi)	42
Roxat (O‘zbek xalq kuyi)	44
Beksulton (O‘zbek xalq kuyi)	46
Xurram (A. Boboxonov musiqasi), G. Mo‘minova dutor uchun moslashtirgan	49
IV QISM.	
FORTEPIANO JO‘RLIGIDA IJRO ETILADIGAN ASARLAR	52
Qashqarcha (O‘zbek xalq kuyi)	52
Farg‘onacha (O‘zbek xalq kuyi) A. Odilov qayta ishlagan	53
Shohi so‘zana (A. Muhammedov qayta ishlagan)	55
Kapalak (V.Andreyev musiqasi, V.Nagorniy qayta ishlagan)	57
Ko‘ngil guldastasi (Sh.Rahimov qayta ishlagan)	67
Chaman ichra (O‘zbek xalq kuyi) B. Glinko qayta ishlagan	69
Tojik xalq termalari (U.Karimov musiqasi)	73
Dutor Navolari (Sh. Nazarov musiqasi)	80
Sayri lola (O.Nazarov musiqasi)	92
NAZORAT SAVOLLARI, CHOLG‘U ANSAMBLI TEST	94
GLOSSARIY	103
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI	106

СОДЕРЖАНИЕ

ВВЕДЕНИЕ	4
МОДУЛЬ 1. ИНСТРУКЦИИ И РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ОРГАНИЗАЦИИ ЛАБОРАТОРНЫХ ЗАНЯТИИЙ ПО ПРЕДМЕТУ ИНСТРУМЕНТАЛЬНАЯ ИГРА И АНСАМБЛЬ	
I ЧАСТЬ.	5
Настройка инструментов	5
Обучение на народных инструментах по нотной системе	6
Исполнение под аккомпанемент фортепиано	6
Играть на сцене	7
Самостоятельное обучение учащихся	7
Исполнение по нотам	9
II ЧАСТЬ.	
КЛАССИФИКАЦИЯ ИНСТРУМЕНТОВ В ГРУППЕ ДУТАР	11
Дутар	11
Дутар прима	12
Дутар секунда	13
Дутар тенор	13
Дутар бас	14
Дутар контрабас	15
Домбира	16
Методическое указания	16
Паузы	16
Длительность и отсчет нот	17
Упражнение -1	18
Упражнение -2	18
Упражнение- 3	18
Упражнение -4	18
Упражнение- 5	19
Дуторим (узбекская народная музыка)	19
Чертмак (Узбекская народная музыка)	19
Том бошида тогора(Узбекская народная музыка)	19
МОДУЛЬ 2. НАРОДНЫЕ МЕЛОДИИ	
III ЧАСТЬ.	
КОМПЛЕКС ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДЛЯ СОЛЬНОГО СПОЛНЕНИЯ	20
Дутор баёти	20
Фаргона тановори	21
Шахло (музыка Р.Турсунова)	23
Хоразм лазгиси (Хорезмская народная музыка)	24
Янги тановор (музыка М.Мирзаева)	25
Самои Дугох (из макома «Дугох»)	26
Сабох 1 (Узбекская народная музыка)	27
Эй гул (музыка М.Мирзаева)	28
Гардун (из макома «Сегох»)	29
Кари Наво (Узбекская народная музыка)	30
Гулбахор (Узбекская народная музыка)	31
Раджабий (Узбекская народная музыка)	32
Аликамбар (Хорезмская народная музыка)	34
Усмания (Народная музыка)	36
Мухаммас Насруллойи (из макома «Бузрук»)	38

Ватан (музыка Т. Садыкова)	40
Мирзадавлат (Узбекская народная музыка)	42
Рохат (Узбекская народная музыка)	44
Бексултан (Узбекская народная музыка)	46
Хуррам (музыка А.Бабаханова, обработка для дутара Г.Муминова)	49
IV ЧАСТЬ. ПРОИЗВЕДЕНИИ, ИСПОЛНЯЕМЫЕ ПОД АККОМПАНЕМЕНТ ФОРТЕПИАНО	52
Кашгарча (Убекская народная музыка)	52
Фаргонача (Узбекская народная музыка,в обработке А.Адылова)	53
Шохи сузана (обработка А.Мухаммедова)	55
Капалак (музыка В.Андреева, обработка В.Нагорный)	57
Кунгил гулдастаси (обработка Ш.Рахимова)	67
Чаман ичра (Узбекская народная музыка, обработка Б.Глинка)	69
Тожик халк термалари (музыка У.Каримова)	73
Дутор наволари (музыка Ш.Назарова)	80
Сайри лола (музыка О.Назарова)	92
ВОПРОСЫ ПО КОНТРОЛЬНОЙ РАБОТЕ ИНСТРУМЕНТАЛЬНОГО АНСАМБЛЯ, ТЕСТЫ	94
ГЛОССАРИЙ	103
СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ	106

Kamolov Shavkat Xadjiyevich

CHOLG‘U IJROCHILIGI VA ANSAMBLI
(Dutor cholg‘usi misolida)

Muharrir:	*G`. Murodov*
Texnik muharrir:	*G. Samiyeva*
Musahhih:	*A. Qalandarov*
Sahifalovchi:	*M. Ortiqova*

Nashriyot litsenziyasi AI № 178. 08.12.2010. Original-maketdan bosishga ruxsat etildi: 26.03.2021. Bichimi 60x84. Kegli 8 shponli. «Times New Roman» garn. Ofset bosma usulida bosildi. Ofset bosma qog`ozi. Bosma tobog`i 14,0. Adadi 100. Buyurtma №83.

“Sadriddin Salim Buxoriy” MCHJ
“Durdona” nashriyoti: Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko`chasi, 11-uy.
Bahosi kelishilgan narxda.

“Sadriddin Salim Buxoriy” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko`chasi, 11-uy. Tel.: 0(365) 221-26-45